GEÇMİŞİ SUSTURMAK

TARİHİN ÜRETİLMESİ VE İKTİDAR

MICHEL-ROLPH TROUILLOT

İTHAKİ > KUTUM

ithaki

MICHEL-ROLPH TROUILLOT 1949 yılında doğdu. 1985 yılında Johns Hopkins Üniversitesinde doktorasını tamamlayan Haitili antropolog, Duke, Johns Hopkins ve Chicago Üniversitelerinde dersler verdi.

Trouillot, Amerika Birleşik Devletlerinde Haiti tarihi üzerine çalışan en yetkin akademisyenlerden biriydi.

5 Temmuz 2012'de öldü.

Michel-Rolph Trouillot

Geçmişi Susturmak

Tarihin Üretilmesi ve İktidar

Çeviren

Sezai Ozan Zeybek

Geçmişi Susturmak

Michel-Rolph Trouillot

Özgün Adı: Silencing The Past

İthaki Yayınları - 999

Yayına Hazırlayan: *Selçuk Aylar*
Redaksiyon: *Hilal Alkan*
Düzelti: *Tuğçe Aysu*
Kapak Tasarımı: *Şükrü Karakoç*
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: *Şükrü Karakoç*
1. Baskı, Nisan 2015, İstanbul
ISBN: 978-605-375-445-9

Sertifika No: 11407

© Türkçe Çeviri: Sezai Ozan Zeybek, 2012
© Michel-Rolph Trouillot, 1995
© İthaki, 2015

Bu eserin tüm hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.
Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.
Bahariye Cad. Dr. İhsan Ünlüer Sok. Ersoy Apt. A Blok No: 16/15 Kadıköy - İstanbul
Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
editor@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Kitap Matbaacılık,
Davutpaşa Cad. No: 123 Topkapı-İstanbul, Tel: 0212 482 99 10
Sertifika No: 29652

TAKDİM

Adaletin tecelli etmediği durumlarda (ki etmeyebilir) ve çaresiz kalındığında, hesap ya öteki dünyaya kesilir ya da tarihin bir gün bu yapılan yanlışı düzelteceğine inanılır. Tarih hesap soracak, denir. Gelecekte olayın başka bir şekilde değerlendirileceğine inanılır. "Hakikat" er ya da geç ortaya çıkacaktır. Gerçekten de tarihî olaylar sürekli olarak yeniden ele alınır; geçmiş, bambaşka bir hüviyete kavuşabilir. Bugün Türkiye'de yaygın hâle gelen resmî tarihi bozma girişimleri bu minvalde düşünülebilir. Kahraman bilinenler katliamcı, bir dönemin vatan hainleri ise fikir öncüsü hâline gelebilir. Zaten her zaman dolaşımda, siyasî perspektife göre değişen alternatif tarih anlatıları bulunur.

Ancak burada geçen tarih kavramı, bir varsayıma dayanır. Buna göre tarih, olup biten ne varsa kaydetmekte, gelecek nesillerin olayları başka türlü değerlendirmesi için malzeme biriktirmektedir. *Tarihe geçmek* ve *tarihe karışmak* deyimleri de keza aynı varsayımdan gelir. Örneğin *tarihe karışmak*, tam anlamıyla bir yok oluşu değil, bir yığının arasında kaybolmayı imler. Sesler, olaylar bir yerlerde muhafaza edilir. Bu cümlelerde tarih, aranan ne varsa bulunabilecek dev bir depoya benzetilmiş olur.

Bu kitap bize, geçmişin bir depo metaforuyla anlaşılamayacağını, yapılan haksızlıkların ise ileride birgün tarih tarafından telafi edilemeyebileceğini anlatıyor. Tarih elbette ki bir hesaplaşma sahnesi, ama hakikat er ya da geç açığa çıkmıyor; çıkamayabiliyor. Kimi insanlar, kimi gerçekler, kimi olaylar maddî olarak kayboluyor; hiç olmamışlar gibi hayat devam ediyor. Bu kitapta anlatılan Albay Sans Souci gibi, Afrika'dan Karayipler'e getirilmiş milyonlarca köle gibi, bazı yaşamlar (ve bazı ölümler) kayıt altına dahi alınmıyor. Arşivler daha oluşmadan evvel, neyin arşive girip girmeyeceğini belirleyen, girdikten sonra da buna devamlı müda-

hale eden bir iktidar ağı var. Tarih suskunluklarla dolu. Trouillot bize, tarihin oluşturulması sürecinde suskunlukların nasıl ortaya çıktığını gösteriyor.

Bu noktada, iktidarlar tarihi işlerine geldiği gibi yazar, istemedikleri yerleri hikâyeden çıkarır, diyebiliriz. Ancak böyle söylemek de fazlasıyla genel olur, analitik gücü zayıf kalır. Trouillot bu genel tespitten mesafe almak adına, bir yandan tarihyazımındaki pozitivist eğilimlere (geçmiş olmuş bitmiştir, tarihçinin görevi arşive girip doğruya ulaşmaktır) bir yandan da postmodern eğilimlere (tarih, baştan aşağı iktidarlar tarafından oluşturulmuş anlatılardan biridir) itiraz eder.

Trouillot'nun pozitivist eğilimlere getirdiği eleştirinin arkasında depo metaforunun "arşiv" modeli vardır. *Kaynakların bir eleme sürecinden sonra ortaya çıktığı kimimiz için hayli bilindik olsa da aslında hatırlamak istemediğimiz kadar yakın bir zamanda kabul görmüştür*, der Troillot. Yani, kayıtlar kendi başlarına arşive girmezler. Peki bu eleme işini kim yapar, iktidarlar mı? Tam olarak değil. Bir kere tarih tek seferde üretilmez. Sürekli olarak tashihten geçer. O anlamda tarih, olup bitmiş bir olayın tek seferde derlenmiş belgelerinin toplamı değildir. Geçmişin birebir yansıması da değildir. Geçmişte önemli addedilen bazı olaylar (iktidarlar tarafından yazılmış da olsa) sonradan ağırlığını kaybeder. Hiç önemli bulunmayan bazı olaylar ise çok sonra, belli bir toplumun ona önem atfetmesiyle yeniden hayat bulur. Bu elinizdeki kitapta anlatılan Kristof Kolomb'un hikâyesi gibi. Geçmişle bugün arasına binlerce farklı ses girer. O hâlde tarih, belli bir iktidarın kendi bakış açısına göre yazıp bitirmiş olduğu bir hikâye değildir. (Eğer öyle olsa geçmişle uğraşmaya, alternatif tarihler yazmaya gerek olmazdı zaten). Dolayısıyla eleme işini yapan iktidardan tek bir failmiş gibi bahsetmek yanıltıcı olacaktır.

Bu durum sadece derleme sürecinde değil, tarihin yazılması sürecinde de geçerlidir. Tarihyazımı, olayın üstünden belli bir süre geçtikten sonra birinin arşivlere girmesiyle başlamaz. Tarihçi daha arşivlere girmeden (hatta belki olay yerine intikal etmeden) evvel, birçok insan hikâyeyi anlatmaya başlamıştır zaten. Anlatmaya da devam ederler. Olayın şahitleri, yazarlar, aktivistler, gazeteciler, sinemacılar, politikacılar, ilgili vatandaşlar ve "iktidar" başlığı altın-

da toplanması güç birçok insan, tarihin üretilme sürecine katılır. Fakat bilindik tarih teorileri Trouillot'nun tabiriyle, *"akademinin dışındaki bu iç içe geçmiş mecraların, tarihin üretilmesinde ne kadar mühim, kapsamlı ve karmaşık bir rolü olduğunu büyük ölçüde göz ardı etmektedir."* Özetle, eldeki belgelerin yeniden ve yeniden okunması ile hakikate er ya da geç ulaşılacağı, bunu da tarihçinin yapacağı inancı her durumda geçerli değildir.

Trouillot'nun postmodernist ve toplumsal inşacı yaklaşımlara itirazı ise daha kapsamlıdır ve bizi iktidarın nasıl ele alındığı ile ilgili bir tartışmaya götürür. Toplumsal inşacı ve postmodernist yaklaşımlar, tarihin iktidara ahlâkî meşruiyet sağlayan bir anlatıdan ibaret olduğunu; kurulan anlamın, yaşanmış olaydan görece bağımsız olarak iktidar tarafından şekillendiğini ileri sürer. Ancak Trouillot'ya göre aradaki bağlantı yukarıdaki formülün sunduğundan daha karışıktır. Bu teorilerin hiçbiri, neden bu kadar çok sayıda ve çeşitte hikâyenin dolaşımda olduğunu açıklayamaz. Şöyle der Trouillot: *"Eğer tarih sadece kazananlar tarafından anlatılan bir hikâyeyse, neden bütün kazananlar aynı hikâyeyi anlatmaz? ... Eğer anlam, dışarıdaki gerçeklikten tamamen kopmuşsa, eğer ortada idrak etmeye dair bir hedef yoksa, kanıtlanabilecek veya çürütülebilecek hiçbir şey kalmamışsa, o zaman hikâyenin amacı nedir? [Bir toplumsal inşacı olan] Hayden White, bu soruya şöyle cevap verir: Ahlâkî otorite tesis etmek. Peki o zaman neden oturup Nazi Soykırımı'ndan, plantasyonlarda çalıştırılan kölelerden, Pol Pot'tan, Fransız Devrimi'nden bahsediyoruz ki? Kırmızı Başlıklı Kız'ı anlatmak yetmez mi?"*

Kitap boyunca farklı hikâyelerin izi takip edilirken aynı zamanda tarihe sinmiş iktidarın, bu yukarıda bahsi geçen iki pozisyondan çok daha kapsamlı ve çetrefil olduğu gösteriliyor. O yüzden elinizdeki kitap, tarihyazımıyla uğraşan herkesin ilgisini çekecektir. Ancak sadece tarihçilere yönelik bir kitap değil bu. Farklı okuyuculara farklı şekillerde değebilecek yönleri var. Bir kere, hikâyeleri çok güzel anlatan biri Trouillot, malûm, sosyal bilimlerdeki önemli meziyetlerden biri bu. Kitapta genel itibariyle, tarihte ismi geçenlerle susturulanların nasıl bir arada ele alınabileceği işleniyor. Bu maksatla her bölümde farklı örnekler üstünde duruluyor. Köle ticaretinden, Türkiye'de pek ismi geçmeyen Haiti

Devrimi'nden (1791-1802), Nazi Soykırımı'ndan, Disneyland'ın açmayı tasarladığı kölelik sergisinden bahsediliyor. Hikâyeler merak uyandırıyor; kırılma noktaları ve kimi yerde beklenmedik dönüşler ihtiva ediyor. Ancak amaç sadece heyecan yaratmak değil. Şöyle izah edeyim: Haiti Devrimi hakkındaki düşüncelerimi, kitap boyunca tam üç kere değiştirmek zorunda kaldım. Her defasında olayın başka bir yönü, daha farklı bir derinlik çıktı karşıma. Bu aşamaların her birinde tarihyazımının teamüllerinin (tarihçinin ideolojik duruşundan bağımsız olarak) ne kadar etkili bir susturucu olabileceğini fark ettim. Her kırılma noktası, iktidarın hikâyeye nasıl dahil olduğunu gösteren bir âna tekabül ediyordu.

Bu kitabın farklı okuyuculara hitap edebilecek bir diğer cazibesi ise, ilk bakışta bambaşka bir coğrafyadan ve bambaşka bir zaman diliminden bahsediyor gibi görünse de, birçok şekilde bugün ve burası hakkında yeni sorular sordurmayı başarmasından geliyor. Belli bir dönemde akla hayale sığmayan bazı olayların (bilfiil yaşanıyor olsa da) çeşitli yöntemlerle nasıl susturulduğunu anlatıyor Trouillot. Örneğin Haiti'deki kölelerin ayaklanıp bir devlet kurmaya çalışması... Malûm, Fransız Devrimi eşitlik, özgürlük, kardeşlik diyedursun; köleler uzun bir süre daha bu haklardan mahrum bırakıldı. Haiti'de yaşananlar ise, eşitlik-özgürlükten ziyade komplo teorileriyle açıklandı. Mutlak surette birileri bunların kafasına girmiş, dış güçler bunlara yardım etmiş olmalıdır, dendi. En başta etmediyse bile, bu olay en sonunda bir başkasına yarayacaktır, diye düşünüldü. Kölelerin ülke yönetmeyi bilmediğinden, şiddete eğilimleri olduğundan, her şeyi yakıp yıkmakla düzene (ve ekonomiye) zarar verdiklerinden dem vuruldu.

Malûm, bugünkü pek çok meselede benzer tepkilere rastlıyoruz. Haiti Devrimi'ni yapanlar bugün muhtemelen terörist olarak fişlenirlerdi. Hâlbuki Haiti, o dönem Aydınlanma'nın en büyük çelişkisini ifşa etmekteydi. Aydınlanma düşüncesinde Beyaz Adam'ın en tepede olduğu bir nizam vardı ve bir görüşe göre herkes bir gün merdivenleri tırmanabilirdi; yeter ki Avrupa'nın değerlerini sindirebilsin. Keskin ırk hiyerarşisi ve herkesin bir gün eşitlenebileceği fikri ilk anda birbirine zıt gözükse de aslında ortak bir zihniyetin ürünüydü. Hatta zaman içinde, "olgunluğa ermek" (yani Batılılaşmak) pratik bir mahiyet dahi kazanmıştı.

Trouillot'dan alıyorum: "*Batılılaşmış, kendi emeğini piyasa koşullarında özgürce satan biri hâline gelmiş bir 'Öteki', Batı nezdinde daha kârlı olmaya başlar. 1790 tarihli bir biyografide mevzu güzel özetlenir: 'Belki de zenciyi medenileştirmek o kadar da imkânsız değildir. Ona bazı prensipler öğretmek ve onu adam etmek mümkündür. Bundan kazancımız, onu alıp satmaktan daha fazla olabilir.'*"

Akla hayale sığmayan olaylar karşısında verilen tepkiler, sadece dönemin ufkunun dar olmasıyla açıklanamaz. Asıl mesele, var olan tüm nizamın, normların tehlikeye girmesidir. Haiti örneğine dönecek olursak kölelerin sömürüsü olmadan Fransa, Fransa olarak kalamayacak; Batı'nın kendi hakkında anlattıkları (özgürlük bayrağını taşımak gibi) mümkün olamayacaktı. Bu hususu biraz somutlaştırayım:

15. yüzyılda Avrupa ekonomisi çok parlak değildi. Dünyanın diğer bölgelerinde Avrupa'dan çok daha büyük imparatorluklar, daha üstün teknolojiler, ordular, daha büyük ticaret hacimleri, altyapı tesisleri vardı. O dönem Avrupa'daki nüfus hastalıktan azalmış, zayıflamıştı (Hobson 2004). Ancak 1492'den sonraki iki yüzyıl içinde Avrupa hızla dönüştü. 1688'de Avrupa'da bir burjuva devrimi yaşandı. Kapitalizmin politik olarak hakimiyeti ele geçirmesi olarak yorumlanır bu. James M. Blaut'a göre bu dönüşüm sadece Avrupa'nın iç dinamikleriyle (rasyonelliği, ikliminin uygunluğu, aydınlanmış oluşu, cesur oluşu vs.) açıklanamaz. Amerika kıtasında o dönem için çok büyük bir nüfus (13 milyon civarında) Avrupa için köle olarak, asgarî bir maliyet kalemi olarak çalıştırıldı. Kitlesel ölümlerin sonucunda çalışacak insan bulunamayınca Afrika'dan yeni insanlar getirildi. Topraklara el kondu, Avrupa'ya bağımlı pazarlar yaratıldı, yerli nüfus mülksüzleştirildi. Bir fikir vermesi açısından: 1600 yılında Brezilya'dan 30 bin ton şeker (2 milyon Sterlin değerinde) İngiltere'ye getirildi. Bu, o zaman İngiltere'nin tüm dünyaya yaptığı senelik ihracatın iki katı değerindeydi. Kâr oranları %50'lerin üstündeydi (Blaut 1993 s. 190-192). 16. yüzyılın bir kısmında üretilen gümüşün %85'i Amerika kıtasından, daha doğrusu zorla madenlere gönderilen insanların emeğinden yahut yağmadan gelmekteydi. Gümüş, yani para, tek başına üretim anlamına gelmez elbette; ama sonradan Avrupa'nın Doğu'da ve Uzak Doğu'da ticarî üstünlüğü

ele geçirmesi, bu gümüş (ve başka katliamlar) yoluyla mümkün oldu. Avrupa uzun bir dönem bu zengin kaynaklardan istifade etti. Hem Avrupa'da hem de diğer yerlerde mülksüzleştirme yoluyla büyük sermayeler birikti. Sermaye ve dolayısıyla refah, işte bu tarz bir sömürüyle mümkün oldu. Fakat bugün bile hâlâ sosyal bilimler, Avrupa'nın dönüşümünü ve kapitalizmin tarihini, diğer yerlerin talî bir unsur olarak ele alındığı, daha ziyade Avrupa'ya has bir olgu olarak anlatmaya devam ediyor (Başka örnekler için bkz. Bhambra 2007; Robbins 2002, özellikle "The Rise of the Merchant, Industrialist, and Capital Controller" isimli bölüm; Frank 1998; Wallerstein 2004; Russell 2011 özellikle de Endüstri Devrimi'nin pamuk üzerinden Güney Amerika yerlilerine uzanan izlerinin sürüldüğü bölüm; s. 103-132 arası).

Bu bağlamda Michel-Rolph Trouillot, Aydınlanma'nın (veya o hat üzerinden devam edersek bugünkü "yüksek" medeniyetin) tam ortasında duran bir çelişkiyi ele alıyor. İnsanlık adına ortaya atılan büyük fikirlerin ancak belli suskunluklar pahasına kabul görebildiğini anlatıyor: Şöyle diyor: *"Aydınlanma Çağı öyle bir çağdır ki Nantes'lı köle simsarları unvan satın alıp felsefecilerle kol kola yârenlik edebilir. Özgürlük savaşçısı Thomas Jefferson, hiçbir ahlâkî veya entelektüel sıkıntı yaşamadan köle sahibi olabilir."* O dönemin neredeyse bütün Aydınlanma düşünürleri, iş köleliğe geldiği zaman duraksamış; bir kısmı köleliği savunmuş, bir diğer kısmı ise prensipte karşı olduklarını beyan etseler dahi köleliğin ancak kademeli olarak kaldırılması gerektiğinden dem vurmuş.

Bütün bu meseleleri bugün yeniden düşünmek mümkün, hatta elzem. Aktivistlerin, akademisyenlerin ve/ya vicdan sahibi insanların bir yandan kölece çalışanların emeğine dayanıp bir yandan eşitlikten bahsetmesi; eşitliğin (bu yüzden) sürekli şekil değiştirmesi, yarım ağızlı olması; temsilcilerin, istisnasız okumuşlardan, "medeniyeti" temsil edecek belâgat sahibi insanlardan çıkması, sömürünün katmerli (cinsiyetçi, sınıfsal, ırksal...) tarihiyle yüzleşmenin zorluğuna işaret ediyor.

Peki bugünün akla hayale sığmayacak olayları, eylemleri neler olabilir? Devletin, liderlik kurumunun, erkek-egemenliğinin, özel

mülkün dışında başka şekillerde işleyen bir toplumu hayal etmek dahi çok zor. Nüveleri yok değil; ama bombalanıyor, terörist ilan ediliyor, birilerine alet oldukları düşünülüyor.

Trouillot'nun adını ilk kez İngiltere'de yaptığım doktora sırasında duymuştum. Postkolonyalizm ve tarihin taşrası addedilebilecek mekânlar hakkında çalışıyordum. Trouillot'nun fikirlerinin yaptığım tüm çalışmalara ve düşünme şeklime derinden nüfuz ettiğini söyleyebilirim. Bu kitabı Türkçe'ye tercüme etmemin sebebi de bu. Okuyucunun izlenimleri belki farklı olacak; ama kendi adıma bu kitabı okurken (ve tercüme ederken) kimi yerlerde derin bir kasvet hissettiğimi söylemem gerek. Trouillot 2012 yılında aramızdan ayrıldı. Kendisi bir tarihçi ve antropolog, aynı zamanda yazar ve müzisyendi. Duke, Johns Hopkins ve Chicago Üniversitelerinde yıllarca ders verdi. Elinizdeki kitap, tarihyazımı ve epistemoloji konusunda temel metinlerden biri olarak kabul ediliyor, pek çok üniversitede okutuluyor. Hem tarihçilere hem de iktidar hakkında düşünmek isteyen herkese başka kapılar açmayı vaat ediyor.

Sezai Ozan Zeybek
Üsküdar, Eylül 2014

Bahsi Geçen Eserler:

Bhambra, Gurminder K. 2007. *Rethinking Modernity: Postcolonialism and the Sociological Imagination.* Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.

Blaut, James Morris. 1993. *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History.* New York: Guilford Press.

Frank, André Gunder. 1998. *ReOrient : Global Economy in the Asian Age.* Berkeley, Londra: University of California Press.

Hobson, John M. 2004. The Eastern Origins of Western Civilization. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Robbins, Richard H. 2002. *Global Problems and the Culture of Capitalism.* 2. baskı. Boston: Allyn & Bacon.

Russell, Edmund. 2011. *Evolutionary History: Uniting History and Biology to Understand Life on Earth.* 1. baskı. New York: Cambridge University Press.

Wallerstein, Immanuel. 2004. *World-Systems Analysis: An Introduction.* Durham: Duke University Press.

Babam
Ernst Trouillot'nun
anısına

Annem
Anne-Marie Morisset'nin
anısına

Bilirim ki
Yapanla bir işi
Onu anlatan
Aynı üne kavuşamaz
Hiçbir zaman

Sallustius
Catiline Tertibi

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	19
GİRİŞ	23
HİKÂYEDEKİ İKTİDAR	29
SANS SOUCI'NİN ÜÇ YÜZÜ	59
TASAVVUR EDİLEMEZ BİR TARİH	97
İYİ GÜNLER, KOLOMB	133
GEÇMİŞTEKİ BUGÜN	167
SONSÖZ	181
NOTLAR	185

TEŞEKKÜR

Bu kitap benimle beraber pek çok yeri gezdi, o esnada şekilden şekile girdi. Yolda neleri toplayıp kendine kattığını artık bilmem mümkün değil. Üst üste birikmiş onca kâğıt ve disket, bir argümanın niçin öne çıktığının veya ne zaman benim argümanım hâline geldiğinin kaydını tutamaz.

Kitabı ortaya çıkaran süreci tümüyle dile dökemeyecek olmamın tek sebebi zamansızlık değil. Bu kitap, biri duygusal biri entelektüel, iki ayrı gruba yönelen güzergâhların yol ayrımında duruyor. Bir yandan ikisini de kapsamaya, bir yandan onları birleştirmeye uğraşıyor; ama bir şeyler hep eksik kalıyor. Ernst ve Hénock Trouillot kardeşler ömürleri vefa ettiği dönemde ve hatta mezarlarında yatarken bu projeye tesir ettiler: Bazen açıkça bazen karışık şekillerde... Tarihin üretilmesine olan ilgim tam ne zaman başladı emin değilim; ama ilk bilinçli hatıram, [Trouillot kardeşlerin] Catts Pressoir ile beraber yazdıkları kitabı büyük bir dikkatle okumamdı. Bu, tarihyazımına dair okuduğum ilk kitaptı. Onlar ve daha evvelki Haitili yazarlar, arkadaş ve akrabalardan oluşmuş kendine özgü bir entelektüel cemiyetin, benim için ayrıcalıklı mensuplarıydı. Kalemi her elime aldığımda aklıma onlar geliyor. Bu entelektüel cemiyetin göbeğinde Michel Acacia, Pierre Buteau, Jean Coulanges, Lyonel Trouillot, Evelyne Trouillot-Ménard ve Drexel Woodson var. (Woodson bana ve Haiti'ye o kadar yakın ki aile efradına dahil etmesem olmazdı.) Bu insanlar bana ilham ve püf noktaları verdiler; yorum ve eleştirilerini esirgemediler. Kelimelerin kifayetsiz olduğunu biliyorum, ama yine de *mési anpil* [çok teşekkürler- Haiti Creole Dili].

Tarihin üretilmesini ayrı bir konu olarak ele almaya 1981'de başladım. 1985 yılında David W. Cohen, beni Uluslararası Tarih ve Antropoloji Yuvarlak Masa Toplantıları'na çağırdında, yazdık-

larımın bir kısmını ilk kez kıtalararası bir gruba sunma imkânına kavuştum. Bu toplantılara katılmaya devam ettim. Hem oradaki katılımcılarla hem de David'le yaptığımız gayet üretken fikir teatileri, burada ele aldığım bazı meselelere bakışımı etkiledi. Kitabın birinci ve ikinci bölümü, 1986'da Paris'te beşincisi ve 1989'da Bellagio'da altıncısı yapılan Uluslararası Yuvarlak Masa sunuşlarından çıktı.

Johns Hopkins Üniversitesi, bu kitabı ortaya çıkaran entelektüel ortamların üçüncüsü. Homewood Kampüsü, son altı yıl boyunca belirli fikirleri sınamam için bir hayli talepkâr bir mecra oldu benim için: Lisansüstü-fakülte seminerleri ve ikna edilmesi en zor grup olan öğrenciler... Teori derslerinde yaptığımız tartışmalar, "Dünyanın Perspektifi" semineri, Sara Berry ile beraber verdiğimiz Tarih Ve Antropolojide Metodoloji dersi ve son olarak Kültür, Tarih ve İktidar. Küresel Çalışmalar Enstitüsü'nde verdiğim genel seminer, buradaki pek çok fikri doğru şekilde ifade etmem için bana yardım etti. Meslektaşım Sara S. Berry, entelektüel olarak cömert bir refakâtçi, ilham veren bir fikir kaynağı ve en sıkı eleştirmenim oldu. Görüşlerimi dile getirirken onun ifade etme şekillerinden yararlandım. Antropoloji bölümündeki meslektaşlarım, bu kitabın olgunlaşma sürecinde beni destekleyen, her gün konuşabildiğim insanlar oldu: Eytan Bercovitch, Gillian Feeley-Harnik, Eşref Gâni, Nilüfer Haeri, Emily Martin, Sidney W. Mintz, Katherine Verdery ve daha yakın zamanlarda Yun-Xiang Yan. Sid'in engin bilgisi sayesinde dördüncü bölüm çok daha iyi hâle geldi. Nilüfer bana dil konusunda, örneğin bazı delillerin okunmasında rehberlik etti. Katherine, muhtelif bölümlerin birçok farklı hâlini okuyup yorum yaptı. Brackette F. Williams, ben kitabı bitirmeye yaklaşmışken yanıma taşındı ve kendinden beklenen katkıyı vermeyi (özellikle de beşinci bölümde) bildi. Tam üç kez komşu olduk, üçünde de çevremdeki entelektüel iklim değişti.

Kendileri fark etmemiş olsa da öğrencilerime bir hayli şükran borcum var. Farklı derslerdeki lisans öğrencilerime; bilhassa da Tarih ve Antropoloji bölümlerinde, tarihin üretimi konusunda çalışmalar yapan doktora öğrencilerime... Pamela Ballinger, April Hartfield, Fred Klaits, Kira Kosnick, Christopher McIntyre, Vi-

ranjini Munasinghe, Eric P. Rice, Hanan Sabea ve Nathalie Zacek bunların bir kısmı. Fikirlerime verdikleri tepkiler ve kitabın belli bölümleri hakkında yaptıkları yorumlar, bana çok bariz gibi gelen bazı argümanları yeniden ele almam gerektiğini gösterdi.

Kitabın belli bölümlerinin farklı versiyonları daha önce *Public Culture* ve *Journal of Caribbean History* dergilerinde çıktı. Yazıların önceki hâllerini basan ve burada yeniden yayınlanması için müsaade eden iki dergiye de müteşekkirim. Yine bazı bölümleri çeşitli akademik ortamlarda sundum. Bunların içinde Uluslararası Tarih ve Antropoloji Yuvarlak Masa Toplantıları, Révolution Haïtienne et Révolution Française Konferansı (Port-au-Prince, Haiti, 12 Aralık 1989) ve Harvard'ta, Michigan Üniversitesi'nde, Pensilvanya Üniversitesi'nde, Johns Hopkins Üniversitesi'ndeki muhtelif seminerler var. Her birindeki ufuk açan tartışmalardan faydalandım. David W. Cohen, Joan DeJean, Nancy Farriss, Dorothy Ross, Doris Sommer, Rebecca Scott ve William Rowe'ye bu toplantıları düzenledikleri ve yararlı hâle getirdikleri için teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca hem yukarıda adı geçen kurumlara hem de Yuvarlak Masa Toplantıları'na maddî destek sunan Maison des Sciences de l'Homme (Paris) ve Max Planck Enstitüsü'ne (Göttingen) şükranlarımı sunuyorum.

Bazı kurumlar bu kitabın araştırma, yazma, elden geçme safhalarında bana destek oldu: The National Humanities Merkezi, John Simon Guggenheim Vakfı, Woodrow Wilson Uluslararası Araştırmacılar Merkezi ve Johns Hopkins Üniversitesi. Charles Blitzer'e iki kez gösterdiği cömert misafirperverlik için ayrıca teşekkürler.

Bazı kişiler kitabın son taslağı yazılırken benimle beraber çalıştılar. Elizabeth Dunn birinci bölüm hakkında yorum yaptı ve hafıza hususunda araştırma asistanlığı görevini yürüttü. Anne-Carine Trouillot'nun yorumları bütün kitap boyunca, ama bilhassa dördüncü kısımda çok faydalı oldu. Rebecca Bennette, Nadève Ménard ve Hilbert Shin son taslağın çeşitli kısımlarını okuyup eleştirdiler; araştırma, metnin son hâlini yazma ve elden geçirme aşamalarında bana yardım ettiler. Daha çok isyan etmedikleri için onlara teşekkür ediyorum. Bilhassa Hilbert Shin'e bana çalışma zamanı yarattığı için minnet borçluyum. Beacon Press'teki editö-

rüm Deb Chasman, süreç boyunca bu kitabı dikkati ve özeniyle besledi. Akıl almaz sabrı, insana sirayet eden heyecanı ve yakın alâkası bu kitabın bitmesini sağladı. Beacon'daki diğerlerine, yani Wendy Strothman'a, Ken Wong'a, Tisha Hooks'a bu heyecanı paylaştıkları için teşekkürler. Marlowe Bergendoff'a yaptığı hassas tashih için kucak dolusu sevgiler...

Emekle, ilgiyle ve duygularla bağlı olduğum bu iç içe geçmiş grupların içinde-dışında farklı farklı insanlar, bambaşka sebeplerle anılmayı hak ediyor. Bazen harika bir çıkış noktası sağlayan küçük bir tavsiye ile, bazen dikkatle yazılmış bir yorum, bir gazete kupürü veya sırf benim için bin bir zahmetle gün yüzüne çıkardıkları bir belgeyle, bu kitabın son hâline gelmesine katkı sağladılar. Kimisinin adını henüz anmadım; kimisinin ismi ise aşağıdaki listede ikinci kez geçecek: Arjun Appadurai, Pamela Ballinger, Sara Berry, Carol, A. Breckenridge, Pierre Buteau, David W. Cohen, Joan Dayan, Patrick Delatour, Daniel Elie, Nancy Farriss, Fred Klaits, Peter Hulme, Richard Kagan, Albert Mangones, Hans Medick, Sidney W. Mintz, Viranjini Munasinghe, Michèle Oriol, J. G. A. Pocock, Eric P. Rice, Hanan Sabea, Louis Sala-Molins, Gerald Sider, Gavin Smith, John Thornton, Anne-Carine Trouillot, Lyonel Trouillot, Katherine Verdery, Ronald Walters ve Drexel Woodson. Hepsinin bu kitaba bir şekilde katkısı oldu. Bekleneceği üzere, yaptıkları bazı katkılar, onların niyet ettiğinden farklı bir sonuca ulaştı.

Teşekkür faslına ailemle başlamıştım. Yine onlarla bitireceğim. Amcam Lucien Morisset, bana Saint-Paul de Vence'te inzivaya çekilebileceğim bir yer tahsis etti. İlk bölümün şekillendiği ve kitabın tek bir bütün hâline geldiği yer orası. Anne-Carine ve Canel Trouillot bana hem bir çalışma ortamı hem de iş dışında bir soluk alma imkânı sundular. Yaptığım bu işe ve diğer çalışmalarıma anlam veren onlar. Yanımda oldukları ve ikinci bir dilde yazmaya çalışmanın acısını (ve tuhaf keyfini) evde benimle göğüsledikleri için onlara şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

Büyüdüğüm ailede tarih, bizimle yemek masasında otururdu. Hayatı boyunca babam birçok işle aynı anda iştigâl etmiş; fakat yaptığı işlerin hiçbiri, tek başına babamın kim olduğunu belirlememişti. Yine de bir şekilde bütün yaptıkları, babamın tarih sevgisiyle harmanlanmıştı.

Ergenlik dönemimde babam Haiti televizyonunda düzenli olarak bir tarih programı yapmaya başlamıştı. Ülkenin az bilinen tarihî olaylarının izini sürüyordu. O programda anlatılanlar beni pek şaşırtmazdı; çünkü babamın televizyonda seyircilere anlattığı hikâyeler, evde bana anlattıklarından farklı değildi. Bir dönem, babamın anlattığı öykülerin bir kısmını sararmış kartlara yazarak Haiti tarihine dair babamın hiçbir zaman bitiremediği kapsamlı bir biyografik sözlük oluşturmaya yeltenmiştim. Daha sonraları, babam okuduğum lisede dünya tarihi dersleri verirken geçer not almak için herkesten çok çalışmak zorunda kaldım. Fakat okulda verdiği dersler ne kadar iyi olursa olsun, yine de orada anlattıklarını, pazar günleri evde anlattıklarıyla kıyaslamak mümkün değildi.

Pazar öğleden sonraları, babamın kardeşi, yani amcam Hénock bizi ziyarete gelirdi. Amcam, tarih bilgisinden para kazanabilen tanıdığım nadir insanlardan biriydi. Ulusal Arşivler'in yöneticisi olmak gibi bir unvanı olsa da amcamın gerçek tutkusu yazmaktı. Kitaplarda, dergilerde, gazetelerde (kimi zaman gazeteleri diğerlerine tercih ederdi) o kadar çok tarih araştırması yayımladı ki okuyucuları takip etmekte zorlanırlardı. Pazar günleri, fikirlerini babamla paylaşır, test ederdi. O dönem babamın hukukçuluğu giderek ağır bastığı için, tarih daha ziyade sevdiği bir hobiye dönüşmekteydi.

İki erkek kardeş pek çok konuda anlaşamazlardı. Bunun bir sebebi dünyaya gerçekten farklı noktalardan bakmalarıydı. Diğer bir sebebi ise birbirlerine sevgi göstermek için, aralarındaki politik ve felsefî farkların yarattığı harareti kullanmalarıydı.

Pazar öğleden sonraları, Trouillot kardeşler için bir merasim zamanıydı. Tarih, hem birbirlerine olan sevgilerine hem de anlaşmazlıklarına şahitlik ederdi. (Hénock kendisinin bohem tarafını, babam ise burjuva akılcılığını öne çıkarırdı). Çoktan ölmüş gitmiş Haitili ve yabancı figürler hakkında sanki bir komşudan bahsedermiş gibi konuşurlardı: Aileden olmayan birinin hayatının en mahrem detaylarını bilmekten gelen o mesafeli ilgiyle...

Eğer şecerelerin neyi ne kadar açıklayabildiğinden şüphe duymuyor olsaydım, mahremiyet ile uzaklığın bu yan yanalığının ve bu karmaşayı mümkün kılan sınıf, ırk ve cinsiyet pozisyonlarının, kendi entelektüel mirasımın en önemli parçası olduğunu iddia edebilirdim. Fakat bugün geldiğim noktada şunu biliyorum artık: Bazı durumlarda bir iddiada bulunmanın kendisi, iddianın içeriğinden daha önemlidir. Şu an olduğum insana giden yolda tarihin ağırlığından hiç kurtulamadım. Fakat aynı süreçte öğrendiğim bir diğer ders de şu oldu: Herhangi bir yerdeki herhangi bir insan tarihe sorular sorabilir ve eğer yeterince şüphe etmeyi biliyorsa, sorduğu sorular, sanki tarihten bağımsızmış gibi gözükmez.

Nietzsche'nin *Zamana Aykırı Bakışlar* kitabını okumadan çok önce bile, insanların aşırı dozda tarihe maruz kalmaktan mustarip olabileceğini seziyordum: Kendi yarattıkları tarihin yumuşak başlı esirleri olabileceklerini... Duvalier terörünün en sert olduğu zamanda, yakın çevrelerinin ötesine bakmaya cesaret edebilen Haitililer olarak, en azından bu dersi aldığımızı söyleyebilirim.

Bulunduğum noktadan dünyaya bakarak şunu diyebilirim: Tarihten kaçmanın mümkün (ya da gerekli) olduğunu iddia etmek ya aptalların ya da hilekârların işidir. Postmodernlikle beraber (postmodernlik her ne anlama geliyorsa artık) insanın belli bir kökene sahip olması gerekmediğine samimiyetle inananlara saygı duymakta zorluk çekiyorum. Böyle bir kanaate nasıl ulaştıkları-

nı (herhangi bir konuda kanaat geliştirebiliyorlarsa eğer) merak ediyorum. Aynı şekilde, tarihin sonuna geldiğimizi yahut artık bütün geçmiş zamanları geçersiz kılacak bir geleceğin yaklaştığını iddia edenleri dinlediğimde, bu insanların niyetlerinden yine aynı şekilde şüpheleniyorum.

Farkındayım ki kendi konumumuzu tanıyıp kabul etmekle, o konumdan mesafe almaya çalışmak arasında esaslı bir gerilim var. Fakat ben bu gerilimi sağlıklı ve memnuniyet verici buluyorum. Sonuçta sanıyorum yapmaya çalıştığım, mahremiyet ve yabancılaşmanın bize bıraktığı mirasın izlerini takip etmek.

Tarihe en çok, ondan etkilenmiyor gibi yaptığımızda bulanıyoruz. Tarihten etkilenmiyor gibi yapmayı bırakırsak, o sahte masumiyeti kaybedeceğiz belki; ama buna mukabil, algılayışımız gelişecek. Naiflik, aslında gücü elinde tutanların icat ettiği bir mazeret. Güce maruz kalanlar için ise aynı naiflik, kendilerine yapılan haksızlıkların sürmesi anlamına geliyor.

Bu kitap, tarih ve iktidar hakkında. Tarihsel anlatıların üretilme aşamasında birbirleriyle rekabet eden pek çok grubun ve kişinin olduğunu ve tarih yazmak için kullanılan araçların bu gruplar arasında eşit dağıtılmadığını anlatıyor. Burada anlatacağım eşitsizliğin kaynakları silahlar, sınıfsal mülk paylaşımı veya siyasî bir cihat kadar görünür değil. Yine de anlatacaklarım, en az bunlar kadar etkili.

Geçmişin esiri olduğumuza dair safdil iddiayı, fakat bir yandan da tarihi tümden bizim şekillendirdiğimizi söyleyen tehlikeli fikri reddederek başlamak istiyorum. Tarih, iktidarın bir meyvesi; fakat iktidar hiçbir zaman, iktidarın tahlilini lüzumsuz kılacak kadar saydam hâle gelmedi. Görünmez olmak, iktidarın belki de en önemli özelliği. O hâlde, iktidara en büyük meydan okuma, onun kökenlerini ifşa etmek olacaktır.

GEÇMİŞİ SUSTURMAK

1

Anlatacaklarım iç içe geçmiş hikâyelerden oluşuyor. Sınırları o kadar muğlak ki insan bir hikâyenin nerede, ne zaman başladığını veya bir sonunun olup olmadığını dahi bilemiyor.

1836 yılının Şubat ayının ortasında, General Antonio López de Santa Anna'nın ordusu, Meksika'nın Tejas bölgesindeki eski misyoner şehri San Antonio de Valero'nun yıkık dökük surlarına vardı. Zamanın aşındırması ve pek dindar denemeyecek yerleşimcilerin birbirini takip eden hayatları, yüz yıl önce şehri kuran Fransisken rahiplerinden geriye pek az iz bırakmıştı. Belirli aralıklarla şehri mesken tutan İspanyol ve Meksikalı askerler, burayı bir tür kale hâline getirmişti. Bir süre sonra da burası, kaleyi kuran İspanyol süvari birliklerinden birinin ismiyle anılır hale geldi: Alamo.

Santa Anna iktidarının bağımsızlığını yeni kazanmış Meksika'daki üçüncü senesinde, Alamo'da İngilizce konuşabilen fazla insan yoktu. Santa Anna'nın birlikleri kaledekilere kıyasla askerî üstünlüğe sahipti. Buna rağmen Alamo'dakiler Santa Anna'ya teslim olmayı reddettiler. Şehirde yaşayanlar fazla değildi. Yüz seksen dokuz potansiyel savaşçı vardı ve binalar zaten harap durumdaydı. Şehri fethetmek çok zor olmamalıydı; en azından Santa Anna öyle zannediyordu.

Fakat savaş bir hayli çetin geçti. Kuşatma, top atışları altında tam on iki gün sürdü. 6 Mart'ta Santa Anna, Meksika geleneklerinde "ölümüne hücum" anlamına gelen savaş borularını çaldırdı. O günün sonunda kale nihayet ele geçirildi ve kaleyi savunanların büyük bölümü öldürüldü. Santa Anna, bu olaydan sadece birkaç hafta sonra, 21 Nisan 1836'da San Jacinto şehrinde, Teksas

Cumhuriyeti'nin yeni seçilmiş ayrılıkçı lideri Sam Houston'a esir düştü. Bağımsız Meksika'nın lideri bu belayı savuşturmayı başardı. Giderek küçülen Meksika'nın başına sonradan dört kez daha geçti.

Burada dikkat çekici olan nokta şu: Santa Arına, San Jacinto'daki savaşta aslında iki kere yenilgiye uğradı. O günkü muharebede uğradığı yenilginin haricinde, daha önce kazanmış olduğu Alamo savaşını da sonradan kaybetmiş sayıldı. Houston'ın adamları Meksika ordusunu hezimete uğratan taarruzları sırasında sürekli olarak "Alamo'yu hatırlayın, Alamo'yu hatırlayın!" diye bağırıyorlardı. Teksaslılar, bu referansı kullanarak aslında iki ayrı tarih yazdılar. Tarihin failleri olarak Santa Anna'yı ele geçirip kuvvetlerini etkisiz hâle getirdiler. Tarihi anlatanlar olarak ise Alamo'da yaşananlara yeni bir anlam yüklediler. Mart ayında yaşanan askerî kayıp artık hikâyenin sonu değil, kahramanların sınandığı bir dönüm noktası hâline gelmiş; böylelikle en son yaşanan zafer hem kaçınılmaz hem de şaşaalı bir hâl almıştı. Santa Anna'nın San Antonio'da kazandığını zannettiği zafer, San Jacinto'da Houston'un adamlarının attıkları savaş çığlıklarıyla beraber, bir sonraki yüzyılda bir mağlubiyet hikâyesi olarak anılır oldu.

İnsanlar tarihe hem fail hem de hikâye anlatan kişiler olarak dahil olur. İngilizce'de ve pek çok çağdaş dilde "tarih" [history] kelimesinin özünde barındırdığı belirsizlik, tarih yapılırkenki bu ikili duruma gönderme yapar. Günlük kullanımda tarih kelimesi, hem gerçekleşmiş vakalar hem de o vakaların hikâyesi anlamında kullanılır. Yani hem "olanı" hem de "olduğu söylenen"i ifade eder. İlkinde sosyal-tarihsel süreçler; ikincisinde ise o süreçler hakkında bizim bildiklerimiz, yani anlattıklarımız anlaşılır.

Eğer, "Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihi *Mayflower* gemisiyle başlar," diye bir cümle kurarsam (pek çok kişi bu ifadeyi fazla basit ve ihtilâflı bulsa da), demek istediğim, bugün Amerika Birleşik Devletleri olarak son bulan sürecin ilk önemli olayının, *Mayflower* gemisindekilerin karaya çıkması olduğudur. Şimdi en az önceki cümle kadar ihtilâflı, fakat dilbilgisi açısından tamamen özdeş başka bir cümle düşünün: "Fransa tarihi Michelet* ile başlar." Tarih kelimesinin anlamı belirgin şekilde sosyal-tarihsel

* Fransız tarihçi, 1798-1874.

süreçlerden bizim o süreçler hakkındaki bilgimize doğru kaymış oldu. Cümle şunu söylüyor: "Fransa hakkındaki ilk kaydadeğer tarih anlatısı, Jules Michelet tarafından yazılmıştır."

Ancak, olan ve olduğu söylenen arasındaki fark her zaman bu kadar açık değildir. Şu üçüncü cümleyi düşünün: "Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihi, aynı zamanda bir göçmenlik tarihidir." Bu cümleyi okuyan kişi, tarih kelimesinin sosyal-tarihsel süreçleri imleyen kullanımını anlayabilir. Bu durumda cümle, göçlerin Birleşik Devletler'in evriminde önemli bir unsur olduğunu vurgular. Fakat eşit derecede geçerli bir diğer yoruma göre göç hikâyeleri, Birleşik Devletler'i anlatmak için en iyi çıkış noktasıdır. Hatta ufak bir eklemeyle bu son yorumu daha da öne çıkarmak mümkündür: "Birleşik Devletler'in gerçek tarihi, aslında bir göç tarihidir. Bu tarih yazılmayı beklemektedir."

Bir üçüncü yorum ise vurguyu, tarih kelimesinin birinci kullanımına istinaden sosyal-tarihsel süreçlere yaparken, hemen aynı cümlede tarihin ikinci kullanımına dayanarak tarihsel bilgiyi ve anlatıları işaret edebilir. Bu durumda Birleşik Devletler hakkındaki en iyi anlatının, göçmenliğe ağırlık vermesi gerektiği gibi bir sonuç çıkar. Bu üçüncü yorumu mümkün kılan, sosyal-tarihsel süreçlerle bizim bu süreçler hakkındaki bilgimizin örtüştüğünü zımnen kabul etmemizdir. Bu örtüşme aslında öyle önemlidir ki bazen daha metaforik anlamlar kastediliyor olsa da, Birleşik Devletler'in tarihini bir göç hikâyesi olarak vurgulamayı mümkün kılar. Tarih, sadece sosyal-tarihsel süreçleri ya da sadece o süreçler hakkında bizim ne bildiğimizi ifade eden katî bir ayrım üstüne kurulu değildir. Bu iki anlam arasındaki fark her zaman net değildir.

O halde, tarihin bu gündelik kullanımı, semantik bir belirsizlik içermektedir: Olan ve olduğu söylenen arasında birbirine indirgenemez bir ayrım ve yine eşit derecede indirgenemez bir anlam çakışması vardır. Bu, zamanda bağlamın önemini de gösterir: Bir yandan bu örtüşme, diğer yandan tarihin iki farklı hâlinin muhafaza ediliyor oluşu, genelgeçer bir formül kullanmaya müsaade etmez. Olanların ve olduğu söylenenlerin ne kadar aynı ve ne kadar farklı olduğunu belirleyen, her olaya özgü farklı bir tarihsel süreç bulunur.

Kelimeler kavramlardan farklıdır, kavramlar da kelimelerden... İkisinin arasında uzun çağlar boyunca birikmiş teoriler vardır. Fakat teoriler, kelimelerle ve kelimelere dayanarak inşa edilmiştir. O yüzden tarih kelimesinin gündelik kullanımındaki belirsizliğin, en azından Antik Çağ'dan beri pek çok düşünürün dikkatini çekmiş olması pek de şaşırtıcı değildir. Asıl şaşırtıcı olan, tarih teorilerinin bu önemli belirsizlik karşısındaki kayıtsızlığıdır. Öyle ki, tarih diğer bilimsel uğraşlardan ayrılıp kendine özgü bir disiplin hâline geldiğinde, teorisyenler birbiri ile bağdaşmayan iki farklı yol tutturdular. Pozitivizmin etkisiyle kimileri, dünya tarihi ve bizim bu dünya hakkında yazıp çizdiklerimiz arasında net bir ayrım olduğunu, bunların birbirinden kesin çizgilerle ayrılabileceğini ileri sürdüler. "Toplumsal inşacı" [constructivist] bir bakış açısı benimseyen diğerleri ise, tarihsel süreçler ve bu süreçlerin nasıl anlatıldığı arasındaki geçişliliği öne çıkardılar. Sonuçta bu belirsizliğin kaynağı ile pek çok kişi uğraştı durdu. Sanki bu durum, gündelik konuşmada kaza eseri ortaya çıkmış da teori tarafından düzeltilebilirmiş gibi...

Benim amacım, bu konumlar etrafında sürekli yeniden üretilen ikiliğin dışına çıkmak ve yeni bir mecraya dikkat çekmek. Tarihin nasıl inşa edildiğini anlamak için bu üçüncü mecraya bakmanın elzem olduğunu göstermek istiyorum.

Tek Taraflı Tarihsellik

Entelektüel eğilimleri ve bu eğilimlerin alt disiplinlerini özetleyen çalışmalar, yazarları saplantılı bir şekilde tasnifleyip dururken bazılarını mutlaka kıyıda köşede bırakır. Ben yeniden böyle bir tasnif yapma işine girişmeyeceğim. Umarım aşağıda anlatacaklarım, sorgulamaya çalıştığım kısıtlı alanı göstermekte yeterli olur.[1]

Günümüzde pozitivizmin kötü bir şöhreti var; üstelik pozitivizm bu kötü şöhretin en azından bir kısmını hak ediyor. 19. yüzyılda tarih bir uzmanlık alanı olarak ayrılırken pozitivist bakış açısından etkilenmiş olan âlimler, tarihsel süreçler ve tarihsel bilgi arasındaki farkları kuramsallaştırmaya çalıştılar. Hatta tarihin uzmanlık gerektiren bir disipline dönüşmesi bu ayrım sayesinde gerçekleşti: Sosyal-tarihsel süreçler hakkında üretilen bilgi ile sosyal-tarihsel süreçlerin kendisi ne kadar ayrılabilirse, "bilimsel" bir

uzmanlıktan dem vurmak da o kadar mümkün hâle geldi. Tarihçiler ve bilhassa tarih felsefecileri büyük bir şevkle, bu ayrımın güya kesin delil sayılabileceği örnekler keşfettiler veya keşfedilmiş örnekleri tekrar edip durdular. Zira, ayrımı dayatan sadece semantik bağlam değil aynı zamanda morfoloji, ve hatta sözcüğün kendisiydi. Olanla olduğu söylenen arasında Latince'de *res gesta* ve *(historia) rerum gestarum* yahut Almanca'da *Geschichte* ve *Geschichtschreibung* arasında gözetilen ayrım, kimi zaman ontolojik kimi zaman epistemolojik bir hüviyet kazanan temel bir farkı tescil etmeye yardım etti. Bu felsefî sınırlar, geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki antik dönemden miras kalmış olan kronolojik sıralamayı da kuvvetlendirdi.

Batı biliminde baskın olan pozitivizm, kendini pozitivist olarak görmeyen tarihçilerin ve felsefecilerin görüşlerini bile etkiledi. Bugün hâlâ, Amerika ve Avrupa'da toplumun tarih algısı bu görüşe dayanmaktadır. Buna göre tarihçiye düşen görev, geçmişi gün yüzüne çıkarmak, hakikatleri bulmak veya en azından bu hakikatlere olabildiğince yaklaşmaktır. Bu bakış açısında iktidar sorunsallaştırılmaz; tarih anlatısının oluşturulma süreciyle iktidar arasında bir bağlantı olduğu düşünülmez. Tarih en iyi ihtimalle, iktidar hakkındaki bir hikâye olabilir: Kazananların hikâyesi...

Buna mukabil, tarihin bir kurgu olduğu tezi, en az tarih kadar eskidir ve bunu savunan görüşler zaman içinde pek çok biçim almıştır. Tzvetan Todorov'un dediği gibi, her şeyin bir yorum olduğu fikri yeni değildir. Yeni olan, bunun günümüzde yarattığı aşırı heyecandır.[2]

Toplumsal inşacı [constructivist] tarih anlayışı diye isimlendirdiğim yaklaşım, 1970'lerden itibaren akademide öne çıkan bu iki görüşün belli bir uyarlamasıdır. Eleştirel teori, analitik felsefe ve anlatı teorilerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu yaklaşımın yaygın biçimleri, tarih anlatılarının yazılış şekilleri sayesinde hakikat meselesinin üstünden atladığını iddia eder. Bu görüşe göre anlatılar, hayatın kendisinde olmayan bir kurgu içerir. Bir anlatının dayandığı deliller doğru da olsa yanlış da olsa, hayatın kendisi yine de çarpıtılmış olur. Dolayısıyla tarih, var olan pek çok anlatıdan yalnızca biridir. Tarih biliminin, diğerlerinden tek farkı, hakikat iddiasında bulunmasıdır.[3]

Pozitivist yaklaşım, iktidarın izlerini naif bir epistemoloji ile hasıraltı ederken toplumsal inşacı yaklaşım, tarihsel-sosyal süreçlerin özerkliğini reddeder. Toplumsal inşacı mantığın en sonunda varacağı nokta, tarihin diğer hikâyeler gibi bir kurgu olduğudur.

Peki eğer tarih anlatılarının ortaya çıkmasındaki sebep tarihsel süreçler değilse, neden bazı anlatılar diğer anlatıların arasından sıyrılıp tarih olarak kabul görür? Eğer tarih sadece kazananlar tarafından anlatılan bir hikâyeyse, bu kazanma işi nasıl gerçekleşmiştir ve neden bütün kazananlar aynı hikâyeyi anlatmaz?

Gerçek ve Kurgu Arasında

Her tarih anlatısı, gerçek hakkında yeni bir iddiadır.[4] Eğer Amerikan birliklerinin 2. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru bir Alman hapishanesine girdiğini ve beş yüz Çingene'yi katlettiğini yazarsam; eğer bu hikâyenin yeni bulunan Sovyet arşivlerine dayandığını ve Alman kaynakları tarafından da teyit edildiğini iddia edersem ve sonuçta da kaynaklarımı bu şekilde uydurarak hikâyemi yayımlarsam, yeni bir kurgu oluşturmuş olmam. Bunun adı sahteciliktir. Böyle yaparak bir hakikat iddiasında bulunmanın asgarî kurallarını çiğnemiş olurum.[5]

Birçok âlim, çağlar boyunca farklı ülkelerde bu kuralların aynı olmayışına bakarak bazı toplumların (Batılı olmayan toplumların elbette), gerçekle kurguyu ayırt edemediğini iddia etmiştir. Bu iddia bize, bazı Batılı gözlemcilerin sömürgeleştirdikleri insanların dilleriyle ilgili, geçmişte yaptıkları tartışmaları hatırlatır. Batılı gözlemciler, güya vahşi olan insanların dilleri hakkında bir dilbilgisi kitabı yahut sözlük bulamadıkları için, yani bu dillerin dilbilgisi yapısını anlayamadıkları için, böyle kuralların hiç olmadığı sonucuna varmışlardır.

Batı ile yine Batı'nın kendini tarif etmek için yarattığı mâdunlar arasındaki kıyaslamalara baktığımızda, bunların daha başından itibaren eşitsizlikle malûl olduğunu görürüz. Kıyaslanan şeyler, kıyas kabul etmez türdendir. Böyle bir kıyas, lisan hakkındaki söylemleri ve dilsel pratikleri ayrım gözetmeksizin yanyana dizer. Dilbilgisi uzmanlarının kullandığı yüksek lisan, Avrupa dillerinde dilbilgisi olduğunu kanıtlarken diğer yerlerdeki gündelik konuşmaların düzensizliği, dilbilgisi eksikliğine işaret eder.

Bazı Avrupalılar ve onların sömürgeleştirilmiş talebeleri, dilbilgisi kurallarının güya olmayışından yola çıkarak vahşi topluluklarda çocuksu bir özgürlük olduğuna kanaat getirmişlerdir. Kimileriyse bunu Beyaz olmayan insanların gelişmemiş olduğunun bir başka delili saymışlardır. Biz bugün ikisinin de doğru olmadığını biliyoruz: Bütün dillerde dilbilgisi vardır. Aynısı tarih için de söylenebilir mi? Yoksa bazı toplumlarda tarih, ayırt edici bir gerçeklik iddiası yüklenemeyecek kadar dış etkilere açık mıdır?

Batılı olmayan tüm toplumların özü itibariyle "tarih dışı" olarak tasniflenmesi, tarihin çizgisel ve birikerek ilerleyen bir zamana ihtiyaç duyduğu varsayımına dayanır. Böylelikle bir gözlemcinin, geçmişi ayrı bir birim olarak ele alabileceği düşünülür. Fakat mesela İbn-i Haldun, tarih araştırmalarında döngüsel zamanı gayet başarıyla uygulamıştır. Üstelik Batılı tarihçilerin çizgisel zamana olan bu özel bağlılıkları ve bunu takiben "tarihsiz toplumları" görmezden gelmeleri, 19. yüzyıl gibi yakın bir zamanda ortaya çıkmıştır.[6] Peki 1800'den önce Batı'nın bir tarihi yok muydu?

Epistemik doğruluğun sadece Batı tedrisatından geçmiş halklar için bir anlamı olduğu, diğerlerinde doğru dürüst bir zaman veya kanıt mefhumu olmadığı şeklindeki hastalıklı varsayım, Avrupalı olmayan birçok dilin *kanıta dayalı cümle yapıları* tarafından çürütülür.[7] Bunun İngilizce'deki muadili, bir tarihçiyi, "olduğunu duydum", "olduğunu gördüm" veya "olduğuna dair kanıt topladım" cümleleri arasında dilbilgisi açısından bir ayrım yapmaya zorlar. Ama malûm, İngilizce'de kanıtların kaynağını belirtmeye yarayan böyle bir dilbilgisi kuralı yoktur. Amazonlar'da yaşayan insanların konuştuğu Tucuya dilinde böyle ayrımların yapılabilmesi, onları İngilizlerin çoğundan daha iyi birer tarihçi yapar diyebilir miyiz?

Arjun Appadurai, gayet ikna edici bir şekilde, geçmişi "tartışmaya" yarayan kuralların bütün toplumlarda bulunduğunu savunur.[8] Her ne kadar buna dair kurallar farklı zaman ve yerlerde önemli değişiklikler göstermiş olsa da, yine de her toplumda tarihsel gerçekliğe asgarî bir güvenilirlik atfedilir. Appadurai, bu güvenilirliği evrensel olarak mümkün kılan ve tarih tartışmalarının içeriğini sınırlayan birtakım usûller olduğunu öne sürer: Bunlar otorite, devamlılık, tarihsel derinlik ve karşılıklı bağımlılıktır.

Tarih hiçbir yerde tamamen bir uydurmadan ibaret olmamıştır.

Güvenilirlik ihtiyacı, tarih anlatısını kurgudan ayırır. Ancak bu ihtiyaç, bir yandan keyfîyken bir yandan da gereklidir. Keyfîdir, çünkü bazı anlatılar tarih ve kurgu arasındaki çizginin bir o tarafına bir bu tarafına düşer; bazılarının ne olduğunu tanımlamak ise zaten hepten imkânsızdır. Sanki tarih ve kurgu arasında bir ayrım olduğunu en baştan reddeder gibidirler. Güvenilirlik ihtiyacı aynı zamanda gereklidir, çünkü bir noktada, kendi tarihsel koşullarına göbeklerinden bağlı insan grupları, anlatılanların kurgu mu tarih mi olduğunu ayırt etmek zorundadır. Diğer bir deyişle, tarihsel bir bağlama oturmuş her anlatının somut olarak tek tek değerlendirilmesi, kurgu ve tarih arasında epistemolojik bir ayrım olduğuna işaret eder.

Antil Adaları'ndaki yamyamlık gerçek midir yoksa uydurma mı? Pek çok tarihçi uzun bir süre boyunca ilk İspanyol sömürgecilerinin bu iddiasını çürütmek yahut doğrulamak için uğraşmıştır.[9] *Carib* (Karayip'te yaşayan yerliler), *Cannibal* (yamyam) ve *Caliban* (Shakespeare'in *Fırtına* isimli oyunundaki canavarımsı köle –çev.) kelimeleri arasındaki semantik çağrışımlar sadece Avrupalıların hayal gücünden mi kaynaklanıyor?

Bazı âlimler, bu hayalin Batı dünyasında hâlihazırda önemli bir yer tutmasından ötürü, artık gerçek olup olmadığını tartışmanın yersiz olduğunu iddia ederler. Bu iddia, tarih ve kurgu arasında bir ayrım yapmanın gereksiz olduğunu mu ima etmektedir? İşin aslını söylemek gerekirse, bütün bu tartışmalar Avrupalıların ölmüş yerliler hakkında fikir yürütmesinden ibaret olduğu müddetçe, akademik bir mevzu olarak kalmaya mahkûm.

Fakat yerliler ölmüş olsa bile, ruhları geri dönüp amatör ve profesyonel tarihçilerin yakasına yapışabilir. Amerikan yerlilerinin kurmuş olduğu Kabilelerarası Kurul, binden fazla Katolik Amerika yerlisinin Alamo yakınlarında gömülü olduğunu iddia etmekte. Mezarlık, Fransisken misyonerlik faaliyetleri kapsamında inşa edilmiş; fakat buna dair işaretlerin büyük bölümü zaman içinde yok olmuş. Kurulun, Teksas Eyalet Yönetimi ve San Antonio Belediyesi'nin mezarlık bölgesini kutsal topraklar olarak tanımalarına yönelik çabaları ise kısmen başarılı oldu ve 1905'ten beri Alamo'nun bakımı ve gözetimini üstlenmiş olan Teksas

Cumhuriyeti'nin Kızları adlı grubun o bölgedeki kontrolünü tehdit eder hâle geldi.

Bu toprak parçası için verilen mücadele, daha büyük bir savaşın parçasıdır. O yüzden de kimileri verilen mücadeleyi "İkinci Alamo Savaşı" olarak adlandırmakta. Bu tartışma, Santa Anna kuvvetlerinin 1836'da yaptıkları kuşatmaya kadar uzanır. Bu savaş, özgürlük düşkünü bir grup gözü pek İngiliz kökenli Amerikalının, sayıca az olmalarına rağmen, Meksikalı yoz bir diktatöre teslim olmayıp ölümüne direndikleri bir savaş mı? Yoksa Birleşik Devletler'in yayılmacı politikalarının kaba bir örneği mi? Veya birkaç Beyaz yağmacının kutsal toprakları ele geçirip ölmesiyle mümkün olan, çok iyi planlanmış bir toprak ilhakı mı?

Bu ifadeler son yirmi yıldır, tarihçileri ve Teksas sakinlerini bölmüş olan tartışmanın ana hatlarını sunmaktadır. Fakat bahsi geçen savaş bununla sınırlı değil. San Antonio nüfusunun % 56'sının Hispanik olmasından ve pek çoğunun Amerikan yerlilerini kendi ataları olarak kabul etmelerinden ötürü, "İkinci Alamo Savaşı" kelimenin tam manâsıyla sokaklara taşmış durumda. Gösteriler, yürüyüşler, gazete yazıları, mahkeme kararları (Alamo'ya giden yolları kapatmaya kadar giden kararlar) ve belediye nezdinde yürütülen mücadeleler, karşılıklı olarak gerilimin giderek arttığı bir tartışmanın güzergâhını belirler. Tartışmanın hararetiyle iki taraf da, elli yıl önce sadece birkaç kişinin dert edeceği olguları sorgulamaktadır. Kendi içinde önemli ya da önemsiz olarak nitelenebilecek "hakikatler", kimileri tarafından ilham veren bir olay gibi sunulurken diğerleri tarafından şüpheyle karşılanır.

Tarihçiler, Alamo'da yaşanan birtakım olayların doğruluğunu uzun bir süredir sorguluyorlar, en başta da yerdeki çizgi hikâyesini. Hikâye şöyle: Alamo'daki yüz seksen dokuz yerleşimcinin sonunun ya kaçmak ya da Meksikalıların elinde ölmek olduğu belli olunca, Kumandan William Barret yere bir çizgi çeker ve ölümüne savaşmak isteyenlerin bu çizginin diğer tarafına geçmesini ister. Sözüm ona herkes çizgiyi geçer. Bize bu hikâyeyi anlatmak için kaçan bir kişinin dışında herkes...

Ders ve popüler tarih kitapları yazan Teksaslı yazarların ve Tek-

sas tarihçilerinin hemfikir oldukları husus, bunun yalnızca "hoş bir hikâye" olduğudur. Onlara göre, "çizgi olayının gerçek olup olmamasının bir önemi yoktur."[10] Bu cümleler toplumsal inşacılık dalgasından evvel, tarihî hakikatlere imanı olan kişiler tarafından kurulmuştur. Fakat Alamo'da savaşmak için kalmayı seçmiş cesur adamların hikâyesinin uluorta tartışıldığı bir ortamda, yerdeki çizgi hikâyesi de inanılırlığı sorgulanan birçok "hakikat"ten biri hâline gelir.

Tartışılanların listesi bir hayli uzundur.[11] Mezarlık tam olarak neredeydi, kalıntıları duruyor mu? Alamo'yu ziyaret eden turistler dinî hakları ihlâl ediyor mu? Eğer öyleyse Teksas eyaleti bu duruma müdahale etmeli mi? Eyalet, Alamo'daki ibadet yeri için Katolik Kilisesi'ne üstünde uzlaşılan bir meblağ ödedi mi? Eğer ödemediyse, oradan sorumlu olanlar tarihî bir mekânı gasp etmiş olmuyorlar mı? Beyaz Amerikalı liderlerden James Bowie, oraya çalıntı bir define gömdü mü? Eğer gömdüyse, Alamo'dakiler o yüzden mi savaşmayı seçti? Yoksa Bowie hem kendi canı hem de define için mi Meksikalılar ile müzakere etmeye çalıştı? Kısaca, Alamo Savaşı'nda vatanseverlik mi yoksa açgözlülük mü ağır basıyordu? Kuşatılanlar takviye birliklerin yolda olduğunu mu zannetmişlerdi? Eğer durum buysa, cesaretlerine ne kadar inanabiliriz? Davy Crockett savaş esnasında mı yoksa sonrasında mı öldü? Teslim olmaya çalıştı mı? Gerçekten rakun postundan bir şapka takıyor muydu?

En son soru, bu listedeki en önemsiz ve acayip soru gibi görünebilir. Fakat Crockett'in Alamo'daki mezarının Teksas'taki en önemli turizm merkezi olduğu dikkate alınınca soru kulağa o kadar da önemsiz ve acayip gelmez. Alamo'yu her sene üç milyon insan ziyaret etmektedir. Yerel halk arasındaki çatlak sesler, Davy şapkası takan küçük *gringo*'ların masumiyetini sorguladığı için, anne-babalar şapkayı almadan evvel bir daha düşünmek zorunda kalır. Tarihe muhafızlık edenlere bir ürperti gelir; geçmişin bugünü bu hızla yakalıyor olmasından korkarlar. Var olan ihtilâf bağlamında, Davy'nin gerçekten nasıl göründüğü bile aniden önem arz etmeye başlar.

Bu tartışmadan çıkarılacak ders gayet açık. Topluluklar bir noktada (genellikle bir ihtilâf yüzünden) belli tarihî olayların ve

anlatıların doğru olup olmadığını test etme ihtiyacı hisseder. Bu ihtiyacın sebepleri yine tarihsel olarak belirlenmiştir. Fakat buradaki önemli husus şudur: Geçmişteki olaylar doğru da olsa yanlış da olsa, kurgu da olsa gerçek de olsa, *o topluluk için* önemlidir.

Onlar için önemli olan bizim için de önemlidir diye bir kaide yok elbette. Fakat bu yalıtılmışlığımızı nereye kadar devam ettirebiliriz? Yahudi Soykırımı hakkındaki bilindik hikâyenin doğru ya da yanlış olmasının hiç önemi yok mu? Nazi Almanyası'ndaki liderlerin altı milyon Yahudi'nin ölümünü planlayıp yürürlüğe sokmaları gerçekten de bir anlam ifade etmiyor mu?

Institute for Historical Review'deki öğretim görevlileri, soykırım anlatısının bir önem arz ettiğini kabul etmekle beraber yanlış olduğunu savunmaktadır. Genel anlamda, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin gadre uğradıkları konusunda uzlaşırlar ve hatta bazıları soykırımın bir trajedi olduğunu da kabul eder. Ancak yine de bu konudaki üç temel hususun yanlış olduğunu düşünürler: Naziler tarafından kayda geçirilerek öldürülen Yahudilerin sayısının altı milyon olduğu, Naziler'in Yahudileri yok etmek için sistemli bir planlarının olduğu ve toplu katliamlar için "gaz odaları" kullanıldığı.[12] Bu konuların bir daha tartışılmasını talep eden bu gruba göre, hâkim soykırım anlatısındaki olaylar, çürütülmesi mümkün, yani pek de "sağlam" olmayan "delillere" dayanmaktadır. Soykırım anlatısı daha ziyade Birleşik Devletler'in, Avrupa'nın ve İsrail'in çeşitli devlet politikalarını sürdürmeye yaramaktadır.

Soykırım hakkındaki bu revizyonist tezler, bir dizi yazar tarafından çürütülmüştür. Annesini Auschwitz'de kaybeden tarihçi Pierre Vidal-Naquet, revizyonist tezlerin yanlış olduğunu tekrar tekrar kanıtladıktan sonra, politik sorumluluk ve bilimsel faaliyet arasındaki ilişkiye dair önemli soruları tartışmaya açmıştır. Kendisi de eskiden bir revizyonist olan Jean-Pierre Pressac, Alman ölüm makinesini en iyi belgeleyen tarihçidir. Deborah Lipstadt'ın yakın tarihte çıkan kitabı ise daha ziyade ideolojik bir eleştiri geliştirerek revizyonistlerin politik gayelerini irdeler.

Bu en son eleştiriye revizyonistlerin cevabı şu olmuştur: Bizler tarihçiyiz. "Tarihsel eleştirinin kabul görmüş yöntemlerini" uyguladığımız müddetçe gayelerimizin ne olduğundan kime ne? Kopernik, Katolik Kilisesi'nden açıkça nefret ediyordu diye,

Kopernik'in dünyanın güneşin çevresinde döndüğünü söylemesi geçersiz mi sayılmalı?[13]

Revizyonistlerin yalnızca ampirik usûllere göre hareket ettikleri iddiası, tarihsel/toplumsal inşacı yaklaşımı sınamak için mükemmel bir fırsat sunar.[14] Soykırım anlatılarının dünya çapında birçok seçim bölgesindeki siyasî ve ahlâkî ağırlığı, buna ilâveten Birleşik Devletler ve Avrupa'da yaşayan her biri birbirinden kuvvetli ve gür sesli seçmen grupları, toplumsal inşacı tarih anlayışını hem teorik hem siyasî anlamda çırılçıplak bırakmaktadır. Zira soykırım meselesinde toplumsal inşacı yaklaşımın takip edebileceği tek bir tutarlı pozisyon vardır, o da ortada tartışmaya değecek bir konu olmadığını söylemektir.

Toplumsal inşacı [constructivist] bakış açısı, gaz odalarının olup olmayışının, ölü sayısının bir ya da altı milyon oluşunun ya da soykırımın önceden planlanıp planlanmadığının önemi olmadığını söylemek zorundadır. Toplumsal inşacı Hayden White, zaten tam da bunu deme noktasına gelmiştir: Anlatılagelen soykırım hikâyesinin en temel işlevinin, İsrail'in politikalarını meşrulaştırmak olduğunu söyler.[15] Sonradan bu uç pozisyondan geri adım atar. Şimdilerde çok daha mütevazı bir görececiliği benimsemiştir.[16]

Olanı, olduğu söylenene ne dereceye kadar indirgeyebiliriz? Eğer altı milyon insan bir önem arz etmiyorsa iki milyon insan zaten etmez. Peki kimilerimiz üç yüz bin insana razı gelir mi? Eğer anlam, dışarıdaki gerçeklikten tamamen kopmuşsa, eğer ortada idrak etmeye dair bir hedef yoksa, kanıtlanabilecek veya çürütülebilecek hiçbir şey kalmamışsa, o zaman hikâyenin amacı nedir? White'ın cevabı açık: Ahlâkî otorite tesis etmek. Peki o zaman neden oturup soykırımdan, plantasyonlarda çalıştırılan kölelerden, Pol Pot'tan, Fransız Devrimi'nden bahsediyoruz ki? Kırmızı Başlıklı Kız'ı anlatmak yetmez mi?

Toplumsal inşacılığın çıkmazı şudur: *Genel iddiasını, yani anlatıların olaylardan bağımsız olarak üretildiği tezini örneklemek maksadıyla yüzlerce hikâyeyi kullanabilir; fakat tek tek hikâyelerin neden tam olarak o şekilde üretildiklerini açıklayamaz.* Çünkü amaç sadece meşruiyet olsaydı, bütün insanlık tek bir hikâyeyi paylaşabilirdi. Oysa bir hikâyenin belirli bir toplum için arz ettiği

önemin, kendine has tarihsel sebepleri vardır.

Belirli anlatıların belirli politikaları meşrulaştırdığını söylemek, zımmen, bu politikaların zaman içindeki değişimini anlatan bir "asıl" hikâyeye atıfta bulunmak demektir; ki bu da sonuçta bir anlatıdır. Eğer tek bir anlatının var olmadığını kabul edersek, o zaman tarihsel süreçlerin anlatı karşısında bir özerkliği olduğunu da kabul etmek durumunda kalırız. Her ne kadar muğlak ve belli şartlara bağlı olsa da, olan ve olduğu söylenen arasında bir ayrım yapmak gereklidir.

Bu, kimi toplumlar kurguyla tarihi ayırırken diğerlerinin bunu yapmadığı anlamına gelmez. Aradaki fark daha ziyade, her toplumun kendi inanılırlık kriterlerinden geçmek zorunda olan anlatıların çeşitliliğinden kaynaklanır. Çünkü her anlatının o toplumda dokunduğu bir yer vardır.

Tek Kaynaklı Tarihsellik

Geçmiş bir olaya verilen değerin, olayın kendi öneminden kaynaklandığını düşünmek doğru değildir. Tarihin yaygın olarak kabul görmüş tarifi, "geçmişin önemli deneyimlerinin hatırlanması"dır; fakat bu tarif aslında yanıltıcıdır. Şöyle bir cümleyi herkes duymuştur: Kişi için hafıza neyse, toplumlar için tarih odur. Yani hafızada saklanan geçmiş deneyimlerin, bilinçli bir şekilde bulunup geri getirildiği varsayılır. Pek çok farklı çeşidi olmasına rağmen, tarih ve hafızaya dair bu yaklaşımı "depo modeli" olarak adlandıracağım.

Bu modelle ilgili birinci sorun çok eski olmasıdır; zira Antik Çağ'dan kalma bir bilim anlayışına dayanır. Plato'ya kadar giden bu görüşe göre bilgi, bellekle ilgili bir mefhumdur. Oysa bugünün filozofları ve bilişsel süreçleri inceleyen bilim insanları, bilginin bellekten geldiği iddiasına itiraz ediyorlar. Ayrıca bu modelin dayandırıldığı "kişisel bellek" tahayyülü, 19. yüzyılın sonundan itibaren farklı disiplinler tarafından bir hayli eleştirilmiştir. Bu tarz bir yaklaşım, hatıraların, birbirinden ayrık temsiller olarak bir depoda saklandığını, içeriklerinin genellikle doğru olduğunu ve istenildiği zaman anımsanabileceklerini varsayar.

Hâlbuki, yakın zamandaki bulgular, bütün bu varsayımların pek de doğru olmadığını göstermiştir. Hatırlamak her zaman,

geçmişin temsillerinin ete kemiğe bürünmesinden ibaret bir süreç değildir. Ayakkabı bağcığı bağlamak bir tür hafıza gerektirir, fakat bunu yaparken geçmişte bağladığımız bağcıkların görsel imgelerini hatırlamamıza gerek yoktur. Üstü örtülü [implicit] hafıza ve açığa çıkarılmış [explicit] hafıza arasındaki ayrım farklı bellek sistemlerinin varlığına işaret etse de etmese de önemli olan, bunların pratikte birbiriyle bağlantılı olduğudur. Açığa çıkan hafızanın neden durmaksızın değiştiğinin bir açıklaması da bu bağlantı olabilir. Kısaca, dolaba kaldırdıklarımızın ne değişmeden kaldığına ne de her istediğimiz zaman geri getirilebileceğine dair bir kanıt vardır.[17]

Üstelik dolabımızın içindekilerin tastamam olduğunu varsaysak bile, bu onların tarih sayılabileceği anlamına gelmez. Birinin tüm hatıralarının sırasıyla betimlendiği bir monolog düşünün. Anlatan kişiye bile bu, anlamsız bir kakofoni gibi gelecektir. Üstelik, bir kişi, hayatını değiştiren olaylara, gerçekleştirdiği esnada vâkıf olmayabilir. O yüzden de hatıra olarak anlatamaz. Sadece o olayı nasıl öğrendiğinden bahsedebilir, olayın kendisinden değil. Annem ve babam, beni altı aylıkken Japonya'ya götürdüklerini anlattıkları için, (Japonya'da bulunmanın bana ne hissettirdiğini hatırlamasam da) Japonya'ya gitmiş olduğum bilgisi benim hafızamın bir parçasıdır. Fakat benim yaşamımın tarihi sadece bu açığa çıkmış kısımlardan mı ibarettir? İnsanın hatırlamadığı deneyimler veya kendisine hiç söylenmemiş kısımlar birinin tarihine dahil değil midir? Mesela doğumdan hemen sonra bir çocuğun evlat edinilmiş olması... Daha önce yaşanmış birtakım hadiselere yeni bir açıdan bakmayı mümkün kılan çok kritik bir bilgidir bu. Bunu öğrenmek, hikâyeyi anlatan kişinin gelecekte sahip olacağı anıları bile etkileyebilir, olaylar daha *evvel* yaşanmış olsa bile...

Bu asgarî ölçekte bile görüleceği üzere, eğer hatıralar bir kişisel tarih olarak sonradan inşa ediliyorsa, geçmiş nasıl sabit olabilir? Depo modelinin buna vereceği bir cevap yoktur. Hem halk arasında hem de akademide sabit bir geçmişin kendinden menkul bir şekilde var olduğu ve bu geçmişin olduğu gibi hatırlanabileceği varsayılır. Ancak geçmiş, şu andan azade bir şekilde var olmaz. Hatta geçmişin geçmiş olabilmesi için bir şimdiki zaman gerekir. *Orada* olan bir şeyi ancak *burada* olduğum için gösterebilirim.

Fakat hiçbir şey, kendiliğinden orada ya da burada bulunmaz. O anlamda geçmişin içeriği önceden verili değildir. Geçmiş, daha doğrusu geçmiş olma hâli, daha ziyade bir pozisyondur. Bu sebeple geçmişi, *geçmiş* olarak teşhis etmek mümkün değildir. Japonya'ya gittiğim bilgisiyle (başkasından öğrenmiş olsam bile) Japonya'da bulunmanın neye benzediğini hatırlamanın aynı şeyler olmadığını şimdilik bir tarafa bırakalım. Yukarıdaki model, bu iki bilginin de (benim hatırlamamdan bağımsız olarak) *geçmişteki* bir hikâye olduğunu varsayar. Fakat geçmiş olma halini inşa eden anılar ve bilgiler olmadan bu ikisini nasıl geçmiş olarak hatırlayabilirim?

Bir de eğer bir topluluğun geçmişinden bahsediyorsak, neyin geçmişe ait olduğunu belirlemekle ilgili sorular en azından on kat artar. Hafıza-tarih denklemi bir topluluk için düşünüldüğü zaman, birey merkezli yöntemler, depo modelinin tabiatında var olan zorlukları daha da arttırır. Bir kişinin hayat hikâyesini betimlemek maksadıyla, hayatın doğumla başladığını varsaymak isteyebiliriz. Peki ama bir topluluğun hayatı ne zaman başlar? Hatırlanacak olan geçmişin başlangıcı ne olarak kabul edilir? Hangi olayların bu hikâyeye dahil edileceğine ve hangilerinin çıkarılacağına nasıl karar veririz; daha doğrusu bir topluluk bunlara nasıl karar verir?

Depo modeli, geçmişi hatırlanacak bir şey olarak kabul etmenin yanında, topluluğu da hatırlama eylemini gerçekleştirecek özne olarak varsayar. Bu çifte varsayımın barındırdığı sorun, inşa edilmiş olan geçmişin, aynı zamanda, o topluluğu topluluk yapan kurucu ögelerden biri hâline gelmiş olmasıdır. Avrupalılar ve Amerika'daki Beyazlar Yeni Dünya'nın keşfini hatırlıyorlar mı? 1492 yılında, ne şu an bildiğimiz hâliyle Avrupa ne de bugün tecrübe ettiğimiz Beyazlık ortada yoktu. İkisi de, günümüzde Batı olarak adlandırdığımız yeri geçmişe dönük olarak sonradan oluşturan unsurlar. Olmasalardı, bugünkü anlamıyla "keşif" hayal bile edilemezdi. Araba plakalarında gururlu bir "hatırlıyorum" ibaresi bulunan Quebec vatandaşları, gerçekten de sömürgeci Fransız devletinin hatıralarını bulup çıkarabilirler mi? Bugün Makedonlar (Makedonlar her kimse artık) pan-Helenizmin erken dönem

vaatlerini ve ihtilâflarını anımsayabilirler mi? Dünya üzerinde bir Allah'ın kulu, Sırpların toplu halde Hıristiyanlığa geçişini gerçekten hatırlıyor mu?

Bu örneklerde ve verilebilecek diğer pek çok örnekte, bir özne olarak güya hatırlama işini yapan, geçmiş olayları hatırladığını iddia eden topluluklar, o olayların olduğu sırada henüz mevcut değildir. Bir özne olarak ortaya çıkmaları, geçmişin yeniden ve yeniden yaratılmasına dayanır. O halde, geçmişin halefi değildirler; geçmişle aynı zamanda yaşarlar.

Her ne kadar tarihsel sürekliliklerden şüphe etmek yersiz olsa da, olayların yaşandığı andaki etkisi ile bu olayların sonraki kuşaklar için taşıdığı önem arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Amerika kıtasındaki karşılaştırmalı kölelik araştırmaları, bizim genelde "geçmişin mirası" diye adlandırdıklarımızın hiç de geçmişten miras kalmadığına dair ilgi çekici örnekler sunar. İlk bakışta, Birleşik Devletler'de köleliğe gösterilen alâkanın, geçmişteki korkunç olaylardan kaynaklandığı sonucu çok bariz gibi gözükür. Geçmiş, devamlı, şu an sürmekte olan travmaların başlangıç noktası ve bugün Siyahları mağdur eden eşitsizliğin olmazsa olmaz bir açıklaması olarak gündeme gelir. Herhalde plantasyonlardaki köleliğin travmatik bir deneyim olduğunu ve Amerika kıtasının her yerinde derin yaralar açtığını inkâr edecek son insan ben olurum. Ancak, ABD dışındaki Afrika kökenli Amerikalıların deneyimleri, geçmiş travmalar ile bunların tarihteki önemi arasında var olduğu düşünülen dolaysız münasebeti sorgulamayı gerektirir.

Öncelikle, kıtadaki diğer yerlere kıyasla Birleşik Devletler'e (bağımsızlığını kazanmasının öncesinde de sonrasında da) Afrika'dan ithal edilmiş köle sayısı daha azdır. Köle ticareti, dört yüzyıl boyunca Yeni Dünya'ya en az on milyon köle taşımıştır. Köle yapılmış Afrikalılar, Virginia'daki Jamestown yerleşiminin kurulmasından yüz yıl önce Karayipler'de zaten çalışıp ölmekteydiler. Köleliğin en uzun süre devam ettiği ülke olan Brezilya, dört milyon Afrikalı köle ile köle kullanımında aslan payına sahipti. Bir bütün olarak Karayipler'e, Brezilya'dan bile daha çok sayıda köle ithal edildi. Bu köleler, Avrupalı güçlerin kolonilerine dağılmış durumdaydı. Ancak, Karayipler'deki tek tek her bölgenin, bilhassa şeker üretilen adaların köle ithalatı da bir hayli fazlaydı. Mesela

Karayipler'de bir Fransız adası olan Martinique, Long Island'ın sadece dörtte biri büyüklüğünde olmasına rağmen ABD'nin tüm eyaletlerinin toplamından daha fazla köle ithal etmiştir.[18]

Yine de, şunu atlamamak lazım: 19. yüzyılın başında Birleşik Devletler'deki *Creole** köle sayısı, Amerika kıtasındaki diğer bütün ülkelerden daha fazladır. Fakat bunun sebebi sayının yeni gelen kölelerle değil, doğumla artmış olmasıdır. Her durumda, Birleşik Devletler'deki kölelik, ne insan sayısı ne de devam ettiği süre itibariyle Brezilya veya Karayipler ile boy ölçüşebilir.

Bir ikinci husus ise şudur: Brezilya ve Karayip toplumlarının gündelik hayatında kölelik, en az Birleşik Devletler'deki kölelik kadar önemli olmuştur. Britanya ve Fransa'nın şeker üretilen adalarında yaşayanlar (17. yüzyılda Barbados ve Jamaika, 18. yüzyılda San Dominik ve Martinique) yalnızca köle sahibi toplumlar değil, *köle toplumları*dır. Ekonomik, sosyal, kültürel örgütlenmeleri kölelik üstüne inşa edilmiştir. Kölelik, var olma nedenleridir. İster özgür ister köle, oradaki insanların tamamı kölelik yüzünden/sayesinde orada yaşamıştır. Bunun Kuzey Amerika'daki muadili, bütün ülkenin, Alabama eyaletinin pamuk üretiminde zirve yaptığı zamanki hâline benzemesi olurdu.

Son olarak, insan ıstırabını kıyaslamaya yeltensek, Birleşik Devletler sınırlarının dışında bulunan kölelerin yaşam koşullarının, Birleşik Devletler'deki kölelerden daha iyi olduğunu söyleyemeyiz. Paternalizm yakıştırmalarına rağmen, ABD'li köle sahiplerinin Brezilyalı veya Karayipli muadillerinden daha insancıl olmadıklarını elbette biliyoruz. Fakat köleliğin kültürel ve fiziksel bilançosunun, üretimin zaruretlerinden, en başta da çalışma koşullarından kaynaklandığını da biliyoruz. Karayipler'deki ve Brezilya'daki kölelerin çalışma koşulları, Birleşik Devletler'e kıyasla genel olarak daha düşük ömür beklentisine, çok daha düşük doğum ve daha yüksek ölüm oranlarına sebep olmuştur.[19] Böyle bakıldığı zaman, kölelerin en sadist işkencecisi şekerkamışıdır.

Kısaca, pek çok delile dayanarak basit bir ampirik iddiada

---

* Creole kelimesi farklı bölgelerde birden çok anlama gelmektedir: Melez, Yeni Dünya'da doğmuş Avrupa kökenli insanlar veya bazen de Afrika kökenli ikinci nesil köleler "creole" olarak isimlendirilmişlerdir. Trouillot kelimeyi bu en son anlamda kullanıyor. —*çn*

bulunabiliriz: Birleşik Devletler'deki köleliğin sonuçları ("sadece yaşananlar" göz önüne alındığında) hiçbir şekilde Karayipler ve Brezilya'dakinden daha dramatik değildir. Peki o zaman Birleşik Devletler'de bugün bir travma olarak köleliğin sembolik anlamları ve sosyo-kültürel açıklamalarda kullanılan analitik ağırlığı, diğer iki yere kıyasla neden çok daha fazladır?

Cevap kısmen ABD'deki köleliğin nasıl bittiğiyle alâkalı olabilir. Öyle görünüyor ki Sivil Savaş'tan ötürü köleleri suçlayan Beyazların sayısı, Abraham Lincoln'u suçlayanlardan daha fazladır. Oysa Lincoln'un savaşa girme sebepleri hâlâ çok tartışılır. Cevabın bir diğer kısmı ise kölelerin neslinden gelenlerin günümüzdeki akıbetleri ile ilgili olabilir. Fakat bu da "geçmiş"e değil, bugüne ait bir sorundur. ABD'deki ırkçılık, köleliğin devamı olmaktan çok modern bir olgudur ve muhtemelen ataları da bir zamanlar Avrupa'nın bir taşra bölgesinde zorla çalıştırılmış olan Beyaz göçmen nesillerince yeniden üretilmektedir.

O dönem köleliğe bizzat şahit olmuş Siyahların çok azı, kendilerinin ve çocuklarının köleliğin mirasını sonsuza kadar taşıyacaklarını düşünüyordu.[20] Bağımsızlıktan yarım yüzyıl sonra kölelik, farklı sebeplerle de olsa, tarihçiler arasında bile önemli bir mevzu olmaktan çıkmıştı. ABD tarihçiliği de, şüphesiz ki Brezilya'daki muadillerinden çok da farklı olmayan sebeplerle, Afro-Amerikan köleliği hakkında kendi suskunluklarını üretti. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bazı Siyahlar ve Beyazlar, köleliğin sembolik ve analitik olarak günümüz koşullarıyla pek de alâkası kalmadığı üstüne tartışmalar yapıyorlardı.[21]

Bu tarz tartışmalar gösteriyor ki günümüzde tarihsel olarak neyin önemli sayıldığı, olayın olduğu andaki etkisine, olaya nasıl kayıt düşüldüğüne ve hatta o kayıtların zaman içinde nasıl tutulduğuna doğrudan doğruya bağlı değildir. Alamo kuşatması, Soykırım veya Birleşik Devletler'deki kölelik hakkındaki tartışmalar sadece profesyonel tarihçiler tarafından değil; aynı zamanda etnik ve dinî liderler, politikacılar, gazeteciler, sivil toplumdaki çeşitli dernekler ve hepsi de aktivist olmayan bağımsız vatandaşlar tarafından yürütülür. Buradaki çeşitlilik, tarih teorilerinin, tarihin üretildiği mecra hakkında nasıl da kısıtlı bir bakış açısına sahip olduğunu gösteren pek çok delilden yalnızca biridir. Bu teoriler,

akademinin dışındaki bu iç içe geçmiş mecraların, tarihin üretilmesinde ne kadar mühim, kapsamlı ve karmaşık bir rolü olduğunu büyük ölçüde göz ardı eder.[22]

Tarih loncasının gücü bir toplumdan diğerine değişir. Loncanın ağırlığının fazla olduğu karmaşık yapılı toplumlarda bile, tarihçilerin yazdıkları, tamamlanmış bir külliyat oluşturmaz. Zira tarihyazımı, diğer akademisyenlerin metinleriyle ilişki içinde olmanın haricinde, akademinin dışında yazılan tarih ile de etkileşim içindedir. Dolayısıyla tarihsel farkındalığın hangi temaları içereceği, sadece muteber tarihçiler tarafından belirlenmez. Hepimiz, tarihi üreten ve farklı derecelerde tarihsel farkındalığı olan amatör tarihçileriz. Tarihi de diğer amatör tarihçilerden öğreniyoruz. Üniversiteler ve onların yayın organları, tarihsel anlatıların oluştuğu tek mecra değil. Alamo'daki hediyelik eşya dükkânında rakun postundan daha çok satan tek şey kitaplar. Yarım düzine amatör tarihçinin yazdıkları, senede 400.000 $'dan fazla gelir getirmekte. Marc Ferro'nun dediği gibi, tarihin pek çok kalbi var ve dünya üzerindeki yegâne tarih hocaları akademisyenler değil.[23]

Avrupalıların ve Kuzey Amerikalıların çoğu, ilk tarih bilgilerini, standartları akademik hakem değerlendirmeleri, üniversite yayınevleri ya da doktora komiteleri tarafından belirlenmemiş olan medya kanallarından öğrenir. Tarihçiler, öğrencilerinin ve diğer meslektaşlarının o dönem hangi akademik standartlara riayet edeceği üstüne konuşadursun, ortalama bir vatandaş tarih bilgisine öncelikle müze ziyaretleri, kutlamalar, filmler, resmî tatiller ve ilkokul kitapları ile ulaşır.

Elbette bu kanallardan öğrenilen bilgiler de birinci elden araştırma yapan âlimler tarafından doğrulanmakta, tashih edilmekte ya da reddedilmektedir. Bir meslek olarak tarihçilik kuvvetlendikçe, yani tarihçiler giderek farklı kesimlere hitap etme becerisi kazanıp araştırma yöntemlerini mükemmelleştirdikçe, dolaylı yoldan da olsa akademik tarihçiliğin toplumdaki etkisi artmaktadır.

Ancak yine de akademik tarihin bu görünürdeki hegemonyasının ne kadar kırılgan, ne kadar sınırlı ve ne kadar yakın zamanda ortaya çıkmış olduğunu unutmayalım. Oldukça yakın zamana kadar Birleşik Devletler'in pek çok yerinde millî tarihin ve dünya tarihinin güçlü dinî tonlamalarla Allah'ın bir hikmeti olarak anla-

tıldığı aklımızın bir köşesinde bulunsun. Dünya tarihi, güya kronolojisi iyi bilinen Yaradılış ile başlar, Kaderin Tecellisi* ile devam ederdi. Tanrı'nın inayetine mazhar olmuş imtiyazlı bir memlekete de bu yakışırdı zaten. Amerikan sosyal bilimi, ABD'nin ortaya çıkışına ve gelişimine sirayet etmiş bir ayrıcalığa sahip olduğu inancından bugün hâlâ kurtulabilmiş değil.[24] Akademik profesyonellik, okul sisteminin dehlizlerinde barınmakta olan yaratılışçı tarihi henüz susturamadı.

Okul sistemi, herhangi bir konuda son sözü söyleme imkânına sahip olmayabilir; fakat sınırlı etkinliğinin bir başka sonucu daha vardır. 1950'lerin ortasından 1960'ların sonuna kadar Amerikalılar ülkenin sömürgeci tarihini ve batısında olanları bilimsel kitaplardan değil, filmlerden ve televizyondan öğreniyorlardı. Alamo'yu hatırladınız mı? John Wayne tarafından ekranda verilen bir tarih dersiydi. Davy Crockett, ancak televizyonda meşhur olduktan sonra önemli bir tarihî figüre dönüştü. Olayların sırası buydu; tersi değil.[25]

Hollywood'un kovboylara ve ilk yerleşimcilere dair uzun soluklu ilgisinden daha uzun bir zaman dilimine yayılan ve "vahşi batı" filmlerinin bıraktığı boşlukları dolduran başka kaynaklar da vardı: Ders kitaplarından ya da kronoloji tablolarından değil, çizgi romanlardan ve *country* şarkılarından bahsediyorum... Şimdi olduğu gibi o zaman da, Amerikalı çocuklar ve başka yerlerdeki genç erkekler bu tarihin belli kısımlarını kovboyculuk oynayarak öğrendiler.

Son olarak şuna değinmek gerekir: Pek tabiî ki, tarih loncası, Amerikan toplumunun sosyal ve siyasî ayrımlarını yansıtır. Ancak, aktivistlerin ve lobicilerin aksine lonca mensupları, profesyonelliğin gereği olarak, politik görüşlerini olduğu gibi ifade edemezler. O yüzden, ironik bir şekilde, bir mesele toplumun belli kesimleri için ne kadar önemliyse, profesyonel tarihçilerin olgulara getirdikleri yorumlar o kadar kontrollü olur. Amerika'nın

---

* Kaderin Tecellisi *(Manifest Destiny)*: Yerlilerin yaşadığı topraklara Beyazlar tarafından el konmasını, Tanrının "Beyaz adama" verdiği bir hak; hatta dinin ve medeniyetin yayılması için Beyazlara yüklediği bir görev olarak yorumlayan Amerikan inancı.

keşfinin 500. yıldönümü, Smithsonian Müzesi'ndeki *Enola Gay** ve Hiroşima hakkındaki "Last Fact" isimli sergi, köle mezarlarında yapılan kazılar veya dikilmesi düşünülen Vietnam Anıtı gibi ihtilâflı konularda, tarihçilerin çoğunun beyanatı, konuya ilgi duyan kişilere genellikle yavan ve alâkasız gelir. Bu tartışmalarda (ve diğer pek çok konuda), tarihi dert edinen kimseler, ya akademinin kıyısında köşesinde kalmış çalışmalara ya da tümden akademinin dışındaki kaynaklara bakmak durumunda kalırlar.

Tarih teorileri, bütün bunlara rağmen, tarihin akademi dışında da yazılıyor olduğunu hâlâ büyük ölçüde görmezden gelmektedir. Profesyonel tarihçinin bakış açısının, bulunduğu konumdan etkilendiği, daha yeni yeni üzerinde mutabakata varılan bir tespit hâline gelmiştir. Ancak yine de başka mecralardaki gelişmelerin ve üretimin, çalışılan konuları ne şekillerde derinden etkilediğine dair pek az somut inceleme bulunmaktadır. Bu etkinin genel bir formülünü bulmak kolay değildir elbette; pek çok teorisyeni zor durumda bırakan bir durumdur bu. Daha önce belirttiğim gibi, birçok teorisyen, tarihin hem sosyal süreçler hem de sosyal süreçler hakkında anlatılanlardan oluştuğunu en baştan teslim etse de, tarih teorileri bunlardan sadece ilkini öne çıkarır. Sanki öteki önemsiz bir detaymış gibi.

Bu tek taraflı bakış açısının sebebi, tarih teorilerinin, her bir anlatının tek tek nasıl somut şekilde üretildiğine nadiren bakmasıdır. Anlatılar arada sırada örnek vermek için ya da en iyi ihtimalle, çözümlenecek bir metin olarak kullanılır; ama anlatıların ortaya çıkma süreçleri çok ender olarak araştırmanın nesnesi olur.[26] Aslında pek çok âlim tarihyazımının farklı mecralarda gerçekleştiğini kabul eder. Ancak, bu mecraların görece ağırlığı bağlama göre değişir ve bu değişkenlik, tarihçinin aradığı somutluğu zora sokar. Mesela Fransız saraylarını tarihsel üretimin bir mekânı olarak ele alan bir çalışma, aslında Birleşik Devletler'de Hollywood'un tarih bilincini şekillendirmedeki rolünü anlamak için iyi bir kıyas noktası sunar. Ancak iki ülkedeki akademik tarihyazımının Hollywood'tan ve Fransız saraylarından ne kadar etkilendiğini *a priori* şekilde belirleyecek soyut bir teori mevcut değildir.

Somutluk beklentisi ne kadar ağırsa, teori tarafından bu de-

* Japonya'ya ilk atom bombasını atan bombardıman uçağı.

ğişkenliklerin üstünden atlanması da o kadar muhtemeldir. Akademik tarihçiliğin en iyi örneklerinde bile, diğer mecralarda olan bitenler büyük oranda önemsizmiş gibi muamele görür. Oysa Amerikan tarihinin, kovboyculuk oynayan çocuklardan sadece ufak bir bölümünün Kızılderili olmayı kabul ettiği bir dünyada yazılıyor olduğu gerçeği, cidden önemsiz olabilir mi?

Belirsizliği Kuramsallaştırmak ve İktidarın İzini Sürmek

Tarih her zaman, belirli bir tarihsel bağlamda yazılır. Tarihin aktörleri aynı zamanda hikâyeleri anlatan kişilerdir. Bunun tersi de doğrudur. Anlatıların her zaman tarihsel koşullara bağlı şekilde üretildiğini beyan etmek, beni iki seçenek sunmaya itiyor. İlki şu: Tarihsel anlatılara dair teorilerin, süreç ve sürecin anlatılması arasındaki ayrımı ve örtüşmeyi kabul etmesi gerektiğini düşünüyorum. O yüzden de bu kitap evvela bilgi ve anlatı olarak tarihle uğraşıyor olsa da,[27] tarihselliğin iki tarafı arasındaki belirsizliği tamamen bağrına basıyor.

Sosyal bir süreç olarak tarih, farklı eylem imkânları olan üç farklı insan grubunu içerir: 1) *Failler (agents)* yahut yapısal olarak belli pozisyonlarda bulunanlar; 2) *aktörler (actors),* bir bağlamla sürekli temas halinde olanlar ve 3) *özneler (subjects)*, yani kendi çıkardığı sesin farkında olanlar.

Faillere verebileceğim en klasik örnek, sınıf ya da statü gibi insanların ait olduğu sosyal tabakalar, gruplar veya bunlarla özdeşleştirilmiş toplumsal roller olur: İşçiler, köleler, anneler birer faildir.[28] Kölelik hakkındaki bir analiz, efendi ve kölelerin konumunu belirleyen sosyo-kültürel, politik, ekonomik ve ideolojik yapıları irdeleyebilir.

Aktör derken, içinde bulundukları zaman ve mekâna mahsus, yani hem varoluşları hem de olayları nasıl anladıkları çok belli tarihsel koşullara dayanan, birtakım eylemlilik imkânlarını kastediyorum. Brezilya ve Birleşik Devletler'deki Afrika kökenli Amerikalıların köleliğini istatikî birtakım tabloların ötesine geçerek kıyaslamaya niyet etmiş bir çalışma, kıyaslanan durumların her birinin tarihsel tekilliğine hakkını vermek zorundadır. Tarihsel

anlatıların konu edindiği çok belirli durumlar bulunur ve o anlamda bu işi yapan tarihçilerin insanları aktör olarak ele alması şarttır.[29]

Nasıl ki işçiler bir grevin özneleri ise, insanlar da tarihin özneleridir. Belli durumları tarif etmek için hangi kavramların kullanılacağını onlar belirlerler. Mesela tarihteki bir olgu olarak bir greve sadece anlatısı açısından bakalım; yani yorumlamak veya açıklama yapmak gibi müdahalelerde bulunmayalım. Yaptığımız betimlemenin temel unsurlarından biri olarak işçilerin öznel kapasitelerine değinmek gerekir.[30] Sadece işe gitmediklerini söylemek kesinlikle yeterli olmaz. Belirtmemiz gereken, normal bir mesai gününde işçilerin topluca evden çıkmamaya karar verdikleridir. Ayrıca bu karara topluca riayet ettiklerini de eklememiz gerekir.

Ancak işçileri aktör olarak değerlendiren bu betimleme dahi yeterince doyurucu bir grev betimlemesi değildir. İşin aslı, bu betimlemenin başka bir mahiyet kazanabileceği birkaç farklı bağlam vardır. Örneğin, işçiler şöyle bir karar vermiş olabilirler: "Eğer bu akşam kar bir karışı geçerse, yarın hiçbirimiz işe gitmeyeceğiz." Bunun üstüne bir de aktörlerin maruz kalabileceği dalavereleri ve hatalı anlam çıkarmaları eklersek ortaya çıkacak senaryoların sayısı sonsuza uzanır. O hâlde, doyurucu bir grev anlatısının, aktör olarak ele alınan işçilerin ötesine geçerek, onları kendi seslerinin bilincinde olan ve bir amaca sahip özneler olarak anlatması gerekir. Onların seslerine birinci tekil şahısta yer vermesi ya da hiç değilse bize bu birinci kişilerin dediklerini, başka kelimelerle de olsa aktarması lazımdır. Anlatının bize, işçilerin hem çalışmayı neden istemediğine dair hem de amaçlarını nasıl tarif ettiklerine dair bir fikir vermesi gerekir; "protestonun ses getirmesi" gibi kısıtlı bir amaç dile getiriyor olsalar bile. En basit hâliyle söylemek gerekirse: Bir grev, işçiler ancak grev yaptıklarını düşünüyorlarsa grevdir. İşçilerin öznellikleri, olayın ve olayı doyurucu şekilde açıklayan herhangi bir betimlemenin olmazsa olmaz unsurudur.

İşçiler, yılın önemli bir bölümünü, greve gitmekten ziyade çalışarak geçirirler; ama işçilerin greve gitme potansiyelleri, işçiliğin koşullarından hiçbir zaman tam olarak ayrılamaz. Diğer bir deyişle, insanlar, akademisyenlerin arzu ettikleri gibi tarihe sürekli ayak direyen özneler değildirler; ama bir yandan da yaşadıkları

koşullar, bir özne olarak eyleme geçebilme ihtimallerini her zaman içinde barındırır. Bu öznellik ihtimali kafa karışıklığı yaratır; zira öznelliği öne çıkaran çalışmalar, insanları iki kere ya da daha doğrusu, gerçek anlamda tarihin parçası yapar. Onları hem sosyal-tarihsel süreçlerin bir parçası hem de o süreç hakkındaki anlatıları kurgulayan kişiler olarak ele alır. Bu kitap, "tarihin iki hâli var" saptamasının doğal sonucu olarak bu iki hâli de benimsemek hedefini güdüyor.

Kitabın ikinci hedefiyse tarihin doğasına gösterilecek soyut bir alâkadan ziyade, tarihin somut üretim süreçlerine odaklanmak. Tarihin doğasının ne olduğuna dair arayış, bizi bugüne dek belirsizliği reddetmeye sevk etti. Ya her durum için katî bir tarihsel süreç-tarihsel bilgi ayrımı yaptık ya da tarihsel süreç ve tarihsel anlatıyı birbirine karıştırdık. O halde, iki aşırı uç olan mekanik "gerçekçilik" ile naif "toplumsal inşacılık" arasında kalmış daha önemli bir vazife var: O da, tarihin ne olduğunu bulmak değil (özcü kavramlarla yola çıkıldığında zaten umutsuz bir çaba bu); tarihin nasıl işlediğini anlamak. Çünkü tarih, zamana ve mekâna göre değişir yahut daha iyi ifade etmek gerekirse, tarih yalnızca, anlatıların zamana ve mekâna has olarak üretilmesiyle var olur. Buradaki en önemli mevzu, bu anlatıların oluştuğu koşulların ve süreçlerin incelenmesidir. Tarihin iki hâlinin nasıl iç içe geçtiğini ortaya çıkarmak, ancak belli bir bağlamdaki sürece odaklanıldığı takdirde mümkün olur. Sonuçta da ancak bu iç içeliği anladığımız zaman iktidarın bazı anlatıları mümkün kılan, diğerlerini ise susturan ayrıştırıcı mekanizmalarını çözümleyebiliriz.

İktidarın izini sürmek, tarihyazımı hakkındaki pek çok teorinin zannettiğinden daha zengin bir bakış açısı gerektirir. Tarihin yazımına dahil olan diğer aktörleri ya da tarihin yaşandığı mecraları peşin peşin dışarıda bırakmak büyük bir yanlıştır. Oysa ki profesyonel tarihçilerin hemen yanıbaşında çeşit çeşit zanaatkâr bulunur. Tarihçilikten para kazanmayan, bir alan araştırmacısı olarak düşünülmeyen, ama profesyonel tarihçilerin çalışmalarına ilâvelerde bulunan ya da bu çalışmaları saptıran, yeniden düzenleyen kişilerdir bunlar: Politikacılar, öğrenciler, yazarlar, yönetmenler ve halkın diğer katılımcı üyeleri. Bu zanaatkârları fark etmek, bize akademik tarihin kendisi hakkında da daha kapsamlı bir

bakış açısı kazandırır. Hiç değilse profesyonel tarihçilerin, tarihi yazan tek grup olduğu fikrinden kurtulmuş oluruz. Bu kapsamlı yaklaşım, yazım sürecinin kronolojik sınırlarını da genişletir. Sürecin, teorisyenlerin zannettiğinden hem daha eskiye gittiğini hem de sonraya sarktığını fark ederiz. Tarih yazımı, profesyonel tarihçinin son cümleyi kurmasıyla bitmez; çünkü büyük ihtimalle halkın geri kalanı, bilimsel çalışmaya en azından kendi okumasını katacak, o çalışma hakkında yorum yapmaya devam edecektir.

Süreç olarak tarih ve *bilgi olarak tarih* arasındaki ayrımın muğlaklığından kaynaklanan bir başka mesele daha vardır. Herhangi bir olaya müdahil olan insanlar, bildiğimiz anlamdaki tarihçi daha olay yerine varamadan, o olay hakkında anlatı üretmeye başlamışlardır bile. Hatta, bir olayın tarihsel anlatısı, olay henüz gerçekleşmeden ortaya çıkabilir. En azından teoride; ama belki pratikte de. Marshall Sahlins, Hawaililerin Kaptan Cook ile karşılaşmalarını, önceden bildikleri bir kehânetin, yani kendilerini bekleyen kıyımın gerçeğe dönüşmesi olarak yorumladıklarını anlatır. Bu tarz yorumlar, sadece tarihçileri olmayan toplumlarla sınırlı değildir. Soğuk Savaş'ın bitişi hakkındaki anlatılar, çok önceden üretilmiş kapitalizm tarihinin, albenili bir ambalaj içinde yeniden piyasaya sürülmesi değil midir? Yahut mesela William Lewis, Ronald Reagan'ın kendi başkanlık serüvenini, Birleşik Devletler'in zaten var olan kurucu hikâyelerine dahil edebildiğini ve politik gücünün buradan geldiğini ileri sürer.

Sonuçta dünya ölçeğindeki tarih yazımına geniş bir zaman perspektifinden bakmak, tarihçilerin kendi hikâyelerinin oturduğu çerçevenin dahi yalnızca tarihçiler tarafından oluşturulmadığını gösterir. Çoğunlukla bir başkası sahneye daha önce çıkmış ve suskunluk döngüsünü başlatmıştır.[31] Peki bu daha geniş bakış açısı, tarihsel anlatıların üretimi hakkında genellemeler yapmaya elverişli midir? Cevap kesinlikle evet; ama elbette önce şunu kabul etmemiz gerekir: Genellemeler her ne kadar belli eylemler hakkındaki kavrayışımızı arttırsa da gelecekte olacakların bu genellemelere uyacağının garantisi yoktur. Gelecekteki eylemler, bu önceden verilmiş modelin "bir başka örneği" olarak ele alınmamalıdır.

Suskunluklar, tarih üretiminin dört kritik noktasında ortaya

çıkar: 1- Olgunun yaratıldığı an (*kaynakların* ortaya çıkması), 2- olguların tanzim edildiği an (*arşivlerin* düzenlenmesi), 3- olguların bulunup gün yüzüne çıkarıldığı an (*anlatıların* oluşması) ve 4- geçmişe yönelik olarak yeniden anlamlandırma anı (*tarihin* yazılması).

Bu sınıflama sadece kavramsal bir araç; birbirinden beslenen süreçlerin ikinci dereceden bir soyutlaması. Yani belirli bir anlatının nasıl ortaya çıktığını tarif eden gerçek bir model değil. En fazla, neden her sessizliğin birbirinden farklı olduğunu ve neden hepsinin aynı şekilde ele alınamayacağını (ve giderilemeyeceğini) anlamamıza yardım edebilir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, her tarihsel anlatı, içinde bir dolu suskunluk barındırır ve hepsinin kendine özgü bir oluşum süreci vardır. Bu suskunlukları çözümlemek için gerekli olan işlemler, her anlatı için farklıdır.

Bu kitapta uygulanan stratejiler de bu farklılıkları yansıtmakta. Sonraki üç bölümde incelenecek olan her bir anlatı, farklı türde suskunlukları ihtiva ediyor. Zaman içinde bu suskunluklar birikiyor ya da birbirleriyle çaprazlanıyor ve sonuçta ortaya özgün bir karışım çıkıyor. Anlatılarda var olan teamülleri ve gerilimleri göstermek maksadıyla ben her bölümde farklı bir yaklaşım kullanacağım.

Bir sonraki bölümde, bir zamanlar köleyken albaylığa yükselmiş, fakat şimdilerde Haiti Devrimi'nin unutulmuş bir figürü hâline gelmiş bir adamı resmedeceğim. Bu hikâyeyi anlatmak için gerekli olan kanıtlar, kaynakların kıtlığına rağmen, çalıştığım külliyatta zaten bulunuyordu. Tek yaptığım, yeni bir anlatı üretmek amacıyla kanıtları yeni baştan konumlandırmak oldu. Ürettiğim alternatif anlatı ilerledikçe, albayın günümüze kadar gömülü kalmış hikâyesindeki suskunluk da bozuluyor.

Genel olarak Haiti Devrimi'nin Batı tarihyazıcılığında nasıl susturulduğu ise üçüncü bölümün konusu. Bu susturmanın önemli bir sebebi kaynakların, arşivlerin ve anlatıların üretimindeki eşitsiz güç ilişkisi. Fakat eğer bu devrimin, gerçekleştiği dönem için akıl almayacak kadar sıradışı olduğu tezimde haklıysam, hikâyenin ehemmiyetsiz olduğuna dair kanının (kaynaklar ne gösteriyor olursa olsun) zaten en baştan o kaynaklara sirayet ettiğini söyleyebiliriz. Bu bölümde size yeni olgular sunmayacağım;

hatta yapacağım şey, göz ardı edilmiş olguları öne çıkarmak bile sayılmaz. Burada, sessizliğin kendi adına konuşmasını sağlayacağım. Bunu, o dönemin genel olaylarını, tarihçilerin devrim hakkında yazdıklarını ve de sessizliğin ne kadar tesirli olabileceğinin en aşikâr örneğini sunan dünya tarihi hakkındaki anlatıları yan yana dizerek yapacağım.

Dördüncü bölümün konusu olan Amerika'nın keşfi, başka türlü bir bileşimi gösterdiği için üçüncü bir strateji geliştirmemi zorunlu kıldı. Bu hususta bolca kaynak ve anlatı bulunuyordu. Hatta 1992 yılına kadar (her ne kadar yakın bir tarihte imâl edilmiş olsa bile) Kolomb'un ilk seyahatinin önemi hakkında küresel ölçekte bir mutabakat vardı. Tarihsel yazıların ana hatları, keşfin önemini daha da abartan toplu kutlamalar yoluyla takviye edilip güçlendirilmişti.

Bu ucu bucağı olmayan külliyat içinde var olan suskunluklar, olguların veya yorumların eksikliğinden değil; daha çok Kolomb karakterine dair birbiriyle çelişen hikâyelerin varlığından kaynaklanıyor. İkinci kısımda yaptığımın aksine, bu son kısımda hikâyenin yeni bir okumasını yapmıyorum ya da üçüncü kısımdaki gibi alternatif bir yorum da sunmuyorum. Daha ziyade, Kolomb hakkındaki bu sözde mutabakatın bir anlaşmazlık tarihini nasıl gizlediğini gösteriyorum. Bu yöntem egzersizi, birbiriyle rekabet eden keşif hikâyelerini derleyip toplayan bir anlatı ile son buluyor. Suskunluklar, daha önceki yorumcuların arasındaki anlaşmazlıkların havada kalmış yerlerinde beliriyor.

O hâlde, bir tarih anlatısının üretimi, sadece barındırdığı suskunlukların bir kronolojisini oluşturmak suretiyle incelenemez. Burada birbirinden ayrıştırdığım anlar, aslında gerçek zamanda birbiriyle örtüşmektedir. Meseleyi anlamak için oluşturulmuş bu ayrımlar, tarihsel üretimin sadece bazı unsurlarını belirginleştirebilir. Asıl maksat, iktidarın ne zaman ve nerede hikâyeye dahil olduğunu açığa çıkarmaktır.

Fakat aslında böyle bir tabir bile yanıltıcı; çünkü iktidarın hikâyenin dışında olduğunu ve o yüzden hikâyeye girmesinin engellenebileceğini ya da kesintiye uğrayabileceğini ima ediyor. Oysa iktidar, hikâyeyi kurar. Farklı "anlardan" yola çıkıp iktidarın izini sürmek, tarihsel üretimin temel olarak sürece dayalı karakte-

rini vurgulamaya yarar. Böylelikle tarihin ne olduğundan ziyade nasıl işlediğinin üzerinde durmak mümkün olur. İktidarın tarihle beraber yürüdüğü ve tarihçilerin kendileri adına beyan ettikleri politik tercihlerin, iktidarın pek çok pratiği üstünde pek de bir etkisi olmadığı gösterilebilir. Foucault'nun ikazı önemlidir: "'İktidarın uygulayıcısı kim?' sorusuna bir cevap bulmanın, aynı anda *'iktidar nasıl işler?'* sorusuna bir cevap bulmaksızın mümkün olabileceğini zannetmiyorum."[32]

İktidar, hikâyeye tek seferde değil, farklı zamanlarda, farklı açılardan dahil olur. Anlatıyı önceler; yaratılma sürecinde ve yorumlanmasında payı vardır. O sebeple, tamamen bilimsel bir tarih hayal etsek bile, iktidar tarihe içkindir. Tarihçilerin tercihlerini ve çıkarlarını, "betimleme sonrasının sorunları" diyerek paranteze alsak dahi durum değişmez. İktidar, tarihin çıkış noktasında bulunur.

Alternatif anlatıların üretilmesi sırasındaki iktidar oyunu, olgu ve kaynakların bir arada oluşturulması sürecinde başlar. Bunu en az iki sebebe dayandırmak mümkündür. Birincisi, olgular hiçbir zaman anlamsız değildir. Olgu sayılmalarının tek sebebi, asgarî ölçüde bile olsa bir önem arz etmeleridir. İkincisi, olgular eşit yaratılmamıştır. Bırakılan her iz, geride bir sessizlik bırakır. Kimi olgular daha en baştan fark edilir; kimisi es geçilir. Kimisi topluluklara ya da tek tek bedenlere kazınır; kimisi silinir. Kimisi fiziksel bir iz bırakır; kimisi ise kaybolur gider. Bazı olayların bıraktığı izler son derece somuttur (binalar, cesetler, nüfus sayımları, anıtlar, günlükler, siyasî sınırlar...); bu somutluk, herhangi bir tarih anlatısının menzilini ve önemini belirler. Herhangi bir kurgunun tarih sayılamamasının birçok sebebinden biridir bu: Sosyal-tarihî süreçlerin maddîliği (yani bir numaralı tarihsellik), gelecekteki tarih anlatıları (yani iki numaralı tarihsellik) için sahneyi kurar. İlkinin maddîliği o kadar belirgindir ki bazılarımız maddeyi sorgulamadan olduğu gibi kabul ederiz. Fakat olgular, bir kutunun içinde zamandan münezzeh bir şekilde keşfedilmeyi bekleyen anlamsız nesnelerden oluşmaz. Tarih, daha mütevazıdır; bedenler ve nesnelerle başlar; mesela canlı beyinler, fosiller, metinler ve binalarla.[33]

Maddî kütlenin ebatları ne kadar büyükse, bizi o kadar kolay

tuzağa düşürür: Devasa mezarlıklar ve piramitler, tarihi günümüze yaklaştırır ve bize kendimizi küçük hissettirir. Kaleler, hisarlar, savaş alanları, kiliseler, bizden büyük olan tüm eşya geçmiş yaşamların gerçekliği ile bizi sarmalar, çok az bildiğimiz ama parçası olduğumuzu hissettiğimiz engin bir dünyadan sanki bize haberler getirir. Dikkat çekmemek için fazla somut, iyi niyetli olmak içinse fazla gösterişlidir. Geçmişin belirsizlikleri bu nesnelerde vücut bulur. Bize, kendilerine dokunabilme gücünü verirler; ama onları elimizde sıkıca kavramamıza müsaade etmezler. Hırpalanmış duvarlarının gizemi de buradan gelir. Nesnenin somutluğunun pek çok sırlar barındırdığını, ama sessizliklerin hiçbir zaman tam olarak yok edilemeyeceğini düşündürürler. Sıvanın altındaki hayatları hayal ederiz; peki, dipsiz bir sessizliğin sonunu nasıl fark ederiz?

Haiti Devrimi'nde Zaferler ve Suskunluklar

2

Bir yandan eski duvarların arasından sessizce yürürken bir yandan da duvarların hiçbir zaman anlatamayacakları hikâyeleri tahmin etmeye çalışıyordum. Gün ağardığından beri kaledeydim. Bana eşlik eden gruptan bilerek ayrılmıştım. Tarihin kalıntıları arasında sessizce yürümek istiyordum. Etrafa saçılmış taşlara dokundum. Sıvaların arasından sarkan, bilinmeyen eller tarafından yine bilinmedik sebeplerle görmezden gelinmiş ve kaderine terk edilmiş bir demir parçasına rastladım. Az kalsın beton zemini derinden kesen bir raya takılıp düşüyordum. Ray, karanlık bir köşede kaybolmuş bir topa doğru uzanıyordu.

Ara sokağın sonuna geldiğimde bir anda yüzüme vuran güneş beni hazırlıksız yakaladı. O an, açık avlunun ortasında bulunan ve sıradan bir çimento parçası gibi duran mezarı gördüm. Place d'Armes'ı geçerken kraliyet şövalyelerini hayal ettim: Siyah tenli adamlar ve kadınlar, her biri siyah atlarının üzerinde, kaleyi kaybedip köleliğe geri dönmektense ölünceye kadar savaşmak için yemin ediyorlar.

Hayal kurmaya devam ederken beton yığınının üstüne çıktım. Yaklaştıkça taştaki yazılar da seçilir hâle gelmeye başladı. Orada yatanın kim olduğunu zaten biliyordum, yazıyı okumama gerek yoktu. Burası onun kalesiydi, onun krallığı; kurduğu yerler arasında en cüretlisi: Kibrinin yadigârı, taştan yapılmış bir hisar...

Eğildim, mermer levha üzerinde parmaklarımı gezdirdim, sonra durumu iyice hazmetmek için gözlerimi kapadım. Christophe'un, yani Haiti Kralı I. Henry'nin bedenine bir daha hiç bu kadar yakın

olmayacaktım. Onu tanıyordum. Haitili tüm öğrenciler gibi ben de ders kitaplarında onun hakkında yazılanları okumuştum. Fakat ona yakın hissetmemin, daha yakın olmaya çalışmamın sebebi bu değildi. Bir kahramandan daha fazlasıydı o, bir aile dostuydu. Küçük bir çocukken, amcam ve babam saat başı ondan bahsederlerdi. Tam olarak anlayamadığım sebeplerle onu eleştirir; fakat aynı zamanda onunla gurur duyarlardı. Aimè Cèsaire ve Alejo Carpentier gibi ünlü olduğunu bildiğim insanlarla beraber, Kral Christophe'un Dostları isimli küçük bir entelektüeller cemiyetine üyeydiler. O zamanlar cemiyeti, Ortaçağ'dan kalma âyinler yapan, hayran kulübü gibi bir şey zannederdim. Daha sonra, tamamen haksız olmadığımı gördüm. Senaristler, romancılar, tarihçiler ve Christophe'un eli kalem tutan diğer dostlarından oluşmuş bu cemiyettekiler, hafıza simyacısıydılar. Kendilerinin yaşamadığı ve hatta paylaşmak bile istemeyecekleri bir geçmişin gururlu muhafızları...

Hisarın üstümde yükselen kütlesinin altında, gözlerim kapalı ve yalnız başıma Place d'Armes'da duruyordum. Sabahın ilerleyen saatleriydi. Güneşin parlaklığı yüzünden bir türlü yerli yerine oturtamadığım ışıltılı görüntüler geçiyordu gözlerimin önünden. Hayatının farklı zamanlarında Henry'nin yüzünün nasıl olduğunu hatırlamaya çalıştım. Daha önce çok sayıda resmini görmüş olmama rağmen şimdi hiçbiri aklıma gelmiyordu. O anda uzanabildiklerim yalnızca bir taş ve biraz uzağında sağa sola saçılmış soğuk top güllerleriydi. Sonra biraz daha uzağa, kendi derinliklerime doğru uzandım. Farklı renk ve şekillerdeki kutsal emanetler, gözkapaklarımın arkasında dans ediyorlardı: Aziz Henry'nin kraliyet yıldızı, babamın elinde tuttuğu bir madalya, yeşil bir kostüm, bir süvari kılıcının siyah-beyaz resmi, geçmişte dokunduğum eski bir madeni para, bir ara hayalini kurmuş olduğum bir at arabası... Christophe hakkındaki hafızam bunlardan oluşuyordu; fakat en çok ihtiyacım olduğu anda hepsi beni yüzüstü bırakmıştı.

Gözlerimi açtığımda hisarın gökyüzüne yükselmiş güven veren görüntüsü karşımda duruyordu. Hatıralar taşlardan yapılmıştı ve I. Henry gelip kendisini ziyaret edebilelim diye kendi payına düşenden çok daha fazla sayıda kale ve saray yaptırmıştı. Terasın kenarına ka-

dar yürüyüp onun hayal ettiği krallığa baktım: Tarlalar, yollar, şimdiki zamana sinmiş bir geçmiş ve aşağıda, tam bulutların altında, kralın en sevdiği ikametgâhı olan Sans Souci'nin kraliyet duvarları...

Sans Souci Sarayı

Haiti Cumhuriyeti'nin kuzeyindeki dağlarda Sans Souci adında eski bir saray bulunur. Pek çok şehirli ve civarda yaşayan köylü için burası, ülkelerindeki önemli birkaç tarihî anıttan biridir. Saray, daha doğrusu saraydan artakalanlar, Milot kasabasını çevreleyen tepelerin arasındaki bir ufak yükseltinin üstünde durur. Sadece büyüklüğü bile insanı etkilemeye yeter; daha doğrusu zamanında ne kadar büyük olduğunu kestirebilirseniz etkilenirsiniz. Uzun süre devam edecek bir hürmet uyandırması maksadıyla inşa edilmiştir. Bugün, bunu hâlâ başarmaktadır.

İnsanın yoldan geçerken şans eseri karşısına çıkacak bir harabe değildir burası. Ülkenin uzak bir bölgesinde bulunur. Üstelik Haiti'de bu yerin ismi bir hayli meşhurdur; tesadüf eseri gelinmez. Haiti Turizm Bakanlığı'nın posterleriyle ayartılarak ya da bir başka zafer hikâyesi dinleyerek gelenler hiç değilse Haiti'nin geçmişine bir miktar vâkıftırlar ve bu yıkık dökük duvarların uyuyan bir tarih barındırdığının farkındadırlar. Buraya gelen herkes, bu koca binanın, 19. yüzyılın başında, kölelikten yeni kurtulmuş Siyahlar tarafından siyahî bir kral için inşa edildiğini bilir. O yüzden ziyaretçiler, bugünkü Sans Souci'nin uyandırdığı viranelik hissiyle geçip gitmiş bir debdebenin pek gün yüzüne çıkmayan farkındalığı arasında kalır. Görülecek çok az şey, fakat çıkarılabilecek çok netice vardır. Buraya gelenler çok geç kalmıştır; arada pek az şeyin muhafaza edilebilmiş olduğu bir dönemden geçilmiştir. Fakat bir yandan da kalıntılar, gelenlerin hâlâ o dönemi gözlerinde canlandırmasına yetecek kadar yakın bir tarihe aittir.

Geçmişi canlandırmak bütünüyle ziyaretçinin hayal gücüne de bırakılmamıştır. Çok geçmeden yakınlarda yaşayan bir köylü yanınıza gelir ve size hiç yoktan zorla rehberlik etmeye başlar. Sizi kalıntılar arasında dolaştırır ve ufak bir meblağ karşılığında Sans Souci'yi anlatır.

Henry, Haiti Kralı, İngiliz ressam Richard Evans'ın eseri

Köylü size, sarayın, Haiti Devrimi'nin kahramanı Henry Christophe tarafından yaptırıldığını söyler. Christophe'un köleliğe karşı savaştığını, Fransızların yenilgisinden ve Haiti'nin 1804'te bağımsızlığına kavuşmasından kısa bir süre sonra kral olduğunu anlatır. Fakat o dönem Haiti'nin iki ayrı devlete bölünmüş olduğunu ve Christophe'un sadece kuzeyi yönettiğini söyler mi söylemez mi bilinmez. Millot'nun [*böyle geçiyor*] eski bir Fransız plantasyonu olduğunu ve devrim sırasında Christophe'un buranın idaresini ele geçirip bir süre işlettiğini bilmiyor olabilir. Fakat her hâlükârda Christophe kral olduktan sonra Sans Souci'de verilen muhteşem şölenleri hatırlar: Bereketli ziyafetleri, dansları, göz

kamaştıran kıyafetleri. Size, bu şölenlerin bedelinin yüksek olduğunu ve bu bedelin hem kanla hem parayla ödendiğini söyleme ihtimali vardır. Kral zengin ve acımasızdır. Yüzlerce Haitili, onun bu en sevdiği ikametgâhı, onu çevreleyen köyü ve Henry isimli hisarı yaparken ölmüştür. Ölmelerinin sebebi ağır çalışma şartları ve en ufak bir disiplin ihlâlinde idam mangası tarafından kurşuna dizilmeleridir. Bu noktada, Sans Souci'nin gerçekten bunlara değip değmediğini merak etmeye başlayabilirsiniz. Ancak köylü size sarayı anlatmaya devam eder. Şimdi tamamen erozyona uğramış büyük bahçelerden bahseder; yıkılmış müştemilâttan ve özellikle de su kanallarından. Sunî pınarlar ve güya kaleyi yazın serin tutmak için duvarların içine döşenmiş borular olduğunu anlatır. Bana yıkıntıları gezdiren bir ihtiyarın dediği tam olarak şuydu: "Christophe, suyu bu duvarların içinden akıttı." Eğer rehberiniz yeterince deneyimli ise, vurucu cümlesini en sona saklar. Sizin hayal gücünüzü bir kez canlandırdıktan sonra gururlu bir edayla, bütün bu gösterişin asıl hikmetinin *Blan*'ı (Beyazlar/yabancılar) etkilemek, siyah ırkın neler yapabileceğini tüm dünyaya kanıtlamak olduğunu söyler.[34]

Basılı kaynaklar (1842 depremi yüzünden harabeye dönmeden evvel, Milot'yu ve Sans Souci'yi görenlerin bıraktığı resimler ve tanıklıklar) bu ve diğer pek çok husus hakkında köylünün anlattığı hikâyenin ana hatlarını ve birtakım hayret uyandıran detaylarını doğruluyor. Christophe'un ölümünden birkaç gün sonra, sarayın eskizini çizen coğrafyacı Karl Ritter, sarayın "göze çok hoş geldiğini" ifade etmiştir. Britanyalı ziyaretçi John Candler, binayı terk edilmiş halde ve acınası bir durumda görmüş olmasına rağmen, Christophe zamanında sarayın "ihtişamlı" olması gerektiğine hükmetmiştir. ABD'li doktor Jonathan Brown, Sans Souci hakkında, "Batı Hint Adaları'ndaki en muhteşem binalardan biri olduğu yönünde bir şöhreti var," diye yazmıştır. Sans Souci'yi betimleyenler su kanallarından da bahsederler. Christophe, suyu duvarların içinden akıtmamıştır; ama gerçekten de Sans Souci'de sunî bir pınar ve pek çok su kanalı vardır.

Kralın acımasızlığı da Christophe'un çağdaşları tarafından yazılmış kitaplarda bile yer bulmuştur. Profesyonel tarihçiler, sarayın inşa edilmesi sırasında kaç işçinin öldüğü konusunda mutabakata

varamamışlardır. Christophe'un Siyah olmasından duyduğu gurur da iyi bilinir. Ondan geriye kalmış birkaç mektuptan dışarıya taşar bu gurur. Martiniqueli oyun yazarı ve şair Aimè Cèsaire'dan Kübalı romancı Alejo Carpentier'a kadar, pek çok Karayipli yazara ilham vermiştir. Christophe'un gururu üstüne hikâyeler yazılmasından çok önce, krallığın şansölyesi ve Christophe'un en yakın danışmanlarından biri olan Baron Valentin de Vastey, Sans Souci'nin ve hemen yanındaki Milot Kraliyet Kilisesi'nin 1813 yılında bitirilmesi hakkında şaşaalı bir konuşma yapmış ve sanki daha bir asır öncesinden Afrika-merkezciliği muştulamıştır: "Afrikalıların soyundan gelenlerce yapılan bu iki bina gösteriyor ki Etiyopya'ya, Mısır'a, Kartaca'ya ve eski İspanya'ya yayılmış olan atalarımızın muhteşem anıtlarındaki zevki ve yaratıcılığı kaybetmemişiz."[35]

Yazılı kaynaklar ve yerel rehberler tarafından aktarılan sözlü tarih pek çok önemli hususta birbiriyle neredeyse tam olarak örtüşse de, köylülerin kaçamak cevap verdikleri başka bir önemli konu daha vardır. Sarayın adı sorulduğunda acemi bir rehber bile gayet doğru bir şekilde, "san sousi"nin Haiti dilinde "tasasız" anlamına geldiğini (Fransızca "sans souci" gibi) ve bu tabirin genel olarak pek az şeyi dert eden insanları tarif etmek için kullanıldığını söyler. Hatta bir kısmı bu sözün doğrudan kralı, en azından onun Sans Souci'deki rahat hayatını tarif ettiğini ekler. Kimileri bu ismin, Christophe'un hüküm sürdüğü dönemde sarayın çevresinde yeni kurulmuş olan köy için de (bugün genelde Milot olarak anılan kırsal kasaba) kullanıldığını anımsar. Fakat rehberler, "Sans Souci"nin aynı zamanda birinin ismi olduğuna ve bu insanın bizzat Henry Christophe tarafından öldürüldüğüne değinmez.

Savaş İçinde Savaş

Sans Souci isimli adamın öldüğü zamanki koşullar, (laf arasında ve çoğu zaman detaya girmeden) Haiti'nin bağımsızlık savaşını anlatan tarih metinlerinde sıkça geçer. Bu kitapta, Amerika'daki köleliğin kaldırılacağının ilk habercisi olan ve Fransız sömürgesi Saint-Domingue'in küllerinden doğan Haiti Devrimi'nin hikâyesi, sadece bir özet olarak ele alınacak.

Ağustos 1791'de, Saint-Domingue'in kuzeyindeki köleler

ayaklanır. Ayaklanma bütün koloniye yayılır ve hem köleliğe hem de Fransız sömürgeciliğine son veren başarılı bir devrimle sonlanır. Devrim, bu ilk ayaklanma ile Haiti'nin bağımsızlığını kazandığı Ocak 1804 arasında, yani yaklaşık on üç senelik bir zaman diliminde gerçekleşir. Bu süreçte Fransa arka arkaya tavizler vermek zorunda kalırken siyahî bir Creole olan Toussaint Louverture'ün liderliğindeki devrimci köleler, giderek artan sayıda politik ve askerî başarıya imza atarlar. 1794 yılında Fransa'nın köleliği resmen ilga etmesi, silahlı kölelerin *de facto* kazanmış oldukları özgürlüğün tanınması anlamına gelir. Bundan kısa bir süre sonra Louverture askerleriyle beraber Fransız ordusuna katılır. 1794'ten 1798'e kadar, adanın doğusunu kontrol eden İspanyollara karşı savaşır ve bir İngiliz işgalini püskürtmekte Fransa'ya yardım eder. 1797 yılına gelindiğinde, bu siyahî general, Fransız sömürgesi Saint Domingue'in en nüfuzlu askerî ve politik figürü hâline gelmiştir. Eski kölelerden kurulu "sömürge" ordusundaki askerlerin sayısı, kimi dönemlerde yirmi bini geçer. 1801 yılında bu ordu, Hispaniola'nın* İspanyol tarafını işgal ederek tüm adanın kontrolünü eline geçirir. Louverture, adayı Fransa adına yönetiyor gibi gözükse de yürürlüğe soktuğu bağımsız anayasa, kendisini mutlak güç ve ömür boyu valilikle taltif eder.

Devrimci Fransa, bütün bu gelişmeleri büyük bir dikkatle takip etmektedir. Metropoldeki pek çok kişi ve kolonideki Beyazların çoğu eski düzeni geri getirmek için bir fırsat kollamaktadır. Beklenen fırsat *Consulate*** ile gelir. Birinci Konsül Napoleon Bonaparte, 18 Brumaire Darbesi'nden sonraki görece sakin ortamı fırsat bilerek, Saint Domingue'teki köleliği yeniden tesis etmek maksadıyla adaya gizli talimatlar almış askerî bir güç gönderir. Bizi burada en çok ilgilendiren, 1802'de Fransız güçlerinin adaya ayak basmasıyla başlayan ve bir seneden kısa süren dönemdir.

Fransız keşif heyetinin komutanı, Pauline Bonaparte'ın kocası, yani Napoleon'un kayınbiraderi olan General Charles Leclerc'ten başkası değildir. Leclerc Saint-Domingue'e vardığı sırada, General

---

* Bugün Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'nin üstünde bulunduğu adanın o dönemki adı. —*çn*

** Fransa'da 1799'daki 18 Brumaire Hükümet Darbesi ile başlayan ve 1804'te Napolyon İmparatorluğu ile son bulan geçiş dönemi. —*çn*

Henry Christophe, Louverture'un ordusunun ülkenin kuzeyindeki kilit isimlerinden biridir ve kolonideki en önemli yerleşim yeri Cap Français'den sorumludur. Christophe, yakındaki Grenada'da doğmuş ve 1791'deki ayaklanmadan çok daha önce özgürlüğüne kavuşmuştur. O tarihlerde yaşayan bir Siyah için alışılmadık bir hayatı vardır. Dönem dönem aşçı yamaklığı, kâhyalık ve otel işletmeciliği yapmıştır. Georgia'daki Savannah Savaşı'nda, Comte d'Estaing'in* alayında, Amerikan devrimcilerinin tarafında savaşırken hafif yaralanmıştır.

Fransız kuvvetleri Cap limanına varır varmaz Leclerc, Christophe'a, eğer gün ağarana kadar Siyahlar teslim olmazsa şehri on beş bin askerle işgal edeceğini belirten yazılı bir ültimatom gönderir. Christophe'un Leclerc'e cevabı, karakterini özetler niteliktedir: "Eğer gerçekten beni tehdit ettiğiniz kadar güçlüyseniz, sizin gibi bir generale münasip bir direniş sergilemem uygun düşer. Fakat, talih size gülse bile, bütün şehri yakıp küle çevirmeden şehre girmenize müsaade etmeyeceğim. Sonra da her yerde ve her zaman sizinle savaşmaya devam edeceğim."[36] Christophe bunun ardından kendi şatafatlı evini ateşe verir ve askerlerini savaşa hazırlar.

Birkaç ay devam eden kanlı çarpışmalardan sonra, Leclerc'in kuvvetleri, devrimcilerin savunmasında büyük gedikler açmayı başarır. Henry Christophe, Nisan 1802'de teslim olup Fransız kuvvetlerine katılır. Christophe'un ihanetinden kısa bir süre sonra, büyük ihtimalle Louverture'ün de onayıyla, ileri gelen diğer siyahî subaylar da (Louverture'un sağkolu olan General Jean-Jacques Dessalines de dahil olmak üzere) Fransızlara katılırlar. 1802 Mayıs'ının başlarında Louverture de silah bırakır. Birkaç eski kölenin ateşkese uymayıp yalıtılmış bölgelerde silahlı direnişe devam etmesine rağmen, Leclerc var olan sükûnetten istifade ederek siyahî generali tuzağa düşürür. Louverture, Haziran 1802'de yakalanarak Fransa'da hapse gönderilir.

Christophe, Dessalines ve Louverture'un Fransızlara peşpeşe boyun eğmesine rağmen silahlı direniş tamamen sona ermez. Louverture'ün sürgüne gönderilmesi ve daha önemlisi, Leclerc'in

---

* Fransız General, 1729-1794. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Fransa adına İngilizler'e karşı savaşmıştır. —*çn*

sömürge birliğini resmen kendi ordusuna katmasının ardından diğer bütün eski kölelerin silahsızlandırılmasını emretmesi, direnişin şiddetini arttırır. Eskiden köleyken şimdi özgürlüğüne kavuşmuş pek çok çiftçi ve asker, Louverture'un tutuklanmasını Leclerc'in ihanetinin kanıtı olarak görürler ve silahsızlandırma kararnâmesini de Fransızların köleliği geri getirme niyetlerinin bir başka delili olarak değerlendirirler. Ağustos ve Eylül 1802'de giderek artan sayıda insan direnişe katılır. Ekim ayına gelindiğinde, Louverture'ün yaz aylarında Leclerc'in otoritesine boyun eğmiş olan pek çok takipçisi, birlikleriyle beraber yeniden direniş hareketinin saflarına geçmiştir. Bu siyahî subaylar, o zamana kadar Fransızları desteklemiş olan açık-tenli, özgür melezlerle ittifak oluştururlar. Kasım 1802'de, Dessalines ittifakın lideri olur. Leclerc'in ordusunun eski bir mensubu ve kendisi de bir *mulatto** olan General Alexandre Pétion da dahil olmak üzere, birçok tanınmış ve özgür melezin desteğini alır. Bir senenin sonunda, yeniden kurulan devrimci birlikler, koloninin tamamında hâkimiyeti ele geçirir. Fransızlar yenilgiyi kabul eder ve Haiti bağımsızlığını kazanır. Dessalines, devletin ilk reisi olur.

Tarihçiler genel olarak bu olayların çoğu konusunda mutabıktır. Fakat Haitililer genelde atalarının cesaretini ön plana çıkarırken yabancılar (özellikle Beyazlar) Fransız birliklerini zayıf düşüren sarı humma hastalığına vurgu yaparlar. Ancak iki grubun bir ortak yönü vardır: İkisi de Haiti'nin bağımsızlık savaşında ikiden fazla taraf olduğu hususuna yalnızca laf arasında değinir. Toussaint Louverture tarafından kurulan ve Dessalines tarafından ikinci kez toplanan ordu, yalnızca gönderilen Fransız birliklerine karşı savaşmamıştır. Savaşın önemli kırılma noktalarında siyahî subaylar birbirleriyle de çarpışmış, deyim yerindeyse *savaş içinde savaş* yaşanmıştır.

Benim "savaş içinde savaş" olarak nitelendirdiğim olaylar serisi, 1802'nin Haziran ayından 1803'ün ortalarına kadar uzanır ve iki büyük askerî harekattan oluşur: 1- Fransızlara teslim olmayı reddeden eski kölelere karşı, Leclerc [yani Fransa] tarafına geçmiş siyahî subaylar tarafından yürütülen harekât (Haziran 1802- Ekim 1802); 2- Aynı siyahî generallerle Pétion'a bağlı özgür ve melez

* Biri siyah biri beyaz anne-babadan olanlar. —*çn*

subayların [Fransız ordusundan ayrılarak] kurdukları ittifakın, eski kölelere, ama bu defa devrimci hiyerarşiyi ve Dessalines'in yüce otoritesini tanımayan eski kölelere karşı verdikleri mücadele (Kasım 1802-Nisan 1803).

Bu hikâyedeki önemli husus şudur: İki taarruzu da gerçekleştiren lider grubu genel olarak siyahî Creoleler iken [yani adanın ya da Karayipler'in yerlileri]; muhalif gruplar ve onları yönetenler Bossale; yani çoğunlukla Kongo'dan getirilmiş, Afrika doğumlu eski kölelerden oluşmaktadır. Jean-Baptiste Sans Souci'nin hikâyesi, işte bu iki harekâtı birbirine bağlamaktadır.

Albay Sans Souci

Albay Jean-Baptiste Sans Souci, muhtemelen Kongo'dan getirilmiş bir Bossale idi. 1791 ayaklanmasından bu yana Haiti Devrimi'nde önemli bir rol oynamıştı. İsmini, Valliéres ve Grande Riviére mahallelerine sınırı olan Sans Souci karargâhından almış olabilir.[37] Öyle olsa da olmasa da, yazılı kaynaklarda ismi, ilk kez bu bölgeyle ilişkili olarak anılır. Ekim 1791'de kölelere esir düşen Gros isimli alt kademe bir Fransız memuru, isyancı kölelerin Grande Riviére'deki Cardinaux plantasyonunda kurdukları kampın komutanının Sans Souci olduğunu belirtir. Mahkûmun Sans Souci'yi önceden tanıyor olma ihtimali vardır. Onu, siyahî bir köle ve "çok kötü biri" (*trés mauvais sujet*) olarak nitelendirmiştir. Ancak Gros orada kaldığı bir gecenin sonunda, kölelikten kurtulan Siyahlar tarafından el konmuş bir başka plantasyona nakledildiği için kamp ve kampın komutanı hakkında fazla detay vermez.[38] Başka kaynaklardan Sans Souci'nin bölgede faaliyetlerine devam ettiğini biliyoruz. Diğer Kongolu askerî liderler gibi o da gerilla tipi taktiklerde uzmanlaşmıştır. Bu taktikler 18. yüzyılda Kongo'da yaşanmış olan iç savaşı anımsatır cinstendir ve Haiti Devrimi'nin askerî evriminde kritik bir rol oynamıştır.[39]

Toussaint Louverture'ün devrimci birlikleri birleştirmesinden sonra, Sans Souci, Henry Christophe'un en yakınındaki askerlerden biri olarak nüfuzunu devam ettirir. Fransız işgali sırasında, Grande Riviére bölgesinin (*arrondissement*) askerî komutanlığını yürütür. Saint-Domingue'in kuzeyindeki bu bölge, o dönem Sans Souci'nin Cardinaux kampının da bulunduğu önemli bir askerî

mıntıkadır. Sans Souci, 1802 yılının Şubat ve Nisan ayları arasında, Fransız birliklerini bu bölgede üst üste yenilgiye uğratır. Ancak diğer pek çok siyahî subay gibi o da, Louverture'un teslim olmasından sonra ister istemez Leclerc'e boyun eğmek zorunda kalır. Sans Souci'nin resmî olarak teslim olduğunu gösteren bir belgeye rastlamadım, fakat en azından Haziran ayı boyunca Fransızların ona sömürge ordusundaki rütbesiyle hitap ettiklerini biliyoruz. Bu da onun Leclerc'in ordusuna katıldığına işaret ediyor.

Sans Souci'nin Fransız kampında geçirdiği süre bir hayli kısadır, bir aydan daha az. Albay Souci'nin teslim olmuş birlikleri gizlice örgütlediği ve toprağı işleyen insanları yeni bir isyana teşvik ettiği haberini alan Leclerc, 4 Temmuz 1802'de Sans Souci'nin tutuklanmasını isteyen gizli bir emir verir. Napoleon'un İtalya seferinde yer almış olan kıdemli Fransız General Philibert Fressinet (o sırada teknik olarak sömürge birliklerinin Fransız subayı sayılan Christophe'tan ve Sans Souci'den en azından rütbe itibariyle daha üsttedir) emri yerine getirmeye çalıştıysa da, Sans Souci, Fressinet'den önce davranır. Emrindeki askerlerin büyük çoğunluğuyla kamptan kaçar ve ardından 7 Temmuz'da yakındaki bir Fransız kampına güçlü bir saldırı gerçekleştirir. Fressinet olayın ardından Leclerc'e şunları yazmıştır: "Sizi uyarıyorum General! Sans Souci ismiyle anılan (*le nommé*) bu kişi isyan bayrağını çekti ve toprağı işleyen olabildiğince çok insanı kendi tarafına çekmeye çalışıyor. Hatta şu an Cardinio [Cardinaux] kampını çember içine almakta. General Henry Christophe ona engel olmak için askerleriyle yola çıktı."[40]

Dönüşümlü olarak Christophe'un, Dessalines'in, diğer komutanların ve bizzat Fressinet'in emrine verilen sömürge birlikleri ile Fransa'dan gelen birlikler, Sans Souci'yi etkisiz hale getirmek için Temmuz'dan Kasım ayına kadar boşuna uğraşır. Bu sırada Afrikalı Sans Souci, hem siyahî ürün yetiştiricilerinin hem de siyahî askerlerin sadakatini kazanır. Hatırı sayılır bir ordunun, en azından Fransızları sürekli rahatsız eden bir ordunun lideri hâline gelir. Gerilla taktikleri kullanarak Fransız güçlerini ve hâlâ Leclerc'e bağlı olan sömürge birliklerini her defasında püskürtmeyi başarır. Adanın coğrafyasına hâkim olması ve askerlerinin yerel şartlara daha iyi uyum sağlamış olması işini kolaylaştırır. Diğer direnişleri

bastırmalarına rağmen Christophe, Pétion ve Dessalines'in, Sans Souci'nin ufak ve hareketli birliklerinin kuzeydeki dağlara hızla kaçmasını engellemeleri imkânsızdır.[41]

1802 Eylül'ünün ilk günlerinde Leclerc, Fransız General Jean Boudet'ye, Sans Souci'ye karşı tüm güçlerin seferber edildiği bir taarruz başlatması talimatını verir. Bu saldırıya, Fransız General Jean-Baptiste Brunet'nin ve o dönem Creole üst rütbeliler arasında en kabiliyetli komutan olarak öne çıkan Dessalines'in bizzat katılmasını ister. Sadece Brunet'in emrinde bile üç bin asker bulunmaktadır.

Sans Souci'nin karşı atağı sert ve şiddetli olur. 15 Eylül'deki büyük taarruzdan sonra Leclerc, Napoleon'a, "Sadece bugün 400 adamımı kaybettim," diyen bir mektup yazar. Eylül sonuna gelindiğinde, Sans Souci ve onun en önemli müttefikleri olan Makaya ve Sylla, ülkenin kuzeyindeki askerî vaziyeti neredeyse tersine çevirirler. Aşağı bölgeleri hiçbir zaman ellerinde tutamazlar; ancak Fransız birliklerinin ve onların Creole müttefiklerinin buraları uzun süre işgal etmelerini imkânsız hale getirirler.[42]

Ayaklanan grupların (bu gruplar genel olarak Afrikalılardan oluşuyordu ve en önemli kısmı Sans Souci'nin kontrolü ya da etkisi altındaydı) devam eden direnişi ve Fransızları sürekli taciz etmeleri hem Leclerc hem de onun altındaki Creole subaylar için kabul edilemez bir durum hâline gelir. Hastalanan ve çileden çıkmış olan Leclerc (savaş bitmeden hayatını kaybedecektir) nihaî planını dile getirmekten artık çekinmemektedir: Siyah ve Mulatto subayların çoğunu sürgüne göndermek ve köleliği yeniden tesis etmek. Diğer yandan Creole subaylar kendilerini giderek daha fazla baskı altında hissetmeye başlarlar; çünkü Fransızlar onların Sans Souci veya diğer direniş liderleriyle işbirliği içinde olmalarından şüphelenmektedir. Bunun sonucunda, Kasım 1802'de birçok sömürge subayı bir kez daha Fransızlara karşı cephe alır. Dessalines, Pétion ve Christophe ile kurduğu yeni ittifakın askerî lideri olur.

Fakat eski köleler nasıl daha evvel Fransızlara teslim olmayı reddettilerse, içlerinden bir kısmı (çoğunlukla daha önce de teslim olmamış olanlar) yeni devrimci hiyerarşiye de itiraz eder. Jean-Baptiste Sans Souci, yeni liderlerin kendi taraflarına geçmesi

için yaptıkları ısrarlı davetleri açıkça reddeder. Fransızlara kayıtsız şartsız direnmiş olmasının, kendisini eski komutanlarına itaat etme zorunluluğundan muaf tuttuğunu ileri sürer. Özgürlüğe bağlılıkları, kelimenin en hafif tabiriyle "şüpheli" olan adamlara hizmet etmeyeceğini beyan eder. Özellikle Christophe'a çok kızgındır; onun bir hain olduğunu düşünmektedir.

Sans Souci'nin ölümü, işte bu "savaş içinde savaş"ın ikinci safhasında gerçekleşir. Birkaç hafta içinde Creole generaller neredeyse tüm isyancıları bastırır ya da etkisiz hale getirir. Sans Souci herkesten çok direnir; fakat sonunda kurulan yeni hiyerarşideki rolünün ne olabileceğini konuşmak üzere Dessalines, Pétion ve Christophe ile masaya oturmaya razı olur. Bu toplantıların birinde Dessalines'in yüce otoritesini tanıyacağına fiilen garanti verir; böylelikle aradaki ihtilâfı Christophe'a biat etmeden gidermiş olur. Christophe daha önceki astıyla son bir toplantı talep eder. Sans Souci az sayıdaki korumasıyla birlikte Christophe'un Grand Pré plantasyonundaki karargâhına gelir. O ve korumaları, Christophe'un askerlerinin süngüleriyle öldürülürler.

Sans Souci'nin yaşamı ve ölümü, Haiti'nin bağımsızlık savaşını anlatan pek çok yazılı kaynakta anılır. Aynı şekilde, Christophe dönemi ile uğraşan profesyonel tarihçiler de kralın şatafatlı yapılara ve Milot Sarayı'na; yani en sevdiği ikametgâhına olan düşkünlüğünden bahseder dururlar. Fakat pek az yazar saraya verilen tuhaf ismin üstünde durmuştur. Gün gibi aşikâr olanın üstünde bir yorum yapanların sayısı daha azdır; yani sarayın adıyla, bu kraliyet sarayının dikilmesinden on sene önce Christophe tarafından öldürülen adamın soyadının aynı olması. Daha ötesi, Sans Souci diye adlandırılanların sayısının iki değil üç olduğunu (bahsetmelerinden geçtim) fark edenler ise gerçekten yok denecek kadar azdır. Üç Sans Souci: Bir adam ve iki ayrı saray.

Christophe'un tahta oturmasından altmış yıl evvel Prusya İmparatoru Büyük Frederick, Berlin'den birkaç kilometre uzaktaki Potsdam şehrindeki tepelerden birine görkemli bir saray dikmiştir. Avrupa Aydınlanması'nın Mekke'si kabul edilen ve bazı gözlemcilerin hem güttüğü amaç hem de bir ihtimal mimari tasarım olarak Milot'ya kısmen ilham verdiğini iddia ettikleri bu yerin adı da Sans Souci'dir.

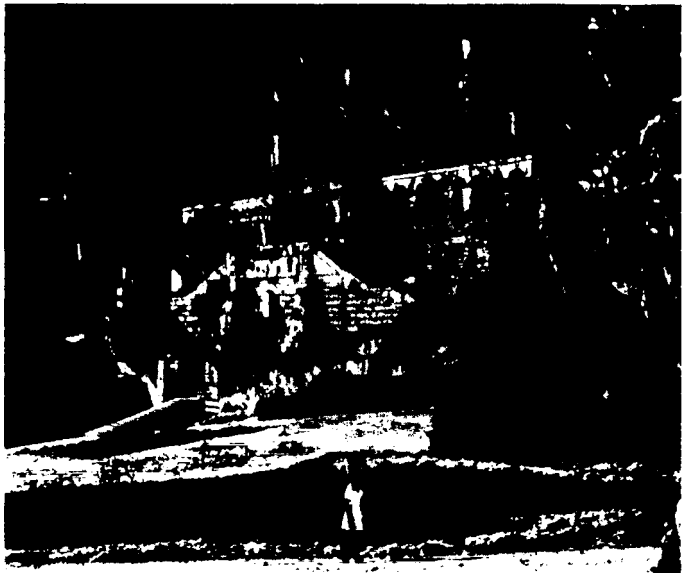
Sans Souci Yeniden

Kat kat suskunluklarıyla Sans Souci'nin üç yüzü, tarih üretiminin araçlarını ve üretim sürecini incelemek için birkaç farklı bakış açısı sağlar. Tarihin üretimindeki eşit olmayan güç dengesi, aynı zamanda dokunabilme, görebilme, hissedebilme gücündeki eşitsizlikler olarak kendini gösterir. Somut işaretler, Potsdam'ın katı cisminden albayın ölü bedenine kadar uzanır. Ayrıca bize, tarihî süreçlerdeki ve tarih anlatılarındaki eşitsizliklerin birbirlerini nasıl etkilediği hakkında somut bir örnek sunar. Bir tarihçinin ortaya çıkıp bilgi toplamasından, olanları anlatmasından yahut yorumlamasından çok daha evvel başlayan bir etkileşimdir bu.

Güçsüzün ve mağlubun romantik bir bakışla yeniden değerlendirilmesi hariç tutulursa, Sans Souci hikâyelerinin başlangıç noktaları farklıdır. Potsdam'daki Sans Souci, Milot'daki Sans Souci'nin hiçbir zaman olamayacağı kadar meşhurdur. Potsdam Sarayı hâlâ ayaktadır. Taştan gövdesi ve sıvaları günümüze kadar korunmuştur. İçindeki mobilyalar, rokoko zerafetinin hâlâ en görkemli örnekleri sayılır. Frederick'in halefi, Frederick'in ölümünün üzerinden daha bir sene geçmeden odasını yeniden yaptırmak suretiyle sarayın tarihselliğini muhafaza etmeye başlamış ve böylelikle mekânın bir tür arşive dönüşmesini sağlamıştır. Frederick'in bedeni iyi korunan tabutunun içinde Alman tarihinin bir simgesi hâline gelmiştir. Hitler, onun Potsdam'daki mezarının önünde Üçüncü İmparatorluk'u [III. Reich] ilan etmiştir. Sovyet ordusu Berlin'e girerken sadık Alman subayları tabutu Potsdam'dan kaçırmış; Alman Şansölyesi Kohl, 1990'ların başında Almanya'nın birleşmesinin bir sembolü olarak tabutu yeniden Potsdam'ın bahçesine defnettirmiştir. Frederick, çok sevdiği köpeklerinin yanında yatmaktadır. Frederick'in ölümünün üstünden iki yüzyıl geçmiş olmasına rağmen hem bedeninin hem de sarayının maddî olarak duruyor olması, tarihin hem anlayıp hem açıklaması gereken bir vakadır.

Potsdam'ın aksine, Milot sarayı tam bir harabedir. Duvarları sivil savaş, ilgisizlik ve doğal afetler yüzünden delik deşik olmuştur. Christophe'un hemen öldüğü yıl başlayan ve yıllar içinde giderek hızlanan bir fiziksel çöküşe maruz kalmıştır. Christophe'un ne siyasî bir varisi ne de onun kişisel ikametgâhını korumaya

hevesli bir halefi vardır. Bir ayaklanma sırasında intihar etmiş ve krallığı devralan cumhuriyetçiler, Sans Souci'yi bir abideye dönüştürmeye gerek duymamışlardır.

Bugünkü Sans Souci, Milot

Her ne kadar Christophe efsanesi ölümünden sonra ortaya çıkmış olsa da, tam olarak millî bir kahramana dönüşmesi çok daha sonra gerçekleşmiştir. O da Frederick gibi kendi inşa ettirdiği en meşhur yer olan Henry Hisarı'nda gömülüdür. Sans Souci'ye çok uzak olmayan bu hisar, bugün UNESCO'nun Dünya Mirası listesindedir. Milot Sarayı da bir anıt hâline gelmiştir; ancak şu anki hâli hem sınırlı imkânlara sahip Haiti hükümetlerinin kararsızlığını hem de halkın tarihi korumak için para harcamaya olan gönülsüzlüğünü yansıtır. İki Haitili mimarın büyük gayretlerine rağmen, yeterli fonlarının olmaması sebebiyle restorasyon, planlanandan daha yavaş ilerlemektedir. Üstüne üstlük Milot'daki saray yeniden onarılabilse bile, düzenli olarak korunan bir Potsdam Sarayı gibi tarihî bir önem taşımayacaktır. Sarayı çevreleyen Milot

köyü de bunun sonucunda tarihteki önemini kaybetmiş durumdadır.

Albay Sans Souci'nin ölü bedenine gelince... "Kayıp" olduğunu söylemek bir miktar yanıltıcıdır; zira kayıtlara kayıp olarak geçmemiştir. Bilebildiğimiz kadarıyla kimse cenazeyi almaya gelmemiştir ve en azından Milot civarında anısına sahip çıkacak onun neslinden birileri de yoktur. Dahası, Christophe ve Frederick'in neye benzediklerini bugün biliyoruz; çünkü ikisi de kendi çehrelerini gelecek kuşaklara aktarmak isteyen ve bunu yapabilecek imkânlara sahip kişilerdi. Fakat Sans Souci'nin üçüncü yüzü (en azından onun fiziksel biçimi) muhtemelen dünya üzerinden tamamen silinmiştir. I. Henry'nin Richard Evans tarafından yapılmış ve pek çok kitapta basılmış bir kraliyet portresi bulunur. Albay hakkındaysa böyle bir kaynak bulunmamaktadır. Albay Sans Souci'nin bilinen hiçbir resmi yoktur. Kısaca, tarihten geriye kalanlar işin doğası gereği dengesizdir, tarih yazmaya yarayan kaynaklar da eşit dağılmamıştır.

Ancak yaşamdaki eşitsizlikler, eşit olmayan bir tarihsel güce dönüşse bile, bunun hangi gerçekleştirdiği hâlâ izaha muhtaçtır. Tarihsel gücün dağılımı mutlaka aktörlerin yaşadığı eşitsiz ilişkilerin (zaferler ve mağlubiyetlerin, kazanımlar ve kayıpların) doğrudan sonucu değildir. Tarihsel güç, geçmişin birebir yansıması değildir. Bir aktörün gözünden ya da "nesnel" bir noktadan muhasebesi tutulan eşitsizliklerin basit bir toplamı da değildir. Fransız toplarının üstünlüğü, Sans Souci'nin stratejik üstünlüğü ya da Christophe'un politik üstünlüğü birtakım kanıtlar eşliğinde sunulabilir; ancak bunların geçmişte ne gibi bir öneme sahip olduğunu ya da şu anda ne anlama geleceğini önceden kestirmek mümkün değildir. O halde var olan kaynaklar, tanıklık sundukları olaylar hakkındaki anlam evrenini tümüyle belirlemez.

Dahası, bir olayın ya da olaylar serisinin sonucu, bunların tarihe nasıl geçeceğini de doğrusal bir şekilde belirlemez. Fransız güçleri, Haiti savaşını kaybetmiştir. (Kendileri de kaybettiklerini düşünmüş ve işin aslı gerçekten de kaybetmişlerdir.) Siyahların kendi aralarında ise kaybeden Albay Sans Souci, hem askerî hem siyasî anlamda kazanan ise Christophe olmuştur. Hâl böyleyken, General Donatien Rochambeau'nun (Fransız sefer gücü-

nün Leclerc'ten sonraki komutanının) tuttuğu kayıtlarda, Fransız General Fressinet'in adı elliden fazla yerde geçer. Hangi kritere göre değerlendirilirse değerlendirilsin, Fressinet, Saint-Domingue seferinde önemsiz bir figürdür. Buna mukabil, Christophe'un adı sadece on bir yerde geçer. Oysa biz biliyoruz ki Christophe, Fressinet'e kıyasla, hem Leclerc hem de Rochambeau için çok daha fazla sorun yaratmıştır. Hem Fransızların hem de sömürge subaylarının planlarını bozma noktasına gelen ve yolun yarısında onları taktik değiştirmeye zorlayan Sans Souci'nin ismi ise sadece bir kez geçer.[43] O yüzden, var olanları ve kaybolanları bir cisme kavuşturan kaynaklar (yani yaşanan bir olayı somut bir olguya çeviren bedenler ve nesneler) ya da arşivler (toplanıp, sınıflanıp işlenerek belgelere ve anıtlara dönüştürülen olgular) ne doğaldır ne de tarafsız. İkisi de üretim süreçlerinin eseridir. Aslında sadece var olanlar ve kaybolanlar demek de doğru değildir; çeşitli türde ve seviyelerde ismi anılanlar ve susturulanlar demek daha yerinde olacaktır.

Suskunluk derken hem etkin hem geçişli bir süreç anlıyorum. Bir susturucunun bir silahı susturması gibi, biri de bir başka insanı ya da olguyu "susturabilir". Yani biri bir susturma eyleminde bulunur. O halde konuşturmak ve susturmak faal, diyalektik süreçlerdir; tarih bunların sentezidir. Fiziksel olarak ayakta kalmış Sans Souci Sarayı'ndan her bahsediş, insan olan Sans Souci'yi, onun politik gayelerini ve askerî dehasını etkin şekilde susturur.

Aktörler tarafından deneyimlenen bu eşitsizliğin geride bıraktığı iz, eşit olmayan bir tarihsel güce tekabül eder. Bu izlerden yola çıkarak oluşturulan kaynaklar, bazı olayları (diğerlerinin aleyhine) öne çıkarır. Bunlar illa aktörlerin öncelik verdiği olaylarla örtüşmek zorunda değildir. Bazı kaynaklar hikâyeye dahil edilir; hâliyle, bu bazı başka kaynakların dışarıda bırakıldığı anlamına gelir. Bu saptama, yani kaynakların bir eleme sürecinden sonra ortaya çıktığı kimimiz için hayli bilindik olsa da aslında hatırlamak istemediğimiz kadar yakın bir zamanda kabul görmüştür.

Fakat, ancak belirli bir kapasiteye sahip (bu kapasitenin fiziksel olduğuna bilhassa dikkat çekiyorum) olayların tarihe dahil olabildiğini ve dolayısıyla ilk andan olguya dönüştüğünü, diğerlerinin ise kaybolduğunu söylemek çok genel kaçıyor. Hatta bu tarz

bir evrensellikle söylendiğinde işe yaramaz bir ifadeye dönüşüyor. Bazı nesnelerin ve insanların tarihinin olmaması, deyim yerindeyse bir bilgi olarak kaybolmuş olmaları, tarih biliminin pratikleri açısından pek bir anlam ifade etmez. Asıl önemli olan, bazı insanların ve nesnelerin tarihin dışında bırakılmaları ve bunun, yani yokluklarının, tarihsel üretim sürecindeki kurucu unsurlardan biri olmasıdır.

Suskunluklar tarihe içkindir; çünkü her bir olay tarihe dönüşürken olayı meydana getiren diğer bazı kısımlar kaybolur. Her zaman bir şeylerin kaydı tutulurken diğer bazı şeyler dışarıda bırakılır. Olayı teşkil eden unsurlar hangi kritere göre seçilirse seçilsin, olayın hiçbir zaman tam olarak kapsanması mümkün olmaz. O yüzden olguya dönüşen her şey, kendi üretim süreçlerine has birtakım noksanlıklarla beraber ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, tarihin kaydını tutmayı mümkün kılan mekanizma aynı zamanda tarihsel olguların eşit şekilde zuhur etmemesine sebep olur. Bir olayın olguya dönüştürüldüğü ilk andaki işlemler dahi, tarihsel üretim araçlarının üzerindeki kontrolün taraflar arasındaki eşitsizliğini yansıtır.[44] Bu tarz suskunlukların varlığı, daha fazla ampirik kaynağı kullanarak geçmişin daha doğru bir hâlini, yani "daha iyi" bir tarihi oluşturmak için uğraşanların kullandığı stratejilerin bizi ancak bir yere kadar götürebileceğini gösterir.[45]

Elbette ki tarihsel üretimi sağlayan fiziksel sınırları genişletmeye çalışmak faydalı ve gereklidir. O ana kadar göz ardı edilmiş kaynaklara bakmak (günlükler, imgeler, bedenler...) ve kullanılmamış olguları öne çıkarmak (cinsiyet, ırk, sınıfa dair, yaşam döngüsüne dair, direnişe dair olgular...) öncü nitelikteki gelişmelerdir. Benim söylemeye çalıştığım daha ziyade şu: Eğer bu taktiksel kazanımlar, stratejileri belirlemeye başlarsa kötü ihtimalle neo-ampirik bir girişime dönüşür, en iyi ihtimalle ise tarihten gelen iktidara karşı verilen savaşı gereksiz bir şekilde kısıtlar.

Kaynaklar, tarihyazımı için birtakım olgular temin eder; fakat bir yandan da diğer olguların ortaya çıkmasını engeller. Tarihin sonsuz sayıda olguyu içerebileceğini hayal etsek dahi karşılıklı bağımlılık kuralı, yeni olguların bir boşluktaymışçasına kendiliğinden ortaya çıkamayacağını söyler. Bir olgunun gün yüzüne çıkabilmesi için daha önceden yaratılmış olguların belirli bir alana

ışık tutmuş olması gerekir. Yeni olgular eskilerin yerine geçebilir, onları geçersiz kılabilir veya bazı başka olgulara geçerlilik kazandırabilir. Ana fikir değişmez: Kaynaklar, birbiriyle bir tür rekabet içindedir. Bunun sonucunda anlamın sınırları ortaya çıkar; zira olgular anlam olmadan üretilemezler. Sadece olayların kaydını tutan bir vakanüvis bile anlamdan kaçamaz; dolayısıyla bazı unsurları susturur.

Vakanüvis ile hikâyeci arasındaki farkların ana hatları malûmdur.[46] Vakanüvis gördüğü her olayın birebir kaydını tutar. Hikâyeci ise bir varlığın, kişinin, nesnenin ya da kurumun yaşamını anlatır. Vakanüvisin uğraştığı birbirinden ayrık zaman parçalarını birleştiren, yalnızca tuttuğu kayıttır. Hikâyeci ise betimlediği varlığın devamlılığına bakar. Vakanüvis sadece şahit olduğu olayları tarif eder. Hikâyeci ise hem kendi gördüğü hem de başkalarından doğru olduğunu duyduğu hikâyeleri anlatabilir. Vakanüvis, anlattığı hikâyenin sonunu bilmez; hatta hikâyesinin belirli bir maksadı bulunmaz. Hikâyeci ise baştan sona her şeyi bilir. Vakanüvis, radyoda bir müsabaka anlatan sunucuyu andırır; olan biteni tek tek anlatır. Hikâyecinin konuşması ise masalcı dedeninkine benzer.[47]

Böyle ifade edilmiş bir ayrım olduğunu kabul etsek bile, vakanüvisin tuttuğu kayıtlar da aynı şekilde suskunluklarla doludur. Bir spor sunucusu müsabakayı anbean anlatsa da sadece oyun açısından önem arz eden olaylardan bahseder. Anlatımına kılavuzluk eden olan bitenin sırası olsa da maçı izleyenler, diğer katılımcılar ve kıyıda köşede kaldığı düşünülen olaylar dışarıda bırakılmıştır. Seyirciler, ancak oyuncuları etkiledikleri düşünüldüğünde gündeme gelir. Yedek kulübesinde bekleyen oyunculardan da bahsedilmez. Maçtaki oyuncular topa sahip olduklarında, topu kapmaya çalıştıklarında ya da en azından buna niyetlendiklerinde anılırlar. O halde suskunluk herhangi bir hikâyeyi anlatmanın olmazsa olmaz koşuludur. Eğer sunucu bize "her şeyi" saniye saniye aktarmaya çalışsaydı muhtemelen pek bir şey anlamazdık. Gerçekten hiçbir olgu atlanmamış olsaydı, olay karmakarışık bir hâl alırdı. Önemli olguların seçilmesi, yani çok sayıda olay içinde sadece bazılarının seçilip bunların konuşulması, seyirciler ve sunucunun oyunun kuralları konusunda uzlaştığının göstergesidir. Kısaca, bir

maç anbean anlatılsa dahi nelerin dahil edileceği ve hangi sırada dahil edilecekleri konusunda birtakım sınırlamalar bulunur.

Bu durum noter kayıtları, muhasebe defterleri, nüfus sayımları, muhtar sicilleri için de geçerlidir. Karayipli kölelerin gündelik hayatını anlatan plantasyon kayıtlarına aşina olan tarihçiler, plantasyondaki bütün doğumların defterlere işlenmediğini gayet iyi bilirler.[48] Plantasyon sahipleri ve müfettişler, ölüm oranlarının yüksek olmasından ötürü hayatta kalma ihtimali zaten düşük olan siyahî bir bebeği kayda geçirmemeyi tercih etmişlerdir. Bu geçici durum onlara makûl görünmüştür; çocuk ancak büyüyüp belli bir yaşa geldikten sonra kayıt altına alınır.

Burada uğraştığımız mesele, raporları tahrif eden teknik ya da ideolojik bir körlük değil. Yaşayanlar ve ölüler umursamazlık yüzünden kayda geçirilmemiş demek de mümkün değil; çünkü aslında gayet umursanırlar. Hamilelik ve doğum, eldeki kullanılabilir emek miktarını doğrudan etkiler ve ikisi de kölelik sisteminin kilit taşlarıdır. Köle sahipleri, doğumları gizlemek için herhangi bir çaba sarf etmemişlerdir. Doğumlar ve ölümlerin kayıt dışı kalması daha ziyade raporlamaya has birtakım farklı pratik sebeplerin bir araya gelmesiyle ilişkilidir. Elbette ki kölelik ve ırkçılığın bunda etkisi vardır; ancak suskunluğun kendisi herhangi bir ideolojinin doğrudan sonucu değildir. İşlenmeyen doğumlar, raporlamanın ve muhasebe kaydı tutmanın kendi mantığı içinde ortaya çıkmıştır. O anlamda vakanüvis muhasebeci de vakanüvis spor sunucusu da edilgen birer yan karakter değildir. Emile Benveniste'in tespit ettiği gibi, sayım yapan kişi aynı zamanda bir sansürcüdür. (Bu söz, rastlantısal etimolojik bir yakınlıktan daha fazlasını ima eder.)* Kafa sayan kişi her zaman bazı olguları görmezden gelir, bazı sesleri susturur.[49] Kaynakların daha ilk oluşma aşamasında kimi olguların sesi kısılır. O halde suskunluklar, tarihsel üretimin ilk safhasından itibaren ortaya çıkmaya başlar.

Tarihsel üretimin eşit olmayan bir şekilde kontrol altında tutulması, ikinci safhada da etkili olur, yani arşivlerin ve belgelerin oluşturulması sırasında. Kaynaklar ve belgeler kimi durumda eşzamanlı olarak ortaya çıkabilir. O yüzden bazı tarihçiler ikisini birbirinden ayırmaz.[50] Fakat benim olguların toplanması ve yara-

* İngilizce'de "census" ve "censor" kelimeleri arasındaki yakınlık kastediliyor. —ç.n.

tılması arasında bir ayrım gözetmemin en önemli sebebi, olaylara dahil olmayanların sonradan olan biteni sınıflamaya başlamasından çok evvel, tarihsel gücün nasıl eşitsiz bir şekilde dağıldığını göstermek. Birer kaynak olarak tarih arşivine dönüşmeden çok önce bile, köle plantasyonlarındaki kayıtlar, ihtiva ettiği eşitsizliklerle birlikte tarihin çoktan parçası hâline gelmiştir. Daha doğrusu, kaynakların bu şekilde ortaya çıkmasını mümkün kılan, bu eşitsizliktir. Ayrım gözetmemdeki ikinci sebep ise kaynakları ve arşivleri oluşturan gücün her zaman aynı olmamasıdır.[51]

Arşivler derken olguları ve kaynakları bir düzene sokan ve bir tarihsel ifadenin var olma ihtimalini koşullayan kurumları anlıyorum. Arşivlerin önemi, bir tarihçi (amatör ya da profesyonel olması fark etmez) ve bir şarlatan arasındaki farkı ortaya koymasından ileri gelir. Arşivler, olguları bir araya getirir. Bir araya getirme işi, edilgen sayılabilecek bir toplama eyleminden ibaret değildir. Daha ziyade, faal bir üretim sürecidir. Arşiv, olguların, tarihsel olarak anlaşılabilir olması için gerekli zemini hazırlar. Arşivler, bir anlatının aslî ve biçimsel ögelerini oluşturur. Toplumsal-tarihsel süreçlerle bu süreçler hakkındaki anlatılar arasında aracılık eden kurumsallaşmış yerlerdir. Daha önce Appadurai'den öğrendiğimiz gibi, nelerin "tartışılabilir" olduğunun sınırlarını arşivler belirler. Otorite oluşturur, güvenilirlik ve karşılıklı bağımlılığa dair kurallar koyar, önem arz eden hikâyelerin seçilmesine yardım eder.

Bu anlamda arşiv kavramı, birbiriyle rekabet halindeki kurumları, bu kurumların farklı var olma koşullarını ve örgütlenme şekillerini imler. Arşivler, sadece devletler ve diğer kurumlar tarafından himaye edilen kütüphaneler ya da depolardan ibaret değildir. Görece daha az göz önünde bulunan, kaynakları aynı arşivler gibi tematik ya da dönemsel olarak sıraya dizen, olguları düzenleyen, yani onları kullanılacak birer belgeye ya da ziyaret edilecek bir abideye dönüştüren başka kurumlar da vardır. Bu manâda, bir turist rehberi, bir müze turu, arkeolojik bir kazı ya da Sotheby's'deki bir müzayede aynen Meclis Kütüphanesi* gibi, bir arşiv olarak iş görür.[52] Tarih loncası, daha doğrusu, akademik tarihyazımını belirleyen kurallar, benzer bir arşivleme görevini ifa eder. Kurallar birtakım kısıtlamalar getirir. Bu da, profesyonel ta-

* Millî Kütüphane'nin ABD'deki muadili Library of Congress. —ç*n*

rihçinin bağımsız bir sanatçı ya da dünyadan el etek çekmiş bir zanaatkâr olduğu şeklindeki romantik imajı bozar. Arşivin en ücra köşesinde dahi tarihçi asla yalnız başına değildir. Amatör bir tarihçi bile olsa, bir belgeye ulaştığı anda loncanın kurallarıyla karşı karşıya kalmış olur.

Toparlamak gerekirse, arşiv oluşturmak bir ayıklama işlemidir: Kaynakları yazan kişiler seçilir, kanıtlar ayıklanır, konular bulunur, uygulanacak yöntemlere karar verilir. Bu en iyi ihtimalle, vurgunun değiştiği bir sıraya koyma işlemidir. Fakat esas itibariyle, kaynakları yazan kişilerin bir kısmı; bazı kanıtlar, bazı konular ve bazı yöntemlerle beraber dışarıda bırakılır. İktidar, hem en aşikâr hem de en göze görünmeyecek yollarla ayıklama sürecine dahil olur. Hikâyeyi anlatan kişiler, Jean-Baptiste Sans Souci'nin adını kasten anmamayı seçmiş değildir. Sadece kendi dönemlerinde herkes tarafından kabul gören usûllere riayet etmişlerdir.

Tarihsel Anlatıdaki Suskunluklar

Susturulanlar ve tarihte bahsi geçenler arasındaki diyalektik ilişki, sürecin üçüncü aşamasında da, yani artık birer olguya dönüşmüş (ve arşivlere girerken bir ihtimal elden geçirilmiş) olaylar yeniden bulunup çıkarılırken de devam eder. Tarih anlatısının en katıksız örneklerinden bahsettiğimizi varsaysak bile, diğer bir deyişle, iddia edilen geçmişin bir spor sunucusunun yaptığı gibi anbean anlatıldığını varsaysak, hatta olayları aynen oldukları şekliyle kaydeden (hiçbir tarafa yakınlığı bulunmayan) bir melek düşünsek dahi, daha sonra oluşturulacak olan anlatı (ve bu anlatılardan meydana gelen külliyat) bize şunu gösterir: Geçmişte olanları bulup çıkarmak ve anımsamak, herkesin eşit olarak katıldığı bir süreç değildir. Yaşananlar herkes tarafından aynı şekilde gözlemlense ve kelimenin en bildik anlamıyla henüz yorumlanmamış olsa bile, tarih külliyatı bize her olayın sonradan farklı sıklıklarda gündeme geldiğini gösterir. Her olayın (bir olgu olarak) ağırlığı farklıdır; olguların farklı farklı dereceleri vardır. Bazı olgular diğerlerinden daha fazla hatırlanır. Bazı olaylar, diğer bazı olaylara göre daha zengin delillerle desteklenir. Olaylar hiçbir şey dışarıda bırakılmadan anlatılmış olsa bile.

Sans Souci hakkında yazdıklarımın tamamı, önceden var olan

ve erişime görece açık olan kaynaklara dayanmaktadır. Zaten sadece birden fazla kaynakta geçen olgulara yer verdim: Hatıralara, yayınlanmış eserlere ve "ikincil" olarak isimlendirilen kaynaklara. Kısaca, hâlihazırda tarih olarak üretilmiş malzemeleri kullandım. Fakat, anlatıyı ortaya çıkaran daha geniş külliyatta, bu malzemelerin her biri aynı sıklıkta geçmiyor. Dahası, ismi geçen malzemelerin ağırlığı da aynı değil. Yani, bir olayın parçası olduğu silsilenin ampirik değeri de her zaman diğerleriyle aynı değil.

18. yüzyılın sonundan günümüze kadar yayınlanmış tüm kayıtlarda, Albay Sans Souci, irticalen yürütülen yahut marjinal kalmış bir ayaklanmanın çete lideri olarak değil, köle ayaklanmasının ilk liderlerinden biri olarak anılır. Bu kayıtlarda, Louverture'ün ordusunun üst düzey bir subayı olduğunun ve sonradan Louverture'e de muhalefet ettiğinin sürekli bahsi geçer.[53] Fakat bu olgu bugüne dek büyük oranda kullanılmadan kalmıştır. Bu olgunun kayıtlarda aranıp bulunma sıklığı düşüktür; külliyatta zaten var olan diğer bilgiler ışığında ampirik kullanımı da kusurludur. Anlatılarda, Sans Souci genelde kökeni ya da rütbesi olmadan zikredilir. Hatta ilk ismi bile anılmaz. Oysa bütün bu bilgileri külliyatta bulmak mümkündür. Ne kadar askeri olduğu, nasıl öldüğü, belli meselelerde nasıl tavır aldığından da bahsedilmez.[54] Hâlbuki Christophe'unki kadar detaylı olmasa da, Sans Souci'yi üç aşağı beş yukarı tasvir edecek bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler bir şekilde (eğer tabir yerindeyse) külliyata oldukça yavaş ve sınırlı şekillerde duhul etmiştir. Örneğin bir belge kataloğunun içinde ve hemen hemen göze çarpmayacak şekilde.[55] Bir anlatıya konu olacak şekilde (yeniden) keşfedilmeleri ise 1980'leri bulur.[56] Bu külliyata erişimi olan pek çok okuyucu, bu konudaki temayülleri ne olursa olsun, Sans Souci ve diğerleri arasında siyasî bir görüş ayrılığı olduğunu (hatta Sans Souci isimli biri olduğunu) bilmez. Bir ikinci grup içinse (arada ortak insanlar olsa da bu grup ilkinden farklıdır ve en az diğeri kadar ağırlığı vardır) Milot Sarayı'nın Potsdam'dan mı ilham alınıp yapıldığı hâlâ tartışmaya açık bir konudur.

Şimdi, bu külliyatı oluşturanlar farklı geçmişlerden gelen, farklı dönemlerde yaşamış bireylerdir. Haiti Devrimi'ni çeşitli şekillerde yorumlamışlar, hatta kimi zaman devrim ya da Chris-

tophe hakkında birbirine zıt değer yargılarıyla çıkarımlarda bulunmuşlardır. Peki bakış açılarındaki bu çeşitliliğe rağmen, külliyattaki belirli suskunlukların sıklığını nasıl açıklayabiliriz?

İdeal vakanüvisin neler yaptığına geri dönelim. Bizim yaptığımız tarife göre, her olanın anlatılmasının ve hatta sahada bulunan her şeyin listelenmesinin önünde sınırlamalar bulunur. Sadece hangi olayların kayda geçirileceğine değil, bunların hangi sırada düzenleneceğine dair bir sınırlamadır bu aynı zamanda. Diğer bir deyişle, hiçbir vakanüvis asgarî düzeyde de olsa anlatıların kendi iç yapısından, yani belli bir anlamın oluşmasına yol açan [ve gidişata işaret eden] sıralamadan kaçınamaz. Bu yapı, vakayinamelerde belli belirsiz olsa da, günümüzün bildiğimiz usûldeki anlatılarında vazgeçilmez bir unsur hâline gelir.

Tarih anlatıları, daha önceden belirlenmiş algı kalıplarına dayanır. Bu algılar ise arşiv oluşturma gücünün kimler arasında nasıl dağıldığı ile ilgilidir. Haiti tarihyazımına bakacak olursak (ki pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde durum aynıdır), evvelki algılar ziyadesiyle Batılı teamüller ve yöntemler tarafından şekillenmiştir. İlk olarak, Haiti tarihçiliğinde okumak ve yazmak, bir Batı dilinde (öncelikle de Fransızca) okuryazar olmak ve bu kültüre erişim imkânına sahip olmak anlamına gelir. Bu iki ön koşul dahi, pek çok Haitilinin tarihsel üretim sürecine doğrudan katılımının önünde engel teşkil eder. Haitililerin çoğu okuma yazma bilmez; Fransızca'dan devşirilmiş bir Creole dili olan Haitice konuşurlar. Zaten az sayıdaki elitlerin arasında bile çift dilli olan, yani ana dilleri hem Fransızca hem Haitice olan pek az sayıda insan vardır. Devrim hakkındaki basılı ilk hatıraların ve devrim tarihinin neredeyse tamamı Fransızca yazılmıştır. Keza, sonradan birincil kaynaklara dönüşen mektup gibi, beyanname gibi diğer yazılı belgeler de. Günümüzde, Saint Domingue ve Haiti hakkındaki tarih kitaplarının ezici çoğunluğu Fransızca kaleme alınmıştır ve hatta bunların da önemli bir kısmı Fransa'da basılmıştır. Haiti Creolesi ile yazılmış ilk kapsamlı tarih kitabı (ve aslında ilk kurgu olmayan kapsamlı kitap) bana aittir. Devrim hakkındadır ve 1977 tarihlidir.[57]

İkinci husus şudur: Eğitimlerinden ve loncaya hangi merte-

bede mensup olduklarından bağımsız olarak, hem yabancı hem de Haitili anlatıcılar, lonca usûllerine sadık kalmaya özen gösterirler. Elbette ki amatör tarihçiyle loncaya mensup tarihçiyi birbirinden ayıran, Batı tarafından belirlenmiş pratiklere ne derece uyabildikleridir. Haiti örneğine bakacak olursak, ancak birkaç kişi (birkaç kişi bile yoktur ya) geçimini tarihçilikten sağlamaktadır. Haiti tarihçileri dediğimiz kişiler doktordur, avukattır, iş adamıdır, bürokrattır, politikacıdır, lise öğretmenidir, papazdır. Tarihçi payesi, akademik bir doktora derecesiyle edinilmez. Bu paye daha ziyade, Batılı tarih loncası tarafından belirlenmiş standartlara büyük ölçüde uyan makaleler yazabilmek ve sürmekte olan tarihsel tartışmalara katılmak suretiyle kazanılır.

Evvelden oluşmuş algılar, aynı zamanda Batı Avrupa'nın kendine özgü tarihi tarafından belirlenmiş ve artık küreselleşmiş olan akademik emeğe dair iş bölümünü kabul etmeyi de içerir. Nasıl ki spor sunucusu, seyircinin oyunla ilgili asgarî bir bilgiye sahip olduğunu varsayarsa (en azından kimin kim olduğunu, hangi iki takımın oynadığını bilmek mesela), tarihçi de kendi anlatılarını önceki bilgilere dayandırır. Hikâye anlatan kişinin, dinleyicisinin ne bildiği hakkındaki varsayımları, hem arşivleri nasıl kullanacağını hem de anlattığı hikâyenin tekabül ettiği bağlamı kısıtlar. Hikâye anlatan kişi eğer yeni bir bilgi üretmek ve neyin önemli sayıldığı hakkındaki kanaatleri değiştirmek istiyorsa, evvela hâlihazırdaki algı kalıplarına sirayet etmiş iktidarı tanımalıdır. Bu kalıpların reddi, ancak böyle mümkün olur.

Kitabın bu bölümü, işte tam da bu söylediklerime örnek teşkil etmektedir. Haiti Devrimi hakkında anlattıklarım, hem tarihin belli bir okunma şekline dayanır hem de okuyucunun Fransız tarihini Haiti tarihinden daha fazla bildiğini farz eder. Doğru ya da yanlış, bu bahsettiklerim tarihten gelen iktidarın eşit dağılmadığına dair bir varsayımı yansıtır. Eğer doğrularsa, kurulan anlatının Haiti Devrimi'nin son yıllarında neler olduğunu şöyle bir toparlaması gerekir. Yoksa Sans Souci'nin hikâyesi okuyucuların çoğu için bir anlam ifade etmez. Buna mukabil, Haiti'nin Karayipler'de yer aldığından ve o dönemde Afro-Amerikan köleliğinin tam üç yüzyıldır devam etmekte olduğundan bahsetme gereği duymadım. Eğer bahsetseydim, anlatının ampirik sahiciliği

artardı şüphesiz; fakat hikâye bunlar olmadan da anlatılabiliyor. Okuyucularımın pek çoğunun bunları zaten bildiğini farz ettim. Yine de okuyucularım arasında birçok Amerikalı lisans öğrencisi olacağını tahmin ederek Haiti tarihine ve topografyasına dair birtakım açıklamalar koydum. Toussaint'in yakalanışının (ki ben bunu tuzağa düşürülmek olarak ele aldım) 7 Haziran 1802'de gerçekleştiğini ise yazmadım, çünkü olayın tam tarihi anlatı açısından pek önemli değildi.

Ancak tarih vermiş olsaydım, mesela bir Doğu sistemini değil de şu anda yaptığım gibi Hıristiyan takvimini kullanırdım. Yani Dionysius Exiguus'ın oluşturduğu ve Batı'nın miras aldığı yılları dizinleme sistemini. Metnin hiçbir yerinde *calendrier républicain*'i de kullanmadım.* (Oysa bu hikâyedeki pek çok birincil kaynakta aylar ve yıllar bu sisteme göre yazılmıştır). Bunun sebebi, Fransız Devrimi'nden sonraki anlatılarda takvim sisteminden vazgeçilmiş olması, dolayısıyla arşivsel gücünü kaybetmesi. Benim gibi okul yıllarında devrim takviminin Dionysius takviminde neye tekabül ettiğini öğrenmeye zorlanan kişilerin dahi "le 18 prairial de l'an dix"'in 7 Haziran 1802 olduğunu bulması için belli bir süre hesap yapmaları gerekir.

Toparlamak gerekirse, bazı kurallara boyun eğdim ve tarihin eşit olmayan güç ilişkilerini sahiplendim. Amacım, anlattığım hikâyenin erişilebilir olmasaydı. O yüzden, belli bir noktaya kadar (Sans Souci'yi ele aldığım yere kadar) kurduğum hikâyede, birçok anlamda bilindik bir çizgiyi takip ettim.

Bugüne kadar yazılmış olan anlatılarda, hikâye örgüleri hakkındaki anlayışımız ve yaygın ampirik bilgiler, albayın ölümü ve yaşamı hakkında kısmî suskunluklara yol açmıştır. Oyuncular, oynadıkları büyük liglere göre tasnif edilmiş, Haiti tarihinin olay-birimleri ise pek müdahale edilemeyecek şekilde dilimlenmiştir. Sonuçta *savaş içinde savaş* diye adlandırdığım olaylar, Fransızlar ve sömürge birlikleri arasındaki savaşın bir parçası olarak ele alınmış; kendi başına bir hikâye olarak nadiren detaylı bir şekilde incelenmiştir (ya da zaten hiç incelenmemiştir). O anlamda, dediğim gibi, hiçbir zaman olayların tastamam bir sıralaması sunulmamış, herhangi bir "şey"in anbean anlatıldığı bir hikâye oluşturulmamış-

* Fransız Devrimi'nden sonra bir müddet kullanılan Devrim Takvimi. —*çn*

tır. Daha ziyade, hikâyenin kurucu olayları başka büyük olayların kıyıda kalmış uzantıları olarak anlatılmıştır. Keza Sans Souci'nin yaşamı ve ölümü de bu parçalarda bahsi geçen bir küçük bölüm olarak anılmıştır.

Ben kendi anlatıma, devrimin kabaca bir kronolojisini verdikten sonra, Haiti'nin doğuş yıllarını anlatan hikâyede Sans Souci'nin önemsiz bir figür olmadığını göstermek için sırf onu anlatan ayrı bir kısım ekledim. Bu seçim, hem var olan prosedürlere hem de okuyucularımın sahip olduğunu varsaydığım bilgilere dayanıyor. Yaptığım seçim, iktidarın bıraktığı mirası bir yandan sahipleniyor; fakat bir yandan da *savaş içinde savaşı* tarihin bir konusu olarak kurgulayarak yaşanmış ihtilâfı da gündeme taşıyor.

Şüphesiz albayın hikâyesini başka bir yolla da öne çıkarabilirdim. Fakat amacıma ulaşmak için, hem içeriğe hem de biçime vurgu yapan bir prosedür izledim. Böylelikle hem Haiti Devrimi'ne hem de albayın hayatına yeni bir pencereden bakma imkânı doğmuş oldu. Bazı sessizliklerin sese dönüşmesini veya anılan bazı olayların geçmişe yönelik olarak nasıl bir anlama bürüneceğini şansa bırakamazdım. Kısaca, Sans Souci'yi yeniden gün yüzüne çıkarmak için fazladan verilen emek, yeni olgular oluşturmaktan ziyade, var olan olguların yeni bir anlatıya dönüşmesi için harcandı.

Sessizlik İçinde Sessizlik

Sessizliğin bozulması ve tarihçinin o âna kadar göz ardı edilmiş olayları yeniden ele alıp vurgulaması, sadece arşivlerde (birincil kaynaklara bakılsın ya da bakılmasın) daha fazla vakit geçirmekle olmaz. Bunun yanında yorumlamaya ilişkin bir proje gerekir. Çünkü tarihsel üretimin ilk üç aşamasında üst üste birikmiş ve birbirinin içine geçmiş sessizlikler, dördüncü ve son aşamada, yani geriye doğru neyin önemli olduğunun belirlenmesi aşamasında, iyice çoğalır ve katılaşır. Bu aşamanın "sonuncu" olduğunu söylemek, kronolojik olarak aktörlerin ölümünden sonra gerçekleştiği anlamına gelmez. Aktörlerin kendileri de geçmişlerindeki bir başka geçmişi öne çıkararak ya da geleceği de kapsayan bir bugün yaratarak olaylara sonradan başka anlamlar atfedebilirler. I. Henry, Sans Souci'yi iki defa öldürmüştür. İlk olarak, son buluş-

malarında Sans Souci'yi fiziksel olarak öldürmüştür. İkinci olarak ise sembolik bir cinayet işlemiş, en ünlü sarayına Sans Souci ismini vermiştir. Tarihteki bu iki cinayet, ona sağlamış olduğu faydanın haricinde bizi de hayrete düşürür. Sans Souci, Christophe'un geçmişinden böylelikle silinmiştir; ama aynı zamanda onun geleceğinden de, yani tarihçinin şimdiki zamanından da silinmiştir. Sans Souci, Christophe'un hafızasından ve kaynaklardan silinmez elbette. İki isim arasındaki benzerliğe dikkat çeken az sayıdaki Haitiliden biri olan tarihçi Hénock Trouillot, Christophe'un, bu en amansız düşmanını nasıl yendiğini hatırlatmak için Sans Souci adını yaşattığını iddia eder. Diğer bir deyişle, Sans Souci'nin susturulması, Christophe'un hayattaki bütün fâni düşmanları ve ölüm karşısında, kendini nihaî galip ilan etmesine yarar.

> Christophe, Milot'nun eteklerine Sans Souci'yi dikerek gücünün toprağa ne kadar derin işlediğini mi göstermek istedi? Yoksa kafasında dolaşan daha karanlık bir düşünce mi vardı? Çünkü efsaneye göre bir kâhin, Christophe'a bir Kongolu tarafından öldürüleceğini söylemişti. Batıl inançları olan, büyüye yatkın Christophe acaba böyle bir köy yaptırarak kaderi yenebileceğine mi inanmıştı? ... Bilmiyoruz. [58]

Bu, uzak bir ihtimal değil. Christophe'un kendini diğer fânilerden bir kademe daha yukarıda gördüğü, o dönemde de gayet iyi bilinmekteydi. Dahası, dönüştürücü merasimlere olan inancı ve hem ölümü hem de insanları kontrol etme isteği, ölmeden önceki son zamanlarında iyice ağır basmıştı. Giderek bozulmakta olan sağlığını yeniden düzeltmek için işe yaramayan çok sayıda âyin düzenlemişti. Bir zamanlar hasımlarını titreten kendine has azametini kaybettiğinin de farkındaydı. Felç geçirmişti. O yüzden, giderek büyüyen isyancı gruplar daha Sans Souci'ye ulaşamadan kendini (söylenenlere bakılırsa gümüşten yapılmış) bir kurşunla öldürdü. İntihar etmesinin asıl sebebi, bir Kongolunun ellerinde can vermek istemeyişi olabilir. Bunu bilemiyoruz.

Fakat şunu biliyoruz: Susturma işi son derece etkili oldu. Sans Souci'nin yaşamı ve ölümü kıyıda kalmış bir hikâye hâline geldi. Buna mukabil Christophe'un hem lehinde hem de aleyhinde konuşanlar, onun başarıya olan açlığından, hayattayken ne kadar başarılı olduğundan ve başarısının öldükten sonra ne kadar kalıcı

olduğundan bahsettiler bir şekilde. Kim bilir, kâhinin efsanesi de belki bir gün gerçek olur. Trouillot'nun batıl inançlara olan göndermeleri bir tarafa bırakılacak olursa, işin asıl sihri şudur: Bir başarının çok önemli addedilerek anılmasıyla eşit derecede önemli bir suskunluğun belirmesi, ortak bir sürecin sonucudur. Öyle ki Christophe, bu suskunluk sayesinde geleceğe kafa tutabilmiştir.

Bu durumda bahsi geçen susturma, hafızanın silinmesinden ya da hatalı olmasından (hatada kasıt olsun olmasın) çok daha etkili bir yöntemdir.[59] Fransız General Pamphile de Lacroix'in, anılarını yazarken iki adam arasında taraf tutması için özel bir sebep yoktur. İkisini de tanır. Hayatları bir şekilde kesişmiş ve bu yolla olaylar hafızasına kazınmıştır. Hiçbir zaman haklılığından tam olarak emin olamadığı ve sonunda da kaybettiği yabancı bir ülkedeki bir savaşta, bu iki adam dönem dönem kâh düşmanı olmuş kâh kendisinin astı olarak aynı orduda görev almıştır. De Lacroix, Christophe ile görüşüp Albay Sans Souci hakkında konuştuğunu bildiğimiz (kayıtlara geçmiş) tek kişidir. Bu konuşmadan bahsettiği altmış sayfalık raporun bir yerinde I. Henry'nin en sevdiği sarayın ismini anar; fakat sarayın ismiyle albayın soyadı arasında bir bağlantı kurmaz. Bu da Christophe'un hasmını ne kadar etkili bir şekilde susturduğunu gösterir aslında.[60]

Hatta de Lacroix'nun konu hakkındaki sessizliği, Christophe'un niyetlerinin de ötesine geçen bir tahribatın tipik örneğidir. Zira Haitili olmayan pek çok çevrede, insan olan Sans Souci'nin hikâyeden silinmesinden sonra, Milot'daki sarayın önemi doğrudan Sans Souci-Potsdam'a atfedilmiştir. Mesela, Christophe'un ölümünden bir on yıl kadar sonra Haiti'ye gelmiş olan New Hampshire'lı doktor Jonathan Brown, albay ve sarayın adı arasındaki bağlantıyı fark edemez. Şöyle yazar: "[Christophe] tarihi çok severdi. Pek çok konuda engin ve yanlışsız bir bilgisi vardı. Etkilendiği şahsiyetler arasında, en başta Prusyalı Büyük Frederick geliyordu. Sans Souci'nin adı da Potsdam'dan gelmektedir."[61]

Brown'ın kitabı, iki saray arasında bağlantı kuran ilk yazılardan biridir ve muhtemelen İngiliz dilinde sonradan yazılmış metinler üzerinde bir hayli etkili olmuştur. Burada ele alınan külliyat içinde Brown'dan evvel buna benzer bir bağlantıyı sadece bir kişi,

Haitili yazar ve politikacı Hérard Dumesle kurmuştur. Ancak Dumesle'nin yazısı Christophe'un aleyhindeki bir hiciv yazısı olarak karanlıkta kalmıştır. Dumesle, sarayın Potsdam örnek alınarak inşa edildiğini ve isminin bu yüzden Sans Souci olduğunu açıkça yazmaz. Daha ziyade, adalet âşığı olarak telakki ettiği Frederick ile Christophe'un tiranlığı arasında temel bir karşıtlık bulunduğunu söyler.[62] Kitabın başka bir yerinde, Christophe'u Nero ve Caligula ile kıyaslar. Christophe'un Amazon olarak anılan merasim birliklerini aşağılar. Işgal edilmeden evvel Güney Amerika'da bulunan gerçek Amazonların, bu birliklere kıyasla çok daha lâtif olduğunu söyler. Kısaca Dumesle, Potsdam'la Milot arasında tamamen retorik bir bağlantı kurar. Tarihçiler, acaba bu tarz bir retoriği gerçek bir kaynak olarak mı kullanmıştır?

Christophe'un kayda değer biyografilerinden birini yazan Hubert Cole, Haiti mimarisindeki Alman etkisi üstünde durur ve hisarı "Alman mühendisleri"nin inşa ettiğini iddia eder. Cole da aynı Brown gibi herhangi bir kaynak göstermez. Brown ve Cole ile tamamıyla ters düşen Haitili tarihçi Vergniaud Leconte ise, hisarın Christophe'un askerî mühendisi Henri Barré tarafından tasarlandığını, Sans Souci'nin ise hem tasarımını hem de inşasını Chéri Warloppe isimli birinin üstlendiğini ileri sürer.[63] Leconte o dönem Christophe hakkındaki çoğu kaynağa bakmıştır ve bunun yanında bazı yeni belgelere ve sözlü kaynaklara da başvurduğunu söyler. Ancak Warloppe'un Haiti'nin kuzeyinde bulunan mezarının yerini açıkladığı kısım hariç kullandığı veriler için belirli bir arşiv ya da kaynak göstermez. Leconte, herhangi bir Alman etkisinden de bahsetmez. Sarayın restorasyonunda çalışan Haitili mimar Patrick Delatour, böyle bir etkinin varlığını açıkça reddeder. Sarayın, Christophe'un bir kraliyet kasabası kurma projesinin parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğinde ısrar eder. Delatour'un bana bizzat söylediğine göre, sarayın yapımında mutlaka bir yabancı etkisi aranacaksa bunun o yüzyıl sonlarındaki Fransız şehir planlama akımı olması gerekir. Peki, biri bu Alman bağlantısını kafadan mı uydurmuştur?

Christophe'un krallığı döneminde orada yaşayan Almanlar (ve başka Avrupalılar) vardır. Kralın yakın çevresinde kendine hizmet eden ve iyi Almanca bilen Haitililer de bulunur.[64] (Keza, diğer

Avrupa dillerini gayet iyi bilen Haitililer de vardır.) Hatta Christophe, krallığın savunmasını takviye etmek maksadıyla Alman askerî mühendisleri de getirtmiştir. Haiti'deki İngiliz konsolosu ve (casusu olduğunu itiraf eden) Charles Mackenzie, bu Almanlardan ikisinin, askerî sırları ifşa etmelerini engellemek maksadıyla hapse atıldıklarından bahseder. Ancak Christophe'un ölümünün üzerinden henüz on sene bile geçmemişken Sans Souci'yi ziyaret eden ve sarayı tasvir eden Mackenzie, iki saray arasında herhangi bir bağlantı kurmaz.[65]

Yine de I. Henry hakkında bildiklerimiz düşünülecek olursa ve krallığında Alman askerî mühendisleri olduğu da hesaba katılırsa, Potsdam'ın varlığından ve neye benzediğinden haberdar olması kuvvetle muhtemel gözüküyor. Frederick'in Sans Souci-Potsdam'ın tasarlanmasına katkıda bulunması, şiir yazıyor olması ve Johann Sebastian Bach ve Voltaire gibi o dönemin meşhur adamlarını sarayında ağırlaması, Christophe'a ilham vermiş olabilir. Christophe da sarayın yapımını bizzat idare etmiş ve Haiti'nin entelektüel çevresi olarak addedilebilecek bir grubu bu sarayda ağırlamıştır. O anlamda bilerek ya da bilmeyerek Potsdam rüyasının birtakım özelliklerini taklit etmiştir. Ancak bunların hiçbiri Potsdam'la kuvvetli bir bağ olduğunu göstermez.

Sans Souci'nin 1842'den evvelki eskizleri de dahil olmak üzere, iki sarayın pek çok resmini kıyaslamış biri olarak genel görünüm ve bazı detaylarda (kilisenin kubbesi, ön kemerler) belli belirsiz bazı benzerlikler gördüğümü söyleyebilirim. Ama hemen itiraf etmem gerekir ki bir amatör olarak bu benzerlikleri saptarken etki altında kalmış olabilirim. Peki ama ne dereceye kadar? Potsdam'la kurulabilecek güçlü bir bağlantının aleyhindeki en kuvvetli delil, bir sessizliktir. Deneyimli bir gezgin olan ve insanlar-mekânlar hakkında keskin gözlemler yapabilen Avusturyalı-Alman coğrafyacı Karl Ritter, Sans Souci'yi Christophe'un ölümünden sadece sekiz gün sonra ziyaret etmiştir. Bir tepeye tırmanmış ve sarayın resmini yapmıştır. Yazdıklarında, "tümüyle Avrupalı zevklere hitap eden" bir binayı betimler. Christophe'un banyosu gibi şeylerden, bahçedeki "Avrupalı" bitkilerden bahseder.[66] Ama "Avrupalı"

kelimesinin yazmış olduğu betimlemede tekrar tekrar geçmesine rağmen, yine de Christophe ve Frederick'in ikametgâhları arasında bir benzerlik kurmaz.

Ritter, hem o âna tanıklık etmek hem de geçmişi yorumlayabilmek gibi iki büyük avantaja sahiptir. Christophe döneminde orada yaşayan yabancıların hisar yoluna çıkmaları, yani Sans Souci'ye gitmeleri engellenmiştir. Christophe'un intihar etmesinden birkaç gün sonra, bazı Avrupalılar onun en meşhur iki yapısını kendi gözleriyle görmek için bölgeye akın etmiştir. Ritter de bu gruba katılmıştır. Ziyareti, Sans Souci'nin Haiti'nin az sayıdaki Beyaz yerleşimcisinde "büyük merak uyandırdığı" ve "her Beyazın bu konudan bahsettiği" bir zamanda, diğer Beyazların eşliğinde gerçekleşmiştir.[67] Ritter, diğerleriyle yaptığı konuşmaları naklet-mez; ancak metni yazarken bu konuşmalardan etkilenmiş olduğunu varsayabiliriz. Öte yandan, eseri çok daha geç bir tarihte, Dumesle ve Mackenzie'nin eserlerinden sonra basılmıştır. Alman bağlantısını bu ikisinden birinden alıp kullanabilirdi. Fakat Ritter hiçbir yerde Sans Souci-Milot'da özel bir "Alman" ya da "Prusya" etkisi olduğundan bahsetmez.[68] Ya Haiti'de yaşayan memleketlisi diğer Almanlardan bile böyle bir şeyi hiç duymamıştır ya da bu bilgiyi ne o zaman ne de daha sonra kayda değer görmüştür. Ritter'in bu suskunluğuna rağmen, sonraki yazarların geriye dönük olarak Potsdam'a bu kadar önem atfetmeleri ne kadar ilginç.

Hubert Cole, Potsdam, Milot ve önemli bir general olarak nitelediği Sans Souci arasında açıkça bağlantı kuran az sayıdaki yazardan biridir. Fakat Milot ve insan olan Sans Souci arasındaki bağlantıyı değersiz gösterip Potsdam'a merkezî bir önem atfetmiştir. Sans Souci'nin üç yüzü hakkında sadece tek bir cümle sarf ederek tam anlamıyla dokunaklı bir suskunluk yaratır: "[Christophe], Henry Hisarı ismini verdiği bu kalenin korumakta olduğu Pic de la Ferrière'in eteklerinde, Sans Souci'yi yaptırdı. Bu ismi, öldürdüğü en azılı düşmanının ismiyle aynı olmasına rağmen, Büyük Frederick'e duyduğu hayranlığa ithafen koydu."[69] Cole'a göre, Sans Souci-Milot ve insan olan Sans Souci arasındaki isim benzerliği, kralın kolayca görmezden gelebileceği bir tesadüftü. Albayın sembolik bir önemi bulunmuyordu, sadece bir olguydu. (Cümleyi bu şekilde kurarak indirgemeci davrandığımın farkındayım.) Ge-

riye dönüp bakıldığında, sadece Sans Souci-Potsdam'ın ehemmiyeti varmış gibi gözükmektedir; ancak Cole, Potsdam'ın neden bu kadar önemli olduğunu söylemez. Potsdam'ı öne çıkararak sadece albayı susturmuş olmaz, aynı zamanda Christophe'un hasmını susturma çabasını da hasıraltı eder. Cole'un ürettiği suskunluk, Christophe'u acımasız bir katil, zevk yoksunu bir hükümdar ve Frederick'in âdi bir taklidi olarak resmeder. Kurbanını yok eden, onun savaşta kullandığı ismi sahiplenen; ancak bu sahiplenmeyi dahi tanımaya yönelik âyinsel bir çaba ile değil, kaba bir dikkatsizlikle yapan biri olarak sunulur Christophe.[70]

Çizilen bu portre ikna edici değildir. Kuzey Saint-Domingue'a ait 1786 tarihli bir haritaya göre, Grand Prè plantasyonunun merkezi, Millot'ya [böyle geçiyor] komşudur.[71] Christophe, bu iki yeri de ana karargâh olarak kullanmıştır. Yaptırdığı sarayın ve müştemilâtının büyüklüğü göz önüne alınırsa, kraliyet malikâneleri muhtemelen Grand Prè'ye taşmıştır. Diğer bir deyişle Christophe, Sans Souci sarayını, Sans Souci'yi öldürdüğü yerin tam üstüne değilse bile, hemen birkaç metre ötesine inşa ettirmiştir. Bunun tesadüf ya da dikkatsizlik olması pek olası gözükmüyor. Büyük ihtimalle kral, düşmanını kendi bedeninde özümsemeye yarayan dönüştürücü bir merasim yapma peşindedir.[72]

Dahoman sözlü tarihine göre ülke, Tacoodonou tarafından, Abomey hükümdarı Da'ya karşı kazanılmış bir savaşın ardından kurulmuş. Tacoodonou, "Da'yı karnını deşerek öldürmüş ve zaferinin bir nişanesi olarak Abomey'de yaptırdığı sarayın temeline cesedini gömmüş. Saraya Dahomy adını vermiş. Da, talihsiz kurbanının adı, homy ise Da'nın karnı; yani Dahomy, Da'nın karnına dikilen ev anlamına geliyor."[73] Sans Souci çevresindeki olaylar dizisinin bütün ögeleri, burada tekerrür ediyor: Savaş, cinayet, bir saray yaptırılması ve saraya öldürülen düşmanın adının verilmesi. Büyük ihtimal Christophe bu hikâyeyi biliyordu. Dahomanları büyük savaşçılar olarak övdüğü biliniyor. Çoğu Dahoman'dan geldiği söylenen dört bin Siyahı satın almış ya da ordusunda görevlendirmişti. Sans Souci'de konuşlandırılmış Kraliyet Dahomet'inden yüz ellisi, çok değer verdiği harp okulu öğrencileriydi.[74] Böyle bakıldığında, Haitili olmayan tarihçilerin Potsdam'a yap-

tıkları vurgunun ve albayın ölümüne herhangi bir anlam atfetmemelerinin başka türlü bir susturma işlemi olduğu görülür.

Barbarların Yenilgisi

Haitililer için, asıl susturma başka yerdedir. Bir kere Potsdam, aslında üstüne konuşmaya bile değmeyecek bir konudur. Sans Souci'nin yapımında Alman sarayının etkisinden söz açtığımda, konuştuğum Haitililerin çoğu bundan habersizdi. Bazı tarihçiler ise "öyle bir şey duyduklarını" ama aradaki bağlantının hiçbir zaman ciddiye alınmadığını anlattı. Bu manâda, Haitili tarihçilerin Batılı tarih loncasının kurallarına riayet ettiğini anlayabiliriz: Milot ve Potsdam arasındaki bağlantı, çürütülmesi imkânsız olan somut bir delile dayanmaz. Fakat Haitililerin çoğu için (en azından şehirde yaşayanlar için) susturma işlemi bu vakadan öte bir anlam ifade eder. Potsdam bağlantısından bahsettiğim mürekkep yalamış Haitililer, kanıtın ne olduğunu hiç sorgulamadılar. Daha ziyade yaklaşımları şuydu: Eğer böyle olduğu kanıtlansa dahi, bu "durum" pek de önem arz etmez. Aynen albayın isminin ve katledilmesinin (bunları iyi bilmelerine rağmen) önem arz etmemesi gibi.

Haiti'nin şehirli elitleri için önem arz eden tek husus Milot'dur ve Sans Souci'nin diğer iki yüzü mümkünse kendi hâline bırakılması gereken birer hayaletten ibarettir. Onlar için albay, *savaş içinde savaş*ın kısaltılmış bir özetini temsil eder. Yakın zamana kadar Albay'ın bir önemi olduğu reddedilmiştir. Kardeşin kardeşi katlettiği bu dönem, atalarının Fransa'ya karşı kazandığı şanlı zaferdeki tek lekedir. İnsanlık tarihi boyunca kölelerin başarılı olduğu tek devrimdeki tek utanç sayfasıdır. Anlaşılabileceği gibi o yüzden de, tarih sadece tarihi anlatanların keyfine göre şekillenseydi farklı anlatılacak tek sayfa da budur. Zaten bu kısmı ellerinden geldiğince yeniden yazmaya da gayret etmişlerdir. Haiti olsun olmasın, özgürlük fikrine sempati duyan pek çok yazar için, *savaş içindeki savaş* bazı talihsiz olayların arka arkaya gelmesinden kaynaklanmış; siyahî Jakobenlerin, Creole kölelerin ve özgür insanların olduğu bir grubu, Afrika doğumlu "eğitimsiz" Kongolularla karşı karşıya getirmiştir. Bu Bossalelerin soyadları bile tuhaftır: Sans Souci, Makaya, Sylla, Mavougou, Lamour de la Rance, Petit-Noël Prieur (ya da Prière), Va-Malheureux, Macaque, Alaou, Coco, Sangla-

ou... Söylendiğinde kulağa Fransızca gelen Jean-Jacques Dessalines, Alexandre Pétion, Henry Christophe, Augustin Clervaux ve benzeri soyadlarından farklıdır.

Kongoluların 1791'deki ayaklanmanın ilk liderlerinden oluşu, içlerinden bir kısmının Louverture'un ordusunda subay olarak içtenlikle yer alması ve bu insanların özgürlük fikrine sıkı sıkıya bağlılıkları göz ardı edilir. Kongo'daki sivil savaş sırasında edindikleri askerî tecrübenin Haiti Devrimi'ne sağladığı muhtemel katkıdan hiç bahsedilmez.[75] Bunun sebebi sadece az sayıda Haitilinin Afrika tarihi üstüne çalışması değildir. Haitili tarihçiler (aynen diğerleri gibi), zafere götüren stratejilerin ya Avrupalılardan ya da en Avrupalılaşmış kölelerden gelebileceğine inanmıştır. Bugün Karayipler'de Kongo ya da Bossale gibi kelimelerin olumsuz çağrışımları vardır. Haiti Devrimi sırasında adada yaşayan çoğunluk Bossale kökenliymiş, ne gam! Auguste biraderlerin yakın zamanda belirttiği gibi, muhtemelen çoğu Kongo çevresinde doğmuş Afrika kökenli bir çoğunluğa rağmen, o dönem Kongo kelimesinin nasıl olup da bir politik azınlığı tarif etmek için kullanıldığı gerçekten hayret uyandırıcıdır. [76]

Jean-Baptiste Sans Souci, en mükemmel hâliyle Kongo'dur. Afrikalı direnişçiler arasında en şöhretlisi odur. Üstelik hem Fransız hem "sömürge" ordusundaki üst rütbeliler nezdinde en tesirli direnişçidir. Fakat hepsi de şehirli, okumuş, frankofon olan Haitili pek çok tarihçi için Sans Souci, kendi hâline bırakılması gereken bir hayalettir. Haiti tarihyazımına modern bir hüviyet kazandıran ve yazdığı binlerce sayfalık eserleri budanarak kısaltılan, referanssız kullanılan, bir yandan takdir gören, bir yandan tezlerine muhalefet edilen mulatto tarihçi Beaubrun Ardouin, Christophe'a olan nefretiyle ve Haiti bağımsızlığının koyu derili kahramanlarına getirdiği sert eleştirilerle bilinir. Ancak o bile (kendisi de bir "mulatto" olmasına rağmen) mevzu Sans Souci olduğunda Siyah Creolelerin tarafını tutar. Liderlik pazarlıklarının yapıldığı bir toplantıda "cesur", "enerjik", "seçkin", "zeki" (ve birdenbire Ardouin'in gözüne bile "hoş gelen" bir Christophe'un), Sans Souci'yi ikna etmek için dillere destan cazibesini nasıl kullandığını şöyle betimler:

[Christophe], kılıcını sallayarak Sans Souci'ye doğru dön-

dü ve onu kendisinin üstü, "général"i olarak kabul edip etmediğini sordu ... Eskiden komutanı olan bu kibar adamın nüfuzu karşısında boyun eğmek durumunda kalan Afrikalı şöyle cevap verdi: "General, ne yapmak istiyorsunuz?" "Bana général diye hitap ediyorsunuz, o hâlde beni kendi üstünüz olarak görüyorsunuz diyebilir miyiz? Zira siz bir general değilsiniz," diye yanıt verdi Christophe. Sans Souci cevap veremedi. Barbar, mağlup olmuştu. [77]

Ardouin'in hangi tarafı tutacağını belirleyen unsur, sadece kendini kültürel olarak medeniyeti temsil eden Christophe'a yakın hissetmesi değildir. Aynı zamanda bir millî tarihçi olarak Sans Souci karşısında Christophe'a ihtiyacı vardır.

Üçüncü Dünya olarak adlandırılan coğrafyanın ilk bağımsız modern devletini kuran Haiti, sömürge sonrası (postkolonyal) bir ulus inşa etmenin bütün zorluklarını tecrübe etmiştir. 1804 öncesinde sömürgecilikten kurtulmuş diğer tek örnek Birleşik Devletler'in aksine, Haiti ekonomisi dışa bağımlıdır ve özgürlüğü herkes için talep etmiştir. O yüzden elitlerin devleti kontrol etme çabaları, aynen başka ülkelerde olduğu gibi halk kültürünü (kısmen de olsa) ne kadar sahiplenebildiklerine ve yükselen çatlak sesleri ne kadar susturabildiklerine bağlı olmuştur. Devlet kurumlarının tesis edilmesi ve muhalefetin susturulması Louverture'ün idaresi döneminde başlar ve bağımsızlık sonrasında kurulan I. Henry'nin krallığı süresince devam eder. Özetle, Christophe'un hem mecazî hem gerçek anlamda kurucu olarak şöhret kazanması ile acımasız bir lider olarak nam salması, aslında aynı madalyonun iki yüzü olarak düşünülmelidir. Kendi döneminde krallar yaratacak güce sahip olan Ardouin, bunun farkındadır. O ve Christophe, ülkeyi idare eden, barbarları ıslah edip normalleştiren elitler sınıfına mensuptur.[78]

Ardouin, Fransızlara karşı da Christophe'a ihtiyaç duyar. Tiksindiği ve başka bir bağlamda medeniyet fikriyle asla bağdaştıramayacağı özellikler taşıyan Christophe, nereden bakılırsa bakılsın Ardouin'in sahiplenmiş olduğu muzaffer geçmişin bir parçasıdır. Christophe Fransızları yenmiştir; Sans Souci yenememiştir.

Christophe siyah ırkın onuru için anıtlar dikerken Afrikalı Sans Souci bu yazılan destana taş koymuştur.

Ardouin ve pek çok Haitili için Sans Souci rahatsızlık veren bir unsurdur. Yaşanmış olan *savaş içinde savaş*, 1791-1804 arasındaki asıl olay karşısında dikkat dağıtıcı bir teferruata dönüşmüştür. Asıl olay, atalarının hem köleliğe hem sömürgeciliğe karşı başlattıkları, Beyaz dünyanınsa unutmak için elinden geleni yaptığı, başarıyla sonuçlanmış o devrimdir. Bu noktada insan olan Sans Souci'nin ve Sans Souci–Potsdam'ın susturulması ortak bir zemine oturur. Bunlar direnişin suskunluğudur; Batılı tarihyazımının Saint-Domingue/Haiti Devrimi etrafında ördüğü daha büyük bir suskunluk içinde kaybolan suskunluklardır. Bir sonraki bölümde ele alacağımız bu daha büyük suskunluk bağlamında, Potsdam ancak muğlak bir imadan ibaret kalır. Albayın ölümü ise sıradan bir vaka hâline gelir. Miloṭ'nun dökülen duvarları, tamamen unutulmaya sessizce direnen son savunma hattıdır.

Bir Olay Olarak Dahi Görülmeyen Haiti Devrimi

3

Genç bir kadın dersimin ortasında ayağa kalktı. "Bay Trouillot, bize hep Beyaz akademisyenleri okutuyorsunuz. Onlar kölelik hakkında ne bilebilirler ki? Biz gemilerden suya atlarken neredeydiler? Istırap dolu bir hayat sürmek yerine ölmeyi seçtiğimizde ve tecavüz edilmesinler diye çocuklarımızı öldürmek zorunda kaldığımızda neredeydiler?"

Biraz panikledim. Genç kadın hatalıydı. Bir kere sadece Beyaz yazarları okumuyorduk. Ayrıca kendisi hiçbir zaman bir köle gemisinden suya atlamamıştı. Ben hayret içindeydim, o ise kızgındı. Kızgın biriyle makûl bir şekilde nasıl konuşulabilir? O sıralar henüz doktoramı yapıyordum ve verdiğim bu ders benim için ancak bir sıçrama tahtası sayılabilirdi. Beyazların ağırlıkta olduğu bu kurumda onların günah çıkarmalarının bir parçası olarak veriyordum dersi. Tıp ya da Harvard'da hukuk okuma yolunda olan ve belki yine beyazların ağırlıkta olduğu bir şirkette çalışmaya başlayacak olan bu genç kadın ise dersimi, girdiği döngüden biraz olsun çıkabilmek maksadıyla almıştı.

Dersin adı "Amerika Kıtasındaki Siyahların Deneyimleri" idi. Zaten okulda az sayıda bulunan siyahî öğrencilerin (ve cesareti olan birkaç Beyazın) bu dersi alacaklarını tahmin etmiştim. Hepsinin de dersten beklentisi yüksekti; benim anlatacaklarımdan çok daha yüksekti. Hiçbir anlatının, hatta hiçbir kurgu eserin sunamayacağı bir hayat istiyorlardı. Sadece onların inşa edebileceği bir hayata hemen şimdi, tam burada, Birleşik Devletler'de sahip olmak istiyorlardı. Ama tabiî bunu kendileri bilmiyordu; hikâyenin genel gidişatını görecek mesafeleri yoktu. Yine de dersimin bir miktar da olsa tesiri olduğunu gözlerinden okuyabiliyordum. Onlara köleliğin sadece

Georgia ve Mississippi'de yaşanmadığını anlatmak istiyordum: Köleliğin Afrika ayağının onların hayal ettiğinden çok daha karmaşık ve zorlu olduğunu bilmelerini istiyordum. Birleşik Devletler'in Siyahlık ve ırkçılık üzerine söz söyleyebilme tekelinin aynı ırkçı komplonun bir uzantısı olduğunu fark etmelerini bekliyordum. Harvard'ta hukuk okuma hevesindeki genç öğrencim, bu büyüyü bozdu. İkimiz de acemiydik, kendi seçtiğimiz tarihlerle didişiyorduk. İkimiz de unutulmaya karşı mücadele ediyorduk.

Bu olayın üzerinden on sene geçmişti. Daha az prestijli bir kurumda, hayalleri daha mütevazi öğrencilere ders veriyordum. O genç kadınla hemen hemen aynı yaşlarda, fakat biraz daha çekingen olan başka bir genç siyahî kadın, sorduğu bir soruyla beni yine şaşırtmayı başardı. "Bu kölelik hikâyelerini dinlemekten sıkıldım," dedi. "Biraz da milyoner olmuş Siyahları anlatamaz mısınız?" Devir mi değişmişti? Yoksa bu yaklaşım farkının sebebi sınıfsal konumlar mıydı? Köle gemisine sıkı sıkı tutunan o ilk genç kadına gitti aklım. Harvard'ta hukuka, tıbba yahut başka bir yere girmeden evvel bir kere olsun o gemiden atlamayı bu kadar istemesini daha iyi anladım. Zincire vurulmuş bir ırkın mirasçısı olarak, kendine bir geçmiş dahi oluşturamadan erken yaşta ölen genç erkeklerin vasisi olarak, böyle bir direniş hikâyesine muhtaçtı. Nietzsche yanılmıştı: Bu fazladan bir yük değil, yolculuk için gerekli bir erzaktı. Böyle bir geçmişin sahte milyonerlerden, St. Henry madalyasından ya da dermansız bir sarayın dökülen duvarlarından daha iyi olmadığını söylemek bana mı kalmış?

Keşke onca yılı aradan çıkarıp iki kadını aynı odada buluşturabilseydim. O zaman henüz arşivlere girmemiş hikâyelerimizi paylaşırdık. Beraberce Ntozake Shange'nin yazdığı, bütün dünyanın unuttuğu bir devrim ve Toussaint Louverture hakkında rüyalar gören siyahî bir genç kız hakkındaki hikâyeyi okurduk. Daha sonra çiftlik sahiplerinin günlüklerine, ekonometri tarihine ve bu tarihe has istatistik endüstrisine bakardık. Hiçbirimiz sayılardan korkmazdık. Sayılar, karanlıktan daha korkunç değil. Eğer sayılarla muhabbetiniz iyiyse onlarla oynamak da mümkün. Sayılara bakmak, sadece yalnız olduğunuzda korkutucu olabilir.

Her birimizin hiçbir tarih kitabının anlatamayacağı tarihlere ihtiyacı var. Ancak bu tarihleri okullarda bulmak mümkün değil.

En azından tarih derslerinde... Bu tip tarihleri evde öğreniyoruz, çocuk oyunlarında ve şiirlerde öğreniyoruz. Bu tarihler, tarih kitaplarının (ve orada anlatılan doğrulanabilir olayların) dışında kalanlardan oluşuyor. 20. yüzyılın sonunda dünyanın en zengin ülkesine doğmuş siyahî bir kadının, kölelik hakkında konuşurken, sömürgecilik dönemi Saint Domingue'indeki bir çiftlik sahibinden (hem de ayaklanan kölelerin çiftlik sahibinin kapısını çalmasına sadece günler kalmışken) daha fazla korkmasının başka bir sebebi olabilir mi?

Bu hikâye hâlâ karanlıktan korkan genç Siyah-Amerikalılar için. Yalnız değiller; ama kendilerini yalnız hissediyorlar. Anlatacağım hikâye neden böyle hissettiklerini açıklayabilir belki.

İmkânsız Hayalleri Akıldan Çıkarmak

Sene 1790. Saint Domingue'i sallayan, bir devrim ve bağımsız bir Haiti Devleti ile sonuçlanan ayaklanmaların başlamasına sadece birkaç ay kalmış. Fransız sömürgeci Le Barre, yazdığı mektupta, Fransa'daki karısını bu tropik iklimdeki hayatın sükûnetinden bahsederek yatıştırır. Mektubunda şöyle der: "Zencilerimizde hiçbir hareketlilik yok. ... Böyle bir şey akıllarında bile yok. Hepsi sakin ve son derece itaatkâr. Herhangi bir isyan imkân dahilinde değil." Başka bir yerde ise: "Zenciler gayet itaatkârlar ve hep itaatkâr kalacaklar. Kapılar pencereler açık yatıyoruz. Özgürlük, zencilerin aklının almayacağı bir rüya." [79]

Bu sözleri alıntılayan tarihçi Roger Dorsinville, köle itaatkârlığı hakkındaki bu soyut değerlendirmelerin, birkaç ay sonra gelmiş geçmiş en büyük köle isyanıyla beraber tarihe gömüldüğünü belirtir. Ben bundan o kadar da emin değilim. Var olan gerçeklik insanların derinlere sinmiş inançlarıyla örtüşmediği zaman, insanlar gerçekleri kendi inançlarına uydururlar. Akla hayale sığmayacak durumları bazı hazır formüller yardımıyla bastırırlar; yeniden kabul edilebilir olan söylemlerin bir parçası hâline getirirler.

Le Barre, bu görüşlerinde yalnız değildir. Patronlarını sürekli sakinleştirmeye çalışan bir işletmecinin şu benzer sözlerine kulak verin: "Gayet huzurla aralarında yaşıyorum. Ayaklanabileceklerine ihtimal dahi vermiyorum. Tabiî bazı Beyazlar araya fesat karıştırmazsa."[80] Elbette endişe hepten yok değildir. Ama plantasyon sahiplerinin aldığı önlemler daha ziyade bireysel eylemlere yahut

aniden ortaya çıkabilecek isyanlara karşıdır. Saint-Domingue veya diğer yerlerde yaşayan hiç kimsenin, genel bir isyan karşısında ne yapılması gerektiğine dair bir öngörüsü yoktur.

Köleleştirilmiş Afrikalıların ve onların çocuklarının özgürlüklerini kazanmak ve korumak için bazı stratejiler geliştirebilme ihtimalleri zaten hiç düşünülmez. Bu bir yana, bu insanların bir özgürlük fikrine dahi sahip olamayacaklarına inanılır. Bu inanç, somut kanıtlara değil, dünyanın ve üstünde yaşayanların belli bir nizamı olduğu şeklindeki bir ontolojiye dayanır. Muhteviyatta ufak farklılıklar olmakla beraber, genel itibariyle bu dünya görüşü Avrupa ve Amerika kıtasındaki Beyazlar, hatta Beyaz olmayan plantasyon sahipleri tarafından dahi paylaşılmaktadır. Hiçbiri köle plantasyonlarında devrimci bir isyan olabileceğini kestiremez. Hele bu isyanın bağımsız bir devlet doğuracağı akla bile gelmez. Haiti Devrimi'nin tarih sahnesinde boy göstermesi, gerçekleşme aşamasındayken bile tasavvur edilemeyen bir olaydır. 1790-1804 arasında Saint-Domingue hakkında Fransa'da düzenli çıkan broşürler de dahil olmak üzere, o dönemin resmî tartışmaları ve yayınlarının hiçbiri gerçekleşmekte olan devrimi kendi terimleriyle anlamlandıracak kapasiteye sahip değildir.[81] Haberleri, hâlihazırda var olan kategorilerle değerlendirebilirler yalnızca. Oysa ki bu kategoriler, bir köle devrimi fikriyle tamamen uyumsuzdur.

Olaylar olurken Saint-Domingue'den gelen haberlerin belirli söylemsel bağlamlarda tartışılmasının, Saint-Domingue/Haiti tarihyazımına önemli etkileri olmuştur. Eğer bazı olaylar gerçekleştikleri sırada bile kabul görmüyorsa, bunları değerlendirmek sonradan nasıl mümkün olabilir? Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, tarih anlatıları, belirli bir dünyaya aittir. Bu dünyanın aklının almayacağı olaylar dizisini yine buradan çıkma anlatılarla aktarmak mümkün müdür? İmkânsızın tarihi nasıl yazılır?

Buradaki temel mesele ideolojik değil. İdeolojik yaklaşımlar, günümüzde, Avrupa ve Kuzey Amerika'da sadece kanıta dayalı titiz çalışmalar yapan profesyonellerden ziyade, Haiti'de yaygın: Devrime destansı ya da körlemesine siyasî bir yorum getiren Haitili yazarlar var. Haiti Devrimi hakkında uluslararası ölçekteki yayınlar, 1940'lardan itibaren modern akademik kriterlere uygun

şekilde yapılıyor. Buradaki asıl mesele epistemolojik; yani daha geniş anlamda yöntemsel bir sorun var. Delillerin standart kriterlere göre belirlenmiş olmasına rağmen cevaplanması gereken asıl soru şu: Haiti Devrimi'ni anlatan modern tarihyazımı, modernliği ortaya çıkaran felsefî iklimden ne kadar azadedir? Hele ki kölelik, ırk ve sömürgecilik hakkındaki Batı söylemlerinin sürekliliği göz önüne alındığında.

Belirli Bir İnsan Anlayışı

Batı, küresel ölçekte birtakım maddî ve sembolik dönüşümlerin yaşandığı 16. yüzyılın başlarına denk düşen bir dönemde yaratılır. Müslümanların Avrupa'dan kesin olarak çıkartılması, ismi güya keşif olan yolculuklar, ticarete dayalı bir kapitalizmin ortaya çıkışı ve mutlakiyetçi devlet otoritesinin olgunlaşmasıyla beraber, Batı Hıristiyanlığının yönetici ve tüccarlarının, Avrupa'yı ve dünyanın geri kalanını fethetmelerinin önü açılmış olur. Bu tarihsel seyrin, şimdi meşhur olmuş birtakım isimlerden de anlaşılacağı üzere siyasî telmihleri bulunmaktadır: Kolomb, Macellan, V. Charles, Hapsburglar... Bir de bu seyri hızlandıran kırılma noktaları vardır: Kastilya ve Aragon'un yeniden fethi, Burgos Kanunları, Papalığın iktidarına dayanan gücün Borgia Ailesi'nden Mediciler'e geçmesi gibi.

Bu siyasî gelişmeler yeni bir sembolik düzenin ortaya çıkışıyla örtüşür. Amerika kıtasının icat edilmesi ile (Waldseemuller, Vespucci ve Balboa'nın katkılarıyla) Avrupa'nın icat edilmesi aynı zamana denk düşer. Akdeniz'in Kadis'in güneyinden ve Konstantinopol'ün kuzeyinden geçen hayalî bir çizgi ile ikiye bölünmesi, Hıristiyanlığın Batılılaştırılması ve Batı Avrupa'nın kendine Greko-Roman bir geçmiş uydurması ortak bir sürecin parçalarıdır. Batı, işte bu yolla Batı olmuştur.[82] Bizim Rönesans dediğimiz, bir yeniden doğuş değil, başlı başına bir icattır. Politikacıların, din âlimlerinin, sanatçıların, ve askerlerin kimi zaman somut kimi zaman soyut cevaplar ürettiği birtakım soruları da beraberinde getirmiştir. Güzellik nedir? Düzen nedir? Devlet nedir? Ama hepsinden önemlisi: İnsan nedir?

Bu son husus hakkında kafa yoran felsefeciler, elbette ki aynı dönemde devam etmekte olan sömürgecilikten münezzeh değil-

dir. İnsan (Avrupalılar diye okuyun),* diğer yerleri istila etmekte, oradaki diğer varlıkları öldürmekte, ezmekte ve köleleştirmektedir. Diğer insanlar (en azından bir kısım Avrupalı tarafından) eşit kabul edilse de durum değişmez. 1550-1551 yıllarında Bartolomé de Las Casas ve Juan Ginés de Sepúlveda arasında, [Amerikan] yerlilerinin doğası ve kaderi hakkında Valladolid'de yapılan münazara, sembollerin ve eylemlerin sürekli karşı karşıya geldiği pek çok örnekten yalnızca biridir. Las Casas'ın ilk zamanlardaki belirsiz duruşunun sebebi, hem sömürgeciliğin [ulvî] amaçlarına hem de yerlilerin birer insan olduğuna aynı anda inanmasıdır. İki inancı bir türlü bir araya getiremez. Las Casas ve diğerlerinin müdahalelerine rağmen Rönesans, istila edilen yerlerdeki insanların ontolojik doğası nedir sorusuna doyurucu bir cevap vermez/veremez. İyi bildiğimiz üzere, Las Casas, sonradan kendisinin de pişman olacağı zayıf ve muğlak bir taviz verir: Vahşilere (Amerikan yerlileri) özgürlük, barbarlara (Afrikalılar) kölelik! Sonunda sömürgecilik günü kurtarır, yoluna devam eder.

17. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Hollanda, Amerika kıtasına ve köle ticaretine giderek daha fazla müdahil olur. 18. yüzyılda da benzer bir güzergâh izlenmekle beraber işin sapıkça tarafı iyice görünür hâle gelir: Avrupalı askerler ve tüccarlar diğer kadın ve erkekleri ne kadar çok alıp satarsa, ne kadar çok zapt ederse, Avrupalı felsefeciler de "İnsan" hakkında o kadar fazla yazıp çizmeye başlar. O dönemde kafa yorulan felsefî konulara ve sömürgeciliğin pratik usûllerine harcanan dikkate dışardan bakılacak olursa, Aydınlanma yüzyılının ne kadar büyük bir kafa karışıklığı içerdiği de anlaşılır.

Avrupalı toplulukların kendi içinde bile Siyahlara dair (yahut Beyaz olmayan herhangi bir gruba dair) tekil bir kanaat bulunmaz. Avrupalı olmayan gruplar çeşitli felsefî, ideolojik veya fiilî şemaların içine sığdırılmaya çalışılır. Bizim için önemli olan nokta ise şudur: Bütün bu şemalar insan olmayı bir derece meselesi olarak ele alır. İnsan yığınları ontolojik, etik, politik, bilimsel, kültürel ya da en basitinden pragmatik bir düzlemde birbirine bağlanır;

* "Man" olarak geçer. Trouillot o dönemin diline sadık kalmıştır. Çeviride kimi zaman o döneme uygun olacak şekilde "insan", somut bazı durumlarda ise "adam" olarak kullanılacak. —*çn*

ancak en nihayetinde bazılarının diğerlerinden daha fazla insan olduğu tasdik edilir.

Öyle ki bu yüzyılın sonunda Batı dünyasında (büyük harfle yazılan) İnsan her şeyden evvel Avrupalı ve erkektir. Bu hususta tüm önemli kişiler mutabıktır. Daha düşük derecede olmak kaydıyla Avrupalı kadınlar, mesela Fransız kadın yurttaşlar veya kenarda köşede kalmış Beyazlar, mesela Avrupalı Yahudiler de İnsan olarak kabul edilir. Daha aşağılarda güçlü idarî teşkilatlar kurmuş toplumlar bulunur: Çinliler, Persler, Mısırlılar... Bu gruptakiler bazı Avrupalılarda bir hayranlık uyandırmıştır: "Gelişmiş" olmalarına rağmen Batı'ya göre muhtemelen daha şeytanîdirler. İnsan kategorisinin, Batılılaşmış kişileri de (yani sömürülmekten bahtiyar olan insanları da) kapsayabileceği üzerine kafa yorulur ki bunu diyen ürkek bir azınlıktır sadece. Zaten bu düşüncenin de menzili kısadır: Afrika ve Amerika'nın Batılılaşmış (ya da daha doğrusu "Batılılaştırılabilir") yerlileri bu sınıflandırmanın en altında yerlerini alır.[83]

Zaman içinde "Siyah" başlığı altında tasnif edilen farklı deri renklerinin olumsuz çağrışımları Ortaçağ'ın sonlarında Hıristiyan memleketlerinde yayılmaya başlamıştır. Ortaçağ seyyahlarının ve coğrafyacılarının hayal mahsûlü betimlemeleri bu çağrışımları kuvvetlendirir. Fransızca sözlüklere ilk kez 1670 yılında giren *nègre* [zenci] kelimesinin olumsuz imaları giderek keskinleşir ve en sonunda evrenselleşerek *Encyclopédie*'ye dahil olur.[84] 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde "Siyah" artık evrensel olarak kötü bir anlama gelmektedir. Buna mukabil dönemin temel özelliği, Afrika ve Amerika arasındaki köle ticaretinin iyiden iyiye büyümesidir.

Rönesans'tan miras kalan soyut sınıflandırmalar, sömürgecilik pratikleri ve dönemin felsefî eserleriyle yeniden inşa edilir, takviye edilir ve sorgulanır. Diğer bir ifadeyle, 18. yüzyıl sömürgeciliği, Batı'nın yükselişine eşlik eden ontolojik düzenin keskin hatlarını olduğu kadar belirsizliklerini de beraberinde getirir.

Avrupa'nın kendini merkeze alan içe dönük algısını [etnosentrizm] bilimsel bir ırkçılığa dönüştüren en önemli etken de sömürgeciliktir. 1700'lü yılların başında, Afro-Amerikan köle ticaretini ideolojik olarak açıklamak maksadıyla, Rönesans'tan miras kalmış ontolojik ayrımların birtakım aşikâr formülleri kullanılır. Bu şe-

kilde, Rönesans'ın dünya görüşünün ihtiva ettiği ve anlamlıymış gibi kabul gören eşitsizlikler günün şartlarına uyarlanarak tasdik edilir. Buna göre, Siyahlar daha aşağı oldukları için köleleştirilmişlerdir. Özetle, Amerika kıtasındaki köle ticareti, Siyahların beşerî dünyanın en altında konumlandırılmalarıyla sonuçlanır.

Siyahların Batı'nın tasnifflediği dünyada en altta yer aldıkları artık tamamen kesinleşince, Siyahlara karşı ırkçılık Karayipler'deki plantasyon sahiplerinin en temel ideolojisi hâline gelir. 18. yüzyılın ortalarında Antiller ve Kuzey Amerika'daki köleliği meşrulaştırmaya yarayan gerekçeler, Avrupa'da 18. yüzyıl akılcı düşüncesine has bir ırkçılıkla harmanlanarak kullanılmaya başlanır. Fransızca literatür, bu konuda tek olmamakla beraber iyi bir örnektir. Buffon ateşli bir şekilde insanların aynı soydan geldiği fikrini [monogenesis] savunur. Yani ona göre Siyahlar ayrı bir tür değildir. Fakat yine de, köleliğe mahkûm olmalarını anlaşılır kılan farklılıkları vardır. Voltaire ise bu fikre katılmaz; ama kısmen katılmaz. Ona göre zenciler başka bir türdür ve köle olmak onların kaderlerinde vardır. Bu çok âlimane fikirlere sahip düşünürlerin maddî refahının, genellikle dolaylı olarak (ve bazen doğrudan) Afrikalı kölelerin emeğinin sömürülmesine bağlı oluşu elbette konudan bağımsız değildir. Pek çok tarihçi, yanlış bir şekilde, bilimsel ırkçılığın 19. yüzyılda ortaya çıktığını iddia eder. Oysa bilimsel ırkçılık, Amerikan Devrimi'ne gelindiğinde [18. yüzyılın ikinci yarısı], Aydınlanma'nın Atlantik'in her iki yakasındaki ideolojik coğrafyasına çoktan sirayet etmiştir.[85]

Dolayısıyla, Aydınlanma, ontolojik söylem ve sömürgeci pratikler arasındaki temel muğlaklığı belirginleştirir. Felsefeciler, Rönesans'tan devralınan bazı cevapları yeni şekillerde ifade etmeye çalışmış olsalar da, "İnsan Nedir?" sorusu, sürekli olarak istibdat rejimine ve merkantilist birikime takılıp durur. Soyutlamalar ve uygulamalar arasındaki mesafe giderek artar. Daha doğrusu, bu ikisi arasındaki çelişkinin nasıl idare edileceği meselesi çok daha *sofistike* hâle gelir. Çünkü sömürgeciliğin her farklı uygulamasına felsefe bir başka açıklama getirir. Aydınlanma Çağı öyle bir çağdır ki Nantes'lı köle simsarları unvan satın alıp felsefecilerle kol kola yârenlik edebilir. Özgürlük savaşçısı Thomas Jefferson hiçbir ahlâkî veya entelektüel sıkıntı yaşamadan köle sahibi olabilir.

Özgürlük ve demokrasi adına yaşananlar bunlarla sınırlı değildir. 1789'un Temmuz ayında, yani Bastille'in basılmasından yalnızca birkaç gün önce, Paris'e gelen Saint-Domingue'li plantasyon sahipleri, yeni kurulan Fransız Meclisi'ne, Karayipler'den de yirmi temsilcinin meclise dahil olması için bir dilekçe verir. Yirmi sayısına adada yaşayan nüfustan hareketle ulaşmışlardır. Merkezdeki nüfusa düşen temsilci sayısıyla adadakiler arasında bir orantı kurmuşlar, sayıyı yüksek tutmak için de adadaki siyahî köleleri ve diğer Renklileri (*gens de couleur*) ada nüfusuna dahil etmişlerdir. Ancak elbette ki verdikleri dilekçede Beyaz olmayanların oy kullanma hakkı mevzubahis edilmemiştir. Mirabeau Kontu Honoré Gabriel Riquetti, plantasyon sahiplerinin sunduğu şişirilmiş rakamlara itiraz etmek için Meclis oturumunda söz alır ve şöyle der:

> Kolonilerden gelen bu zatlar, Zencilerini ve Renklilerini insan sınıfına mı sokuyorlar yoksa yük hayvanı olarak mı görüyorlar? Eğer Zenciler ve Renklileri adamdan sayıyorlarsa onlara da seçim hakkı talep etsinler. Onlar da oy kullanabilsin, onlar da seçilebilsin. Yok eğer bunları adamdan saymıyorlarsa, Fransa'da temsilci sayısının nasıl hesaplandığına iyi dikkat etsinler. Nüfusu hesaplarken biz ne atlarımızı ne katırlarımızı sayıyoruz.[86]

Mirabeau'nun Fransız Meclisi'nden talebi, İnsan Hakları Bildirgesi'nde ortaya konan felsefî pozisyonla sömürgelerdeki politik duruşun uzlaştırılmasından ibarettir. Bildirgenin tam adı şudur: *İnsanların ve Vatandaşların Hakları* [Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen] ve Tzvetan Todorov'un söylediği gibi, bu başlık zaten çatışmanın özünü yansıtmaktadır.[87] Bu vakada vatandaş, insanı (en azından Beyaz olmayan insanı) mağlup eder. Millî Meclis, Karayipler'in şeker üreticisi sömürgelerine altı koltuk tahsis eder. Adadaki Beyaz nüfusa oranla bu sayı olması gerekenden biraz daha fazladır. Ama eğer Siyahlar ve Renklilerin tüm politik hakları tanınsaydı çok daha fazla sandalye tahsis edilmesi gerekecekti. Reel politikanın matematik hesabına göre, Saint-Domingue'deki yarım milyon ve diğer sömürgelerdeki birkaç yüz bin köle ancak üç sandalye değerindedir. Üstelik bu üç temsilci de yine Beyazlar arasından seçilir.

Meclis'in burada kendi çelişkisinin üstünü böyle kolayca örtebilmesi, aslında Aydınlanma pratiklerinin basit bir uzantısı ol-

masından kaynaklanır. Birleşik Devletler'de nüfusun beşte üçünü oluşturan Siyah kölelerin devre dışı bırakılması geliyor akla. Jacques Thibau, o dönem yaşayanların, köle sahibi Fransa ile felsefecilerin memleketi Fransa arasındaki çelişkiyi görebildiğinden kuşku duyar. "Batı'ya açılan ve bir deniz devleti hâline gelen Fransa, Aydınlanma Fransa'sının ayrılmaz bir parçası değil mi?" diye sorar.[88] Louis Sala-Molins ise köleliği savunmakla o döneme has ırkçılık arasında bir ayrım gözetmemiz gerektiğini belirtir. Zira kimileri pratik sebeplerle köleliğe itiraz ederken ırkçılığa itiraz etmekten felsefî sebeplerle imtina eder. Örneğin Voltaire açıkça ırkçıdır. Köleliğe de ahlâkî sebeplerle değil, pratik sebepler ileri sürerek karşı çıkmıştır. David Hume da öyle. Siyahlarla Beyazların eşit olduğuna inanmaz. Daha ziyade Adam Smith gibi, o da bütün bu işin çok pahalıya patladığından şikayet eder. İngiltere'de köleliği yasaklamaya yönelik kitlesel hareket ve bu hareketin bütün dinî çağrışımlarına rağmen, Fransa ve İngiltere'nin resmî politik mecralarında köleliği savunmak ya da köleliğe karşı çıkmak için çoğunlukla pragmatik gerekçelere başvurulmuştur.

Yine de Aydınlanma'nın, bir bakış açısı değişikliğine yol açtığını söyleyebiliriz. O dönem artık herkesçe kabul gören ilerleme ideali, insanın kemale erdirilebileceği fikrine dayanmaktadır. Dolayısıyla en azından teoride, alt kademelerdeki insanları tekemmül ettirmek, kusurlarını gidermek mümkündür. Daha önemlisi, köle ticareti işlevini kaybetmeye başlamıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde köle ekonomisi giderek daha fazla sorgulanır hâle gelir. Tekemmül argümanı pratik bir mahiyet kazanır. Batılılaşmış, kendi emeğini piyasa koşullarında özgürce satan biri hâline gelmiş bir "*Öteki*", Batı nezdinde daha kârlı olmaya başlar. 1790 tarihli bir biyografide mevzu güzel özetlenir: "Belki de zenciyi medenîleştirmek o kadar da imkânsız değildir. Ona bazı prensipler öğretmek ve *onu adam etmek* mümkündür. Bundan kazancımız, onu alıp satmaktan daha fazla olabilir." Tabiî bu noktada küçük, elit, ama sesi gür çıkan bir politikacı ve felsefeci grubunun sömürge karşıtı duruşunu da atlamamak gerekir.[89]

Fakat ana karada dile getirilen bu çekincelerin Karayipler'de ve Afrika'daki etkisi sınırlı kalır. Hatta öyle ki 1789-1791 arasında, Fransız politikacılar ve felsefeciler insanlığın hakları hakkında

hiç olmadığı kadar ateşli tartışmalar yaparken köle ticareti büyümeye devam eder. Zaten ırkçılığa, sömürgeciliğe ve köleliğe aynı şiddette ve tek kalemde karşı çıkan politikacı veya felsefecilerin sayısı yok denecek kadar azdır. İngiltere ve Fransa'da sömürgecilik, ırkçılık ve köleliği savunan retorik birbiriyle iç içe geçmiştir; ama hiçbir zaman tek bir bütün hâline gelmez. Bunlara muhalefet edenler için de durum aynıdır. Bu örtüşmeme hâli, pek çok farklı pozisyonu sahiplenebilmeyi mümkün kılar.[90]

Bütün bu farklı pozisyonlara rağmen, Batı'nın üstünlüğü konusunda kimsenin şüphesi bulunmaz. Mesele daha ziyade bu üstünlüğün ne şekilde kullanılması gerektiği ve etkilerinin ne olduğudur. Abbé Raynal ve ansiklopedi yazarı-felsefeci Denis Diderot'nun kaleme aldığı L'Histoire des deux Indes isimli metin, sömürgeciliğe karşı Aydınlanma Fransa'sından gelen en radikal eleştirileri içerir.[91] (Diderot kendini pek öne çıkarmamıştır; ama kimilerine göre metnin yazılmasında daha çok emeği geçen odur). Ancak bu kitapta da sömürgeciliğin temel ontolojik prensipleri tam manâsıyla sorgulanmaz. Yani insanlar arasındaki farkların derecelendirilmesi, daha ötesi, bazı insanların ayrı bir cins olarak düşünülmesi ile yüzleşilmemiş, farkların tarihten değil kökenden geldiğine dair [özcü] varsayıma dokunulmamıştır. Kitabın çoksesliliği, tamamen köle karşıtı bir duruş geliştirmeyi engellemiştir. Bonnet'nin haklı şekilde ifade ettiği gibi, *Histoire* bir yandan sabit bir "soylu vahşi" figürüne, bir yandan da endüstri ve insanın üretkenliğine hürmet eder.[93]

Diderot ve Raynal'ın radikalliğinin arka planında, sömürgeciliğin idaresine dair bir proje yatar. Köleliğin kaldırılmasını talep ederler; ama bu süreci uzun vadeye yayarlar. Yani sömürgelerin daha iyi kontrol edilebildiği daha sonraki bir döneme tehir etmek isterler.[94] Verilen insan statüsü, kölelere *ipso facto* kendi kaderini tayin hakkı vermez. Kısaca günün sonunda, bu metinde de, Condorcet'nin, Mirabeau'nun ve Jefferson'ın yazdıklarında olduğu gibi insanlar arasında birtakım seviye farkları olduğu varsayılır.

O dönemin kelime dağarcığı, bu derecelendirmeyi ifşa eder niteliktedir. Bir Siyahla bir Beyazın cinsel münasebetinin biyolojik sonuçları söz konusu edilirken, "Renkli" [man of color] tabiri kullanılır. Eğer renk belirtilmiyorsa insanlığın "Beyaz" olduğu

varsayılır. Bir köle ticareti gemisinin kaptanı bu kaba saba karşıtlığı şöyle aşikâr etmiştir: Özgürlüğünü kazanmış Renklileri destekleyenlerin Paris'te *Société des Amis des Noirs* [Siyahların Dostları] isimli bir dernek kurmalarına karşılık, kölelik taraftarı bu kaptan da kendini "l'Ami des Hommes" [insan dostu] olarak adlandırmıştır. Siyahların dostları her zaman insanların dostu değildir ne de olsa.[95] Sözlüklerdeki insan-yerli karşıtlığı (yahut insan-zenci karşıtlığı) Amerika kıtası hakkında 1492'den Haiti Devrimi'ne ve hatta ötesine kadar uzanan bir süreçte Avrupa'da yazılmış bütün külliyata tesir etmiştir. *Radikal* ikili Diderot ve Raynal bile bundan kaçamamıştır. Bir İspanyol keşif seferini anlatırken şöyle yazarlar: "Sayılamayacak kadar çok *yerli* tarafından kuşatılmış bu bir avuç *adam* (yersiz sebeplerle bile olsa) teröre ve korkuya teslim olmaz mı?"[96]

Öte dünyaya çoktan göçmüş yazarların, kendi devirlerinin kelimelerini kullanmaları yahut bizim şu an kabul ettiğimiz ideolojik görüşlerden habersiz oluşları belki haklı bir mazeret olarak düşünülebilir. O yüzden burada gündeme getirdiğim mesele politik doğruculuk tarafından değersizleştirilmesin diye şunu vurgulamam gerekiyor: 18. yüzyılda yaşamış kadın ve erkeklerin, aynen bugün bizim gibi insanlığın eşit olduğunun *bilincine varmış olmaları gerektiği*ni söylemiyorum. Aksine, bunu zaten *düşünemeyeceklerini* iddia ediyorum. Ayrıca bu tarihsel imkânsızlığı anlamaya çalışırken bir de ders çıkarmaya çalışıyorum. Haiti Devrimi, Aydınlanma dönemindeki en radikal yazarların ontolojik ve politik varsayımlarına meydan okumuştur. *1791'den 1804'e kadar Saint-Domingue'i sallayan olaylar silsilesi, Fransa ve İngiltere'deki en uç solcuların bile kavramsal çerçevelerinin dışında kalmıştır.* Batı düşüncesi için bu yaşananlar "akla hayale sığmayacak" olaylardır.

Pierre Bourdieu bu durumu, yaşananı kavramsallaştırmaya yarayacak araçların olmayışı olarak tarif eder. Şöyle der: "Bir devrin aklının almayacağı olaylar, bu olaylar hakkında düşünmemizi sağlayacak etik ve politik eğilimlerin ortaya çıkmamasıyla ilgili değildir sadece. Aynı zamanda bunları tasarlamak için gerekli araçlar eksiktir. Sorunsallar, kavramlar, yaklaşımlar, usûller noksandır."[97] Tasavvur dahi edilemeyenler, hâliyle, o dönem var olan alternatifler arasında bulunmaz. Verilen hiçbir cevap tatmin edici olmaz;

çünkü zaten sorulan sorulara meydan okunmuştur. Bu manâda, Haiti Devrimi kendi devri için tasavvur edilemeyen bir olaydır. Irk, sömürgecilik ve Amerika kıtasındaki kölelik lehinde (ya da aleyhinde) konuşanların, konuştukları çerçeveyi değiştirmiştir.

Haberlerin Girizgâhı: Kategorilerin Fiyaskosu

İlk köle gemilerinin 1500'lü yıllardan itibaren köle taşımaya başlamasıyla 1791'de Saint-Domingue'in kuzeyinde patlak veren ayaklanma arasında geçen sürede, pek çok Batılı gözlemci, kölelerin direnişine ve başkaldırılarına belirsiz ve karmaşık tepkiler vermiştir. Sömürgecilik ve köle ticaretine verilen genel tepkiler de benzer bir istikamettedir. Başkaldıran ve direnen köleler görmezden gelinir. Zira görmek, onların da insan olduğu, yani insanların köle edildiği gerçeğiyle yüzleşmek anlamına gelecektir.[98] Ancak öte yandan, direniş yoktur deyince yok olmaz. İsyanlar, plantasyonlarda ve plantasyonların çevresinde en ağır şekillerde karşılık görür. Dolayısıyla kölelerin memnuniyetinden dem vuran bir söylemin hemen berisinde, kölelerin teoride yok sayılan mukavemetini kırmak için çok sayıda yasa, tavsiye ve kimi yasal kimi yasadışı pek çok tedbir bulmak mümkündür.

Plantasyon sahipleri için (veya tarafından) çıkarılmış yayınlar, plantasyon dergileri ve yazılan mektuplar bu iki tavrın bir karışımını yansıtır. Yaşananlara birinci elden tanıklık ettikleri için plantasyon sahipleri ve idarecilerinin, direnenleri tamamen yok sayması mümkün olmaz. Ama direniş emarelerinin önemini azaltmak suretiyle bir tür emniyet telkin etmeye çalışırlar. Direniş, küresel bir olgu olarak görülmez. Onun yerine her bir başkaldırı, yaşanan her mukavemet müstakil olaylar olarak ele alınır, böylelikle de mukavemetin politik içeriği boşaltılmış olur. A kölesi kaçtı, çünkü efendisi o köleye diğerlerinden daha kötü davranıyordu. B kölesi kayıplara karıştı, çünkü iyi beslenemiyordu. X kölesi bir öfke nöbetinde kendini öldürdü. Y kölesi kıskandığı için hanımını zehirledi. Bu yazılarda bahsi geçen kaçak, sadece biyolojik ihtiyaçlarını gidermeye yönelik yaşayan bir hayvandır, en iyi ihtimalle patolojik bir vakadır. (Bu görüşler bugün bazı çevrelerde hâlâ kabul görür). Buna mukabil isyankâr köle ise, ortama iyi adapte olamamış bir zencidir, ölene kadar toprakla beslenmiş

asi bir ergendir, kendi bebeğini öldüren bir annedir, bir sapkındır. İnsanlığın günahları yalnızca bir patolojinin delilleri olarak görünür hale gelir.

Geriye dönüp bakıldığında, bu sunulan gerekçeler, baskı karşısında verilen insanî tepkilerin sonsuz çeşitliliğinin farkında olan biri için hiç de ikna edici değildir. Söylenenler en iyi ihtimalle at gözlüğü takmış bir bireyciliğin solgun bir karikatürü gibidir. Velev ki tek tek her açıklama doğru olsun, yine de bu açıklamaların toplamı bile olayların neden tekrar ettiğini ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu izah etmekte yetersiz kalır.

İşin aslı, bu gerekçeler o dönemin plantasyon sahiplerini bile ikna edememiştir. Yine de bunlara başvurmalarının sebebi, çözmeleri gereken meselenin kitleselliğini kabul etmek istememeleridir. İşin kitlesel bir boyutunun olabileceğini havsalalar almaz. Zira, algıya, baskıcı tüm sistemlere has olan bir normallik algısı hâkimdir. Mukavemetin kitlesel olabileceğini söylemek, sistemde bir sorun olduğu ihtimalini kabul etmek olacaktır. Karayipler'de, Brezilya'da ve Birleşik Devletler'deki plantasyon sahipleri büyük bir dirayetle bu ideolojik tavizi vermekten imtina ederler. Buna karşılık, köleliği savunmak için kullandıkları gerekçeler, bilimsel ırkçılığın gelişmesinde önemli bir rol oynar.

Fakat zaman geçtikçe plantasyonlardaki isyanlar birbirini kovalar. Özellikle Jamaika ve Guyanalar'daki kaçakların sayısının iyiden iyiye artması ve sömürge hükümetlerinin bunlarla pazarlığa oturmak zorunda kalışı, itaatkârlık imgesini ve buna eşlik eden patolojik uyum sorunu argümanını sarsmaya başlar. Bütün emarelere rağmen, bu toplu kaçışlarda doğanın hayvanların/kölelerin üzerindeki gücünü görmeye meyleden gözlemciler de yok değildir. Fakat en nihayetinde bunun kitlesel bir direniş olabileceği, Batı'da bir şekilde konuşulur hâle gelir. İhtiyatlı konuşmalardır bunlar. Louis-Sébastian Mercier 1771 yılında, Yeni Dünya'dan intikam alan bir kahramanı konu edinen bir ütopya yazar.[99] Amaç, şayet Avrupalılar kendilerine çeki düzen vermezse başlarına gelecek felâkete karşı onları uyarmaktır. Benzer şekilde, Raynal-Diderot ikilisi de Siyahî bir Spartaküs'ten bahseder. Fakat bazılarının geriye bakıp iddia ettiği gibi, Louverture tipinde birinin ortaya çıkacağına dair kesin bir öngörü yoktur ortada.[100] *His-*

toire des deux Indes'te Spartaküs bir tehdit, bir uyarı olarak anılır. Anılan yer Saint-Domingue değil, Jamaika ve Guyana'dır. Buralarda "kaçaklardan oluşan koloniler kurulmuş... Çakan şimşekler gökgürültüsünün habercisi. Bu zenciler, aralarından çıkacak cesur bir liderin yönlendirmesiyle *intikam ve katliama* girişebilirler. Bu lider nerede? Doğanın *şüphesiz ki* insan türünün onuru için minnettar olacağı bu yüce adam nerede? Yeni Spartaküs nerede? ..."[101]

Histoire metni birbirini takip eden basımlarda sürekli olarak değiştirilmiştir. Bu meşhur cümlelerin bu versiyonundaki en radikal kısım, şüpheye yer bırakmayacak şekilde tek bir insan türüne yapılmış olan bu göndermedir. Fakat aynı Las Casas'ta olduğu gibi, aynı Buffon'da ya da Fransız Meclisi'nin solcularında olduğu gibi, ilk anda devrimci gibi görünen bu felsefî argümanın pratik sonuçları belirsizdir. Diderot-Raynal'ın bu cümlelerinde, aynen metnin diğer yerlerinde olduğu gibi, köle isyanı öncelikle retorik bir araç olarak kullanılmıştır. Böyle bir isyanın somut olarak devrime dönüşebileceği ve modern Siyah bir devletin kurulacağı, hâlâ tasavvur edilemeyen bir ihtimaldir. Üstelik, böyle bir isyanın cazip bir siyasî girişim olup olmadığı da (eğer tabiî ortada bunu cazip olarak gören varsa) karanlıkta kalmıştır. İlk olarak, zaten Diderot'nun muhatabı köle edilmiş kitleler değildir. Belirsiz bir gelecekte ortaya çıkıp çıkmayacağı şüpheli Spartaküs de değildir işin aslı. Diderot'nun sesi, sömürgeci akranına nasihat eden aydınlanmış Batı'nın sesidir.[102]

İkinci ve daha önemli husus ise şudur: "Kölelik" o dönem dile kolay oturan bir metafordur. Geniş bir kesim tarafından bilinir, pek çok kötülüğü tarif etmek için kullanılır. Bir tek kötülüğün asıl kaynağı hariç... Felsefecilerin ağzında kölelik, Avrupa'da veya Avrupa dışında yanlış işler yapan herhangi bir idareyi betimlemek için kullanılagelmiştir. Yukarıdaki satırların yazarı Diderot, kıvrak bir zekâyla, Birleşik Devletler'deki devrimcileri "zincirlerini kırıp köleliği reddettikleri" için alkışlar. Bu devrimcilerin bir kısmının bizzat köle sahibi olması ise gündeme gelmez. Keza *Marseillaise* de [Fransız millî marşı] "köleliğe" karşı bir isyan niteliği taşır.[103] Karayipler'den gelen Mulatto köle sahipleri, Fransız Meclisi'nde kendi ikinci sınıf vatandaş konumlarının kölelikten farksız olduğunu iddia eder mesela.[104] Köleliğin bu şekilde metaforik kullanı-

mı, daha sonra felsefeden politik ekonomiye, Marx'a ve ötesine; yani yeni gelişen bütün çalışma alanlarına sirayet etmiştir. O anlamda, köle direnişine gönderme yapan yazılar, bu retorik klişelerin ışığında değerlendirilmelidir. Biz bugün arka arkaya ilan edilmiş olan "İnsan Hakları Bildirgesi" ve "Birleşik Devletler Haklar Bildirgesi" gibi metinlerde, verilen hakların doğal olarak her bir insan için geçerli olduğunu kabul ediyoruz. Fakat 1789 ve 1791 yıllarındaki "insan" yorumunun, bu tarz tashihçi-revizyonist okumalardaki insan ile örtüştüğünü söylemek zor.[105]

Bir üçüncü husus: İsyandan bir hak olarak bahseden bu ve az sayıdaki birkaç diğer metinde, kölelerin başarıyla sonuçlanan bir isyan çıkarma olasılığı, sistemin değişmemesi durumunda gerçekleşebilecek uzak bir hayal olarak uzak bir geleceğe tehir edilmiştir.[106] Dolayısıyla, sistem içi bir değişiklik ya da en azından sistemle başlayan bir değişiklik, kıyımı önlemeye yetecektir. Ne de olsa insan kıyımı, felsefecilerin pek tercih etmeyeceği bir sonuçtur.

Dördüncü ve son olarak, bu dönemin bir değişim ve tutarsızlık çağı olduğunu belirtmek gerekir. Pek az sayıda düşünürün felsefî görüşleriyle savundukları siyaset birbiriyle tutarlıdır. Köleliğe karşı radikal eylemler daha ziyade İngiltere ve Birleşik Devletler'de kıyıda köşede kalmış yerlerden gelir.[107] *Histoire* kitabındaki çelişkileri inceleyen Michèle Duchet, kitabın politik olarak reformist, felsefî olarak ise devrimci olduğu tespitinde bulunur. Fakat felsefî devrim bile ilk göründüğü kadar muntazam değildir. Başka bir yazısında Duchet, Raynal'ın medenîleştirme projesinin sömürgeleştirmekle aynı olduğunu ifade eder.[108]

En radikal sol cenahta bile tutarsızlıklar saymakla bitmez: Felsefî tutarsızlıklar, politik tutarsızlıklar veya bu iki alanın arasında kalan tutarsızlıklar... Bu tutarsızlıklar en açık hâliyle *Société des Amis des Noirs* isimli Mulatto lobisinin taktiklerinde ortaya çıkar. Bu grubun çıkış noktası, bekleneceği üzere, bütün insanların eşit olduğudur: Üyeleri arasında İnsan Hakları Bildirgesi'nin taslağını kaleme alanlar bulunur. Ancak burada da insanlığın farklı kademeleri karşımıza çıkar. Kendini "Siyahların Dostları" ilan etmiş bu grubun süreklilik arz eden tek kampanyası, toprak sahibi özgür Mulattoların medenî ve siyasî haklarını garanti altına almak içindir. Üstelik, bu [daha büyük bir amaca yönelmiş] bir taktik

değildir. Meclis'in sol cenahındaki pek çok kişi, vazife aşkından da öte bir hararetle, bütün Siyahların eşit derecede savunulamayacağını ifade eder. Örneğin 11 Aralık 1791'de Grégoire, Siyah kölelere siyasî haklar tanıma önerisinin tehlikelerine dikkat çekerken şunları der: "Üstlerine düşen vazifelerden bîhaber yaşayan bu insanlara siyasî haklar tanımak, bir delinin eline kılıç vermek gibidir."[109]

Başka alanlardaki tutarsızlıklar da daha az değildir. Condorcet, hem Yahudiliğe hem de Siyahlığa gönderme yapan bir mahlas olan Schwartz'ı kullanarak köleciliğin barındırdığı kötülüklerden bahseder; fakat sonra köleliğin *adım adım* kaldırılması gerektiğini savunur.[110] Köleliğin kaldırılmasını isteyen Diderot, köleliği kaldırmayan Amerikan Devrimi'ne selam durur. Jean-Pierre Brissot, kölelik karşısındaki tavrı Fransa'da pek sorgulanmamış olan arkadaşı Jefferson'a, Ami des Noirs'e [Siyahların Dostları] katılmasını teklif eder![111] Marat (ve daha az olmak kaydıyla) Robespierre dışında, önde gelen Fransız devrimcilerin pek azı, beyaz Fransız vatandaşlarına sömürgecilik karşısında isyan etme hakkı tanır. Oysa bu hakkın İngiliz sömürgesi olan Kuzey Amerika'da uygulanmış olması onları mest etmiştir.

Toparlamak gerekirse, bütün felsefî tartışmalara rağmen, kölelik karşıtı hareketin yükselişine rağmen, Haiti Devrimi Batı'da aklın almayacağı bir olay olarak kalmıştır. Bunun sebebi, devrimin sadece köleliğe ve ırkçılığa meydan okuması değildir; aynı zamanda bunu yapış şeklidir. İsyan Saint-Domingue'in kuzeyinde ilk patlak verdiğinde Avrupa'da ancak bir grup radikal yazar ve Amerika kıtasından tek tük birkaç kişi, felsefî ve/veya pratik gerekçelere dayanan bazı çekinceleri olsa da köleleştirilmiş olanların aynı zamanda insan olduğunu kabul etmeye hazırdır. Ancak hiçbiri buradan yola çıkıp köleliğin derhal kaldırılması gerektiği sonucuna ulaşmaz. Benzer şekilde, bir avuç başka yazar da kölelerin kitlesel olarak direnişe geçme ihtimalinin olduğunu (aralıklarla ve çoğunlukla bu direnişi bir metafor olarak kullanarak) ifade etmiştir. Ancak yine hiçbiri bırakın kölelerin "ayaklanması gerektiğini", ayaklanabileceğini bile söylememiştir.[112] Louis Sala-Molins, köleliğin Aydınlanma için en büyük imtihan olduğunu belirtir. Biz bir kademe daha fazlasını söyleyebiliriz: Haiti Devrimi, Hem

Fransız hem Amerikan devrimlerinin evrenselci iddialarının en büyük imtihanıydı ve iki devrim de sınıfta kaldı. *Siyah kölelerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı olabileceğine ve bunu silahlı bir direnişle elde etmelerinin bir hak olduğuna dair, 1791 yılında ne Fransa'da ne İngiltere'de ne de Amerika'da kayıtlara geçmiş tek bir kamusal tartışma vardır.*

Devrim, sadece Batı'da akla hayale sığmayan ve o yüzden de kestirilemeyen bir olay değildir. Köleler arasında da (büyük ölçüde) konuşulmayan bir olaydır. Bundan kastım şu: Devrimin öncesinde veya Devrim sırasında bu yönde açıkça dile getirilmiş düşünsel bir birikim bulunmamaktadır.[113] Bunun bir sebebi, kölelerin çoğunun okuma yazma bilmemesi ve bir köle kolonisinde basılı kaynakların propaganda aracı olarak kullanılamamasıdır. Bir diğer sebep ise, devrimin taleplerinin eylemden önce açıkça ifade edilemeyecek kadar radikal oluşudur. Talepler ancak zaferden sonra, yani olaydan sonra açığa çıkabilmiştir. Gerçekten de devrim, Saint-Domingue'teki köleler arasında ve hatta onların liderleri arasında dahi düşünülebilir olanın sınırları dışındadır.

Bu noktada Saint-Domingue/Haiti'de ortaya çıkan siyasî felsefenin ana hatlarının dünya kamuoyu tarafından II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kabul görmediğini hatırlamamız gerekir. Haiti Devrimi patlak verdiğinde, toplam 800 milyonluk dünya nüfusunun bugünkü modern standartlara göre ancak yüzde beşinin "özgür" olduğunu söyleyebiliriz. Köle *ticaretinin* sonlandırılmasına dair Birleşik Krallık'ta yürütülen kampanya henüz emekleme evresindedir; köleliğin tümden sona erdirilmesine dair talepler ise yok denecek kadar azdır. Bir yandan insanın özünde eşsiz bir canlı olduğundan hareket eden istekler, diğer yandan ırksal kategorilerin veya coğrafî konumun insanların nasıl idare edileceğini etkilememesi gerektiği yönündeki talepler ve elbette *her* insanın kendi kaderini tayin edebilme hakkı olması, o dönem Atlantik dünyası ve ötesindeki yerleşik yargılara ters düşmektedir. İşte bu taleplerin her biri, kendini yalnızca Saint-Domingue'de, o da ancak eylem yoluyla ortaya koyabilmiştir. Haiti Devrimi'nin felsefî ve siyasî düşüncelerinin gelişmesi mecburen eylemlerin gerçeklemesi esnasında olmuştur. Devrimin ortaya koyduğu proje, mücadelenin devam ettiği on üç sene boyunca giderek radikalle-

şir; birbirini izleyen ve bir anda patlayan çıkışlar olarak tezahür eder. Her bir safhada ve bir safhadan diğerine geçilirken söylem, eylemin gerisinde kalır.

Diğer bir deyişle, Haiti Devrimi kendini yaptıklarıyla dışa vurur. Batı felsefesi ve sömürgeciliğine yine bu siyasî pratiklerle meydan okur. Ortaya çıkardığı birkaç yazılı metnin felsefî içeriği ise açıkça ithal edilmiştir: Louverture'un Camp Turel açıklaması, Haiti Bağımsızlık Bildirgesi ve 1805 Anayasası gibi. Ancak devrimin sunduğu entelektüel ve ideolojik yenilik, hâlihazırda var olan her politik eşiğin aşılmasıyla, kitlesel isyanla (1791), sömürge idaresinin parça parça edilmesiyle (1793), özgürlüğün herkes için kabulüyle (1794), devlet mekanizmalarının ele geçirilmesiyle (1797-1798), Louverture'nin bu mekanizmaları ıslah etmesiyle (1801) ve Dessalines'le beraber Haiti'nin bağımsızlığının ilan edilmesiyle en açık şekilde ortaya konmuş olur. Yukardaki her bir adım Batı'nın ontolojik düzenine ve küresel sömürgeci düzene bir meydan okumadır. "Siyahların kurmuş olduğu modern devlet" yirminci yüzyıla kadar büyük oranda aklın almayacağı bir olay olmaya devam eder.

Bu aynı zamanda, Haitili devrimcilerin, sömürgelerde ya da başka yerlerdeki profesyonel entelektüellerin önceden koymuş oldukları ideolojik sınırlardan bir nebze bağımsız olmaları anlamına gelir. Yeni mecralara açılmaları imkân dahilindedir ve öyle de yaparlar. Hem de defalarca. Bir diğer sonuç ise şudur: Batı'daki felsefî ve siyasî tartışmalar ancak olan olaylara yönelik bir tepkiyle [reaktif olarak] ortaya çıkar. İmkânsız gözüken hadiseleri, sonradan ve bunlar birer olgu hâline geldikten sonra halleşebilme fırsatı bulur. Lâkin, o zaman bile olguların tamamı bütünüyle kabul edilmez.

Saint-Domingue'deki Savaş: Dönemden bir Gravür

Tasavvur Edilemeyen ile Hâlleşmek: Anlatının Kusurları

Ağustos 1791'deki dev ölçekli ayaklanmaların haberleri Fransa'ya ulaştığında, konuyla alâkalı insanların verdiği en yaygın tepki inanmamak olur. Öne sürülenlerin gerçekliği kuşkulu bulunur. Gelen haberler yanlış olmalıdır. Yalnızca plantasyoncuların arasında sesi çok çıkan bir grup gelen haberleri ciddiye alır. Bunun bir sebebi, İngiliz bağlantılarından gelen ilk elden bilgilerdir. Ancak daha önemlisi, eğer haberler doğruysa en zararlı çıkacak kesim bunlardır. Diğerleri, mesela o dönem Fransa'da bulunan siyah ya da melez plantasyon sahipleri ve Fransız Meclisi'ndeki solcular, kafalarındaki Siyah algısıyla geniş ölçekli Siyah isyanını bir türlü bağdaştıramazlar.[114]

30 Ekim 1791'de *Amis des Noirs*'in [Siyahların Dostları] kurucu üyelerinden, ılımlı bir sömürgecilik karşıtı olan Jean-Pierre Brissot isimli delege, Fransız Meclisi'nde yaptığı ateşli konuşmada gelen haberlerin neden doğru olmadığını şu şekilde açıklar: A) Siyahları tanıyan herkes bilir ki bunlardan elli bin tanesinin bir araya gelmesi ve bir arada hareket etmesi hiçbir şekilde mümkün değildir; B) Siyahlar isyana kendileri kalkışamaz, Beyazlar ve Mulattolar onları isyana kışkırtacak kadar delirmiş olamaz; C)

Diyelim ki bu büyüklükte bir isyan çıkmış olsun, üstün Fransız birliklerinin bu isyanı çoktan bastırmış olması gerekirdi. Brissot şöyle devam eder:

> Korkusuzluğa alışmış 1800 Fransız karşısında yeterince silahlanamamış, disiplinsiz ve korkuya alışmış 50 bin insan nedir ki? Nedir? 1751 yılında Dupleix ve birkaç yüz Fransız, Pondichéri kuşatmasını bozup iyi silahlanmış 100 bin Hintliyi bozguna uğratmadı mı? Hâl böyleyken M. de Blanchelande'ın Fransız birlikleri ve topları, çok daha az nitelikli, doğru dürüst silahlanmamış Siyah birliklerinden korkacak, öyle mi?[115]

Böyle "dostları" olan bir devrimin düşmana ihtiyacı yoktur. Haberler kuşkuya yer bırakmayacak şekilde doğrulanıncaya kadar, Meclis içinde soldan merkez sağa uzanan kanaatler aynı şekilde kalır. Üstelik gelen haberlerin doğruluğu tasdik edilmesine rağmen hâkim görüşler değişmez. Haberlerin detayları Fransa'ya ulaştığında, pek çok gözlemci isyandan ziyade adadaki sömürgecilerin İngilizleri yardıma çağırmasından endişe eder.[116] Siyahların ciddî ve uzun vadeli bir tehdit oluşturabilecekleri hâlâ düşünülmez. İsyanın boyutları görmezden gelinemeyecek noktaya gelindiğinde bile Fransa ve Saint-Domingue'teki plantasyoncular, idareciler, politikacılar ve ideologlar, isyanı kendi bildikleri dünya görüşü uyarınca ambalajlayan açıklamalar bulurlar; aynen daha önce Jamaika, Küba ve Birleşik Devletler'de yaşananların yorumlanması gibi. Olguları münasip söylemlere tıkıştırmaya gayret ederler. Temel iddiaları şudur: Siyahlar, kendi başlarına bu kadar büyük bir işe girişemeyeceklerine göre, bu başkaldırı daha ziyade plantasyon sahipleri ve idarecilerinin yaptıkları yanlış hesapların bir sonucu olmalıdır. İsyandaki kral taraftarları göz önünde bulundurulduğunda, olan bitenlerin bir devrimle sonuçlanması olası değildir. Köle nüfusunun çoğunluğu, isyanı desteklememektedir. Dışarıdan gelmiş provokatörler vardır. Kendileri köle olmayan bazı kişilerin önceden öngörülemeyecek komploları söz konusudur.

Herkes kendince bir düşman seçer. İsyanın arkasındaki komplocuların izini sürer. Kralcı, Britanyalı, Mulatto, ya da Cumhuriyetçi komplocular aranır; güven telkin etmeyen taraflı şahitler tarafından bunların görüldüğüne-duyulduğuna dair dedikodular

dolaşır. Muhafazakâr sömürgeciler ve köle karşıtı Cumhuriyetçiler, birbirlerini isyanın arkasındaki gizli el olmakla suçlarlar. Saint-Domingue'teki kölelere ulaşması mümkün olmayan, ulaşsa da kimin okuyacağı meçhul birtakım yazılardan manâlar çıkarılır. Bir konuşmasında durumu güzelce izah eden vekil Blangilly, bu isyanın en azından kısmen kölelerin (doğal olan) özgür olma arzularından kaynaklanabileceğine meslektaşlarını ikna etmeye çalışır. Sonra ulaştığı kendince en mantıkî sonucu dile getirir: Köleliğin şartlarının iyileştirilmesine dair bir kanun çıkarılmalıdır.[117] Meşru olsun olmasın, kölelerin doğal özgürlük arzularının tatmin edilmesi mümkün değildir; zira öncelik Fransa'nın çıkarlarının zarar görmemesidir.

Batı kamuoyu, en azından on üç yıl boyunca Saint-Domingue'den gelen haberler karşısında sağır sultan rolünü oynamaya devam eder. Geçilen her eşikle beraber çürütülmesi imkânsız bazı olgular söyleme mecburen dahil edilir; kimisi ise yine şüpheyle karşılanır. Her yeni durum karşısında güven tazeleyici yeni açıklamalar üretilir. Örneğin 1792 baharında olayı uzaktan takip eden biri bile isyanın büyüklüğünü, direnişe katılan inanılmaz sayıdaki köleyi, plantasyonu ve sömürgecilerin büyük maddî kayıplarını inkâr edemez durumdadır. Ama yine de Saint-Domingue'te yaşayanlar bile hâlâ bunun geçici bir durum olduğunu, düzenin yeniden geri geleceğini ileri sürmektedirler. Olaylara tanık olan birinin yorumu şöyledir mesela: "Eğer Beyazlar ve özgür Mulattolar kendi iyiliklerini düşünüp birbirlerine kenetlenirlerse o zaman büyük ihtimalle her şey normale döner. *Tabiî Beyazların Siyahlar üzerindeki egemenliğini de hesaba katmak gerekir...*"[118] Tanık, kendi gözlerine inanmaya meylettiği için her şeyin normale dönebileceğinden şüphe duymaktadır. Ama yine de bilindik sınıflandırmalar bir adım bile yerinden oynamamıştır. Dünya görüşleri olguları bertaraf etmiştir: Beyaz hegemonyası doğal kabul edilmekte, varlığı sorgulanmamaktadır. Başka herhangi bir alternatif ise akla dahi gelmez. İşe bakın ki, bu cümleler 1792'nin Aralık ayında kaleme alınmış.

Tam da o esnada, siyasî kaos ve pek çok silahlı fraksiyon arasındaki çarpışma bir kenara, Toussaint Louverture ve yakın takipçileri bir öncü hareket oluşturmaya başlarlar ve devrimi geri

döndürülemeyecek bir noktaya taşırlar. Öyle ki altı ay sonra, Sivil Komiser Léger Félicité Sonthonax Fransız bayrağı altında savaşacak kölelere özgürlüklerini vereceklerini ilan etmek mecburiyetinde kalır. Sonthonax'ın resmî açıklamasından yalnızca birkaç hafta sonra, Ağustos 1793'te, bu defa Toussaint Louverture Camp Turel'de yeni bir açıklama yaparak olayı bir ileri safhaya taşır: Hemen bugün, herkes için koşulsuz özgürlük ve eşitlik!

Daha o zamandan, bilindik komplo teorilerinin herhangi bir temeli olmadığının ortaya çıkması gerekirdi. Louverture ve arkadaşlarının herhangi bir sömürgeciden, Fransız Jakobenlerinden yahut diğer dış güçlerin ajanlarından emir almadıkları ayan beyan ortadadır. Saint-Domingue'te yaşanmakta olan şey, kriterler ne olarak konursa konsun, o âna kadar görülen en önemli köle isyanıdır ve bu isyan kendi dinamikleriyle gelişmektedir. Ama şaşırtıcı şekilde, komplo teorileri yine de devam eder. Hatta 1791'in eski kralcı valisi Blanchelande'tan Cumhuriyetçi vali Lavaux'ya ve Jakoben Félicité Sonthonax'ya uzanan bir grup Fransızın, isyanı kışkırtmak ve isyana yardım etmek suçlarıyla yargılanmalarına meşru zemin hazırlar.[119]

Louverture'ün gücü arttıkça bu siyahî liderin yaptıklarından en sonunda bir başkasının kazançlı çıkacağına inanan ve herkesi bu yönde ikna etmek için uzun mesai harcayan gruplar peydahlanır. Adadaki yeni siyahî elit tabaka, bilmeden de olsa, uluslararası bir başka "büyük" gücün piyonu olsa gerektir. Yahut da sömürgenin parçalanması durumunda meşru bir uluslararası devlet parsayı toplamak için bekliyor olacaktır. Louverture ve ona en yakın subaylar sömürgedeki askerî, siyasî ve sivil araçları tamamen güvenli hâle getirdikten sonra bile, siyahî liderlerin yönetiminde ülkenin kaosa sürükleneceğine dair kehânetler ve komplolar hüküm sürmeye devam eder. Eğer birkaç yabancı hükümet (en başta da Birleşik Devletler) Louverture rejimiyle temkinli bir işbirliğine yanaştıysa bunun sebebi, eski kölelerin bağımsız bir devlet kurmalarının imkânsız olduğunun bu hükümetler tarafından "biliniyor olmasıdır". Saint-Domingue'i bağımsız bir ülkeymiş gibi fiilen yönetirken, Toussaint Louverture'ün kendisi bile bağımsızlık ihtimaline inanmamış olabilir.

Saint-Domingue'te, Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da kanaatler sürekli olarak olguların gerisinde kalır. Yapılan tahminlerin hiçbir işe yaramadığı kısa zamanda ortaya çıkar. Fransızlar 1802'de adayı geri almak için asker yolladığında, uzmanlar Fransa'nın savaşı kazanacağından emindir. İngiltere'de çıkan *Cobbet Political Register* [isimli haftalık gazete], Toussaint'in direnç dahi göstermeyeceğini, kaçarak ülkeyi terk edeceğini yazar.[120] Fransız güçlerinin komutanı Leclerc, şubat başında savaşın iki haftada biteceğini tahmin etmektedir. İki sene iki aylık bir farkla yanılır. Saint-Domingue'teki plantasyoncular da Leclerc'in iyimserliğini paylaşmıştır. Leclerc'in bahriye nazırına yazdığı raporda, adada yaşayan Fransızların gelecek zaferi şimdiden hissettikleri ileri sürülür. Avrupa'daki, Kuzey ve Latin Amerika'daki gazeteler haberlerini ve yorumlarını bu mesajlara dayanarak yapar: Eski düzen yakında geri gelecektir.

1802 ortalarında Louverture'ün ordusundaki fiyaskolar, bu kehâneti doğrular niteliktedir. Silahlı isyancılardan aralarında Sans Souci'nin de olduğu önemli bir bölüm, ateşkesi reddetmiştir. *Savaş içinde savaş,* sömürge ordusundaki yüksek rütbeli subayları 1802'nin sonbaharında devrim hareketine yeniden katılmaya zorlar. Bu esnada askerî operasyonlar tüm şiddetiyle devam etmektedir. Bütün bunlara rağmen hâkim kanaat pek değişmez. Dessalines, Pétion ve Christophe'un ittifakına; devrim ordusunun arka arkaya gelen zaferlerine rağmen, Saint-Domingue'in dışında pek az kişi bu zenci ayaklanmasının sonucunu öngörebilmektedir. Eski kölelerin kesin zaferi ve bağımsız bir devletin ilanı, 1803 sonbaharı gibi geç bir tarihte bile Avrupa ve Kuzey Amerika'da hâlâ tasavvur edilemeyen bir olaydır. Bu emrivaki durum, 1804'teki bağımsızlık ilanından ancak çok sonra isteksizce kabul edilir.

Hem de gerçekten isteksizce. Haiti'nin diğer uluslar tarafından tanınması, Napolyon'un ordularını cephede yenmekten daha zor olur. Bunun için daha fazla zaman ve daha fazla kaynak harcanır. Diplomatik mücadele yarım yüzyıldan uzun sürer. Fransa, resmî olarak Haiti Devleti'ni tanımanın (yani dolayısıyla kendi yenilgisini kabul etmenin) karşılığında yüklü bir tazminat talep eder. Birleşik Devletler ve bilhassa da Vatikan'ın, Haiti'nin bağımsızlığını kabul etmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısını bulur. Diplomatik olarak Haiti'yi tanımamak, aslında altta yatan daha büyük

bir inkârın göstergesidir. Devrimin ortaya çıkardığı eylemler, Batı ideolojilerinin temel ilkeleri ile uyumsuzdur. Haiti Devrimi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede kölelik zincirleme bir şekilde kaldırılmış olsa da Avrupa ve Amerika kıtasında yaşayan çoğunluk için insan cinsini derecelendiren merdiven modelleri pek değişmeden korunur. Hatta kimi durumda işler daha kötüye gider.[121] 19. yüzyıl pek çok anlamda, Aydınlanma dönemi tartışmalarından geriye gidişi temsil eder. Bu dönemde Aydınlanma düşüncesinin tartışılsa da büyümeye devam eden bir kolu olan bilimsel ırkçılığın etki alanı artar; Rönesans'tan kalan ontolojik sınıflandırma çok daha geniş bir kitleye ulaşır. Asya'nın ve özellikle de Afrika'nın büyük güçler tarafından taksim edilmesi, sömürge pratiklerini ve sömürgeci ideolojiyi güçlendirir. Yani aradan yüz yıl geçtikten sonra bile Haiti'nin dışındaki pek çok yerde devrim, tasavvur edilemez bir tarih olarak kalmaya devam eder.

Silmek ve Önemsizleştirmek: Dünya Tarihindeki Suskunluklar

Bu noktaya kadar iki husus üzerinde durdum. İlki, Haiti Devrimi'ni oluşturan olaylar zincirinin önceden akla gelmeyecek türden olması. İkincisiyse şuydu: Devrim gerçekleşirken birbirini takip eden olayların pek çok gözlemci ve katılımcı tarafından sistematik bir şekilde yeniden düzenlenmesi, sıralanması ve böylelikle daha olası bir kalıba uydurulması. Başka bir ifadeyle, yaşananların Batı'daki takipçilere mantıklı gelen uygun anlatılara dönüştürülmesi. Şimdiyse, o dönem tasavvur edilemeyen devrimin, günümüzde tarihçiler tarafından hâlâ nasıl susturulduğu üzerinde duracağım. İşin hayret uyandıran bir tarafı var. Saint-Domingue'i inceleyen tarihçilerin eğilimleri ile devrim olurken Batı'da yaşayanların verdiği tepkiler arasında ciddî paralellikler bulunuyor. Yani tarihçilerin olaylardan yola çıkarak kurdukları anlatılarla, o dönem devrimin imkânsız olduğunu düşünen bireylerin anlatıları dikkat çekecek kadar birbirine benziyor.

Haiti Devrimi'nin Haiti dışındaki yazılı tarihi, klişelerden müteşekkil iki kümeye ayrılır. İkisi de retorik olarak 18. yüzyıl sonu söylemleriyle tamamen aynıdır. Birinci grupta devrimi silip atan birtakım formüller tatbik edilir. Ben bunlara kısaca silme formül-

leri diyorum. İkinci kümede ise münferit olayların devrimci içeriğini yok eden açıklamalar bulunur. Kenarlardan kırparak olaylar zincirini önemsizleştirirler. Bunu da alelâdeleştirme formülleri diyorum. Birinci küme daha ziyade genel bir bilgiye sahip olanlar ve devrimi popülerleştirmeye çalışanlardan oluşur: Örneğin ders kitabı yazarları. İkinci tip formüller ise uzman tarihçilerin gözdesidir. Birinciler bize direniş karşısında 18. yüzyıldaki Avrupa ve Kuzey Amerika'nın genel sessizliğini anımsatır. İkinciler ise o dönem yaşayan yetkililerin açıklamalarını, yani Saint-Domingue'teki çiftlik kâhyalarının, idarecilerin ya da Paris'teki politikacıların sözlerini. Yaşananları susturmaya yarayan formüller işte bu iki kümeye ayrılır.

Amerika kıtasındaki kölelik ve Nazi Soykırımı hakkındaki külliyatlar, küresel ölçekteki suskunluklar arasında yapısal benzerlikler olduğunu düşündürür. Yahut en azından silme ve alelâdeleştirmenin yalnızca Haiti Devrimi'ne has olmadığını gösterir. Genel bilgi seviyesindeki bazı anlatılar, yaşanmış olayları veya bunların önemini görmezden gelir: *Gerçekte* olmadı, olan şey o kadar kötü değildi ya da o kadar önem arz etmiyordu. Soykırım'ın yahut Afrika kökenli Amerikalıların köle olarak alınıp satılmasının önemli sayılmasına cepheden gelen itirazlar bu tiptedir: Almanlar gerçekte gaz odası kullanmadılar; kölelik sadece Siyahlara has bir olgu değildi... İkinci kümede yer alan anlatılar ise yaşanan dehşeti sulandırmaya ya da bir durumun kendine has taraflarını detaylarla boğarak alelâdeleştirmeye çalışır. Auschwitz'e giden her bir konvoy münferit bir olay olarak açıklanır; Birleşik Devletler'deki bazı kölelerin Birleşik Krallık'taki bazı işçilerden daha iyi beslendiği vurgulanır; bazı Yahudilerin ölmediği söylenir. Bu iki formül kümesinin toplu etkisi, kuvvetli bir susturmadır. Genel bilgiler içinde kaybolup gitmemiş olan ne varsa detay yığınlarının arasında konu dışı kalır. Haiti Devrimi'nin başına gelen işte budur.[122]

Batı tarihyazımının Haiti Devrimi etrafındaki genel sessizliğinin çıkış noktasında, tasavvur dahi edilemeyenin kelimelere nasıl dökülebileceği ile ilgili bir zorluk yatmaktadır. Ama ironik olan, bu sessizliği kuvvetlendiren asıl unsurun, devrimin o nesil ve bir sonraki nesil için taşıdığı önemdir. Devrim, Avrupalılar ve

Kuzey Amerikalılar için 1791-1804 yıllarından 19. yüzyılın ortalarına kadar tüm Afro-Amerikalıların kapasitelerini sınadıkları bir turnusol kâğıdı işlevi görür. Vastey'in Sans Souci hakkındaki beyanlarının gösterdiği kadarıyla, Haitililer de aynı düşünceye sahiptir.[123]

Christophe'un sarayları, kaleleri; eski kölelerin askerî yetkinliği; sarı hummanın Fransız birliklerine verdiği zarar ve dış etkilerin devrim sürecindeki ağırlığı bu tartışmalarda bol bol gündeme gelir. Ancak devrim Haitililer için (özellikle de yeni ortaya çıkan ve kendilerine devrimin vârisliğini atfeden elitler için) ne kadar önemli olsa da, yabancılar için her maksada hizmet eden daha geniş bir olayın parçası olmaktan öteye gidemez. Durumu savunanlar, aleyhte konuşanlar; kölelik karşıtları ve açıkça ırkçı olanlar; liberal entelektüeller, iktisatçılar ve köle sahipleri, hepsi Saint-Domingue'te yaşananları kendi düşüncelerini doğrulamak için örnek olarak kullanır. Üstelik Haiti tarihine özel bir ilgi geliştirmeksizin. Haiti hepsine bir şey ifade eder; fakat daha ziyade başka meseleler hakkında konuşmak için kullanılan bir bahanedir.[124]

Zaman içinde, Haiti'nin kaderine paralel olarak devrim de giderek susturulur. 19. yüzyılın önemli bir kısmında aforoz edilen ülke (biraz da bu aforoz sebebiyle), hem ekonomik hem de siyasî olarak kötüye gitmiştir.[125] Haiti batağa saplandıkça devrimin gerçekliği de giderek daha uzak gelmeye başlar: Garip bir geçmişteki düşük bir ihtimalin, kimsenin açıklayamadığı bir şekilde gerçekleşmesi. Bir zamanlar akla hayale sığmayan devrim, bir hiçliğe [non-event] dönüşür.

Son olarak, Haiti Devrimi'nin susturulmasıyla daha önce bahsi geçen üç mevzu da; yani ırkçılık, kölecilik ve sömürgecilik de ikinci plana itilmiş olur. Oysa bu üçü de bugün bizim Batı olarak adlandırdığımız oluşumun temel yapıtaşlarıdır. 1970'lerin başında Birleşik Devletler'de bunlara dair yeni ve beklenmedik bir ilgi patlak vermiş olsa da yine de şunu söylemek mümkündür: Bu üç mevzunun hiçbiri, bir Batı memleketinin tarihyazımı geleneğinde merkezî bir öneme sahip olmadı. Hatta aksine, her biri İspanya'da, Fransa'da, Birleşik Krallık'ta, Portekiz'de, Hollanda'da ve Birleşik Devletler'de mükerrer defalar farklı uzunluklarda ve yoğunluklarda sessizleştirmelere maruz kaldı. Dünya tarihi açı-

sından sömürgecilik ve ırkçılık ne kadar önemsiz kabul edildiyse, Haiti Devrimi de gözden o kadar uzak kaldı.

O yüzden Saint-Domingue/Haiti'nin susturulması bugün bile devam etmektedir. Üstelik de (her zaman milliyetçi olmasa da) millî hassasiyetlerle oluşturulmuş Batı tarihyazımının örnek olarak gösterilen eserlerinde bile. Aynı sessizliğe ders kitaplarında ve popüler eserlerde de rastlanır. Bunlar hem Üçüncü Dünya'nın önemli bir bölümü hem de Avrupa ve Amerika'daki okumuş kesimler için dünya tarihi hakkındaki en önemli kaynaklardır. Bu şekilde oluşmuş külliyat, her gelen nesle şunu öğretmiştir: 1776 ve 1843 arasındaki döneme yaraşan en uygun isim "Devrimler Çağı"dır. Buna rağmen o dönemin en radikal siyasî devrimi bu külliyatta anılmaz.

Örneğin Birleşik Devletler'de, Henry Adams ve W.E.B. Du Bois istisna olmak üzere, 1970'lere kadar çok az büyük tarihçi, yazılarında Haiti Devrimi'ne herhangi bir önem atfetmiştir. Daha da az sayıda ders kitabında Haiti Devrimi'nin ismi anılır. Anıldığı zamansa "başkaldırı", "isyan" gibi tabirler kullanılır. Latin Amerika'daki ders kitaplarının sessizliği içler acısıdır. Keza Polonyalı tarihçiler de Saint-Domingue'teki askerî harekatta yer alan beş bin Polonyalıya pek eğilmezler. Aynı şekilde İngiltere'de de suskunluk hâkimdir. Oysa Fransızlara karşı yürütülen ve Saint-Domingue'in aslan payı sayıldığı Karayipler'deki savaşta İngilizler sekiz yıl içinde 60 binden fazla insan kaybetmiştir. Buna mukabil Haiti Devrimi dolaylı olarak da olsa *tıp* tarihine geçmiştir. Bunun da hikmeti Haitililer değil, hastalıktır. İngiliz Penguin yayınlarından çıkmış, 1789-1945 arasını ele alan ve çok rağbet gören *Dictionary of Modern History* [Modern Tarih Sözlüğü] isimli cep ansiklopedisinde Haiti ya da Saint-Domingue hakkında tek bir madde bulunmaz. O dönemi en iyi tahlil etmiş tarihçilerden olan Eric Hobsbawm, *Devrimler Çağı, 1789-1843* isimli bir kitap yazmış ve fakat Haiti Devrimi'nden nadiren bahsetmiştir. Hobsbawm ve cep ansiklopedisinin editörleri muhtemelen kendilerini İngiltere'deki siyasî arenanın bambaşka uçlarında konumluyorlardır. Demek ki tarihsel suskunluklar, tarihçinin hangi siyasî görüşe sahip olduğuna göre

belirlenmiyor. Burada gördüğümüz, en ihtişamlı hâliyle arşivin iktidarı. Yani neyin araştırılmaya değip değmeyeceğini, neden bahsedilip neden bahsedilmeyeceğini belirleyen güç.[126]

İnsanların bile isteye sahip oldukları ideolojilerin ikincil önemi ve tarih loncasının gücü, kendini en çok Fransa örneğinde belli eder. Haiti Devrimi'ne en doğrudan dahil olan Batılı ülke Fransa'dır. Saint-Domingue'i elinde tutmak için sonuna kadar savaşmış ve bunun karşılığında ağır bir bedel ödemiştir. Napolyon, Saint Domingue'te, bacanağı da dahil olmak üzere on dokuz Fransız generalini kaybetmiştir. Saint-Domingue'te ölen askerlerin sayısı, Waterloo savaşında ölenlerden yüksektir. Keza İngiltere için de durum aynıdır.[127] Fransa sonradan ekonomik olarak kendini toparlamış olsa da, en değerli sömürgesini siyahî bir orduya kaybetmiştir. Bunun sonucunda Amerika ana kıtasında bir Fransız İmparatorluğu kurma hevesi suya düşmüş, Fransa Louisiana bölgesini Birleşik Devletler'e satmaya mecbur olmuştur [1803]. Bu olayların hiçbiri münferit olarak sarsıcı değildir belki yine de insan bu olguların, olumsuz bir şekilde bile olsa, anmaya değer olduğunu düşünür. Ancak Fransız tarihi hakkında yapılacak bir tetkik, bize çok sayıda ve katmerli suskunluklar olduğunu gösterir.

Suskunluk evvela devrimci Fransa'nın kendisiyle başlar ve Fransız sömürgeciliğine dair daha genel bir sessizlikle birleşir. Fransa'nın 1780'lerde Birleşik Krallık'a göre köle ticaretine daha az dahil olmasına rağmen, 18. yüzyılın ikinci yarısında hem köleler hem de sömürgecilik, ülke ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.[128] Tarihçiler daha çok Fransa'nın Karayipler'deki köle bölgelerine *ne ölçüde* bağımlı olduğunu tartışır. Oysa önemli olan bağımlılığın kendisidir. Saint-Domingue'in Batı bölgelerindeki en değerli sömürge ve Fransa'nın sahip olduğu en önemli mülk olduğu konusunda hepsi uzlaşır.[129] O dönem yaşayanlar da bunu inkâr etmez. Örneğin dönemin meclis toplantılarında sömürge meselesi ne zaman gündeme gelse, Afro-Amerikan köle ticareti de bir şekilde konuya dahil olur. Çoğunlukla (ama her zaman değil) sömürgeciler tarafından bu iki hususun Fransa'nın geleceği için hayatî önemde olduğunun altı çizilir.[130]

Bunun retorik bir abartı olabileceğini düşünsek bile (ki böyle bir tarafı var), böyle bir retoriğin kullanılabiliyor olması kendi

içinde önemlidir. Bu durumda karşımıza bir paradoks çıkar. Fransız Devrimi ve Haiti Devrimi arasındaki dönemde, Fransa'nın kaderi hakkında söz sahibi olmuş gazeteciler ve politikacılar, bütün devrimci toplantılarda ve tartışmalarda, ne zaman ırkçılık, köle ticareti ve sömürgecilikten bahsedilse bunları ekonomik veya ahlâkî bakımdan Fransa'nın en önemli sorunları olarak sunmuşlardır. Ama bu meselelerin tartışılma sayısı dikkat çekecek kadar azdır. Sömürgelerin Fransa ekonomisindeki ağırlığı ve retoriğin ateşliliği göz önünde bulundurulduğunda, kamusal tartışmanın kısa menzilli olduğunu söylemek mümkün. Tartışmalara katılanların sayısı, bunların çoğunun elitler arasından gelmesi ve bu meselelere ayrılan kısıtlı zaman, Fransa'nın somut olarak var olmasını sağlayan sömürgeciliğin merkezî önemine tekabül etmez. Sömürgecilerin ülkenin geleceğinin tehlikede olduğuna dair iddialarının ya da *Amis des Noirs*'in o zamanki ahlâkî duruma dair uyarılarının ciddiyetini de yansıtmaz. Yves Benot'nun Fransız Devrimi ve sömürgecilik hakkındaki iki kitabı da dahil olmak üzere, yakın zamanlarda çıkmış çalışmalar, Daniel Resnick'in zamanında yaptığı şu tespiti doğrular niteliktedir: Fransa'nın liberalleri bile, köleliği yalnızca bir "yan ilgi alanı" olarak ele alır.[131]

Her şeye rağmen, Devrim Fransa'sının bu mevzuda bıraktığı çok sayıda kayıt vardır. Sömürgelerin idaresi esnasında, Fransa ve Amerika kıtası arasında gerçekleşmiş devlete ait yazışmalar olsun, özel yazışmalar olsun, geriye pek çok belge kalmıştır. Kısaca, kaynaklara ulaşamamak göreceli bir durumdur. Fransız tarihyazıcılığının sömürgecilik meselesinde ve özel olarak Haiti Devrimi karşısında gösterdiği kayıtsızlığı açıklamakta hiçbiri yeterli olmaz. İşin aslı, Fransız tarihçiler bugün bile sömürgecilik meselesini, köleliği, direnişi ve ırkçılığı görmezden gelmeye devam etmekteler. Hem de devrim dönemindeki meclislerden, toplantılardan daha fazla. Pek çok tarihçi, var olan kaynakları hiç kullanmadan bir kenara itmektedir. Az sayıdaki tarihçi ise sadece Haiti devrimcileri hakkında yazılmış (daha doğrusu, önemli konulara geçmeden evvel şöyle kısaca karalanmış) aşağılayıcı kaynaklara bakmaya zahmet etmiştir.

Bu suskunluğu yaratmaktan mesûl tarihçiler arasında, farklı dönemlerde yaşamış, farklı tarih ekollerine mensup, farklı ideolo-

jik görüşleri olan isimler bulunur: Mme. de Staël, Alexis de Tocqueville, Adolphe Thiers, Alphonse de Lamartine, Jules Michelet, Albert Mathiez, André Guérin ve Albert Soboul. Ernest Lavisse ve bilhassa Jean Jaurès gibi yazarların konu hakkında sunduğu ufak (ve tartışmalı) istisnalar dışında susturma işi bugün hâlâ devam etmektedir.[132] Larousse yayınlarının, kuşe kâğıda basılı *The Great Events of World History* [Dünya Tarihindeki Büyük Olaylar] isimli eser aracılığıyla, "insanlığın hafızasının" bir suretini çıkarmak (ve anlaşılan onu yeniden biçimlendirmek) gibi bir iddiası vardır. Ortaya koyduğu suskunluk, Penguin yayınlarından çıkmış cep ansiklopedisinden bile daha büyüktür. Haiti Devrimi'ni tek bir kez bile anmamakla kalmaz, kölelik ve sömürgeciliğe de ufacık bir yer ayırır.[133] Fransız kölelerin özgürlüğe kavuşmasının yüzüncü yılı olan 1948 kutlamaları dahi bir ufak yazıyla olsun anılmaz. Daha da ilginç olan şudur: Ne C.L.R. James'in Fransızca'ya çevrilmiş *Black Jacobins* kitabı ne de Aimé Césaire'ın *Toussaint Louverture* isimli eseri Fransız akademisyenlerini canlandırmaya yetmiştir. Oysa iki eser de sömürgeciliği ve Haiti Devrimi'ni Fransız Devrimi'nin en merkezî sorusu olarak ele almaktadır.[134]

1989-1991 yılları arasında, Fransız Devrimi'nin 200. yıl kutlamaları ve konu hakkında yazılmış tonlarca yazı, bu susturma işini sürdürür. Devrim dönemindeki Fransa hakkında 1980'lerde yayınlanmış ve Fransa'nın en önde gelen tarihçileri tarafından hazırlanmış 500-1000 sayfalık dev ebattaki derlemeler, sömürge meselelerini ve bu meseleleri zorla Fransız mülklerine sıçratan sömürge devrimini neredeyse tamamen göz ardı eder. Sara-Molins, 200. yıl kapsamındaki kutlamalarda Haiti'nin, köleliğin ve sömürgeciliğin Fransız yetkililer ve halk tarafından neredeyse tamamen yok sayıldığına işaret etmiş ve bu durumu kınamıştır.[135]

Bu genel suskunluk devam ederken, tarih loncası içindeki giderek artan uzmanlaşma ikinci bir eğilimin ortaya çıkmasına sebep olur. Saint-Domingue/Haiti farklı ilgi alanlarının kesişim noktasında yer almaktadır: Sömürge tarihi, Karayipler, Afro-Amerikan tarihi, kölelik tarihi, Yeni Dünya'nın köylülerinin tarihi... Bu alt çalışma sahalarının hiçbirinde bir devrim yaşandığı gerçeğini inkâr etmek artık mümkün değildir. Aksine devrimin kendisi ya da devrimde vuku olmuş olaylar zinciri bu çalışma sa-

halarında meşru kabul edilen konulardır. Dolayısıyla insan şaşırmadan edemiyor: Modern tarihçiler tarafından toplanmış yığınla delilin yorumlanması sırasında kullanılan dil ile devrim öncesinde ve devrim sırasında plantasyoncular, politikacılar ve idarecilerin kullandığı dil arasında o kadar çok benzerlik var ki. Örnekler çok, ben yalnızca birkaç tane vereceğim. Plantasyonlardan kaçan köleler (bazıları "firarî" de diyebilir) üzerine yazılanlar, zamanında plantasyon idarecilerinin kullandığı biyo-fizyolojik açıklamalarla bir hayli benzer nitelikte.[136] İşin mantığını önceden anlatmıştım: A kölesi aç olduğu için kaçtı, B kölesi kötü muameleden... Benzer şekilde komplo teorileri de tarihçilere, 1791 ve sonrasında olanlara dair bir *deux ex machina** sunar. O dönemin meclislerinde kullanılan retoriklerde olduğu gibi: İsyan, kölelerin kendi başına kalkışacakları bir iş olamaz. Provokasyon vardır, tezgâh vardır. Yukarıdan birileri bu olayları kışkırtmıştır. Kral taraftarları mesela, Mulattolar ya da dışardan gelmiş ajanlar yapmıştır bu işleri.[137]

Haiti Devrimi'nde dış etki bulmak için gösterilen çaba, arşivin gücüne dair gerçekten göz alıcı bir örnek sunar. Elbette ki böyle etkiler asla yoktur denemez. Ancak devrimin aksi yönde örnek sunan kendi iç dinamikleri bile aynı tarihçiler tarafından bambaşka şekillerde ele alınmıştır. Pek çok tarihçi, kölelerin diğer köleleri ikna etmiş olabileceği fikrine mesafelidir. Onun yerine, kölelerle pek teması olmayan Beyazların ya da özgür Mulattoların köleleri etkilemiş olabileceği fikri onlara daha cazip gelir. Sadece kısmen vâkıf olabildiğimiz köleler arasındaki geniş iletişim ağları, tarihsel bir araştırma için "ciddi" bir konu olarak düşünülmez.[138]

Benzer şekilde, 1791 isyanına "dışarıdan" katılanlara dair delil bulmak konusunda çok gayretli olan tarihçiler, isyankâr kölelerin kendi ilkeleri ve kendi programları olduğuna dair şaşmaz delilleri bir şekilde es geçerler. Hâlbuki Fransız hükümetinin yetkilileri ile henüz ilk aşamalarda yapılan bir pazarlıkta köle liderler, soyut bir "özgürlük" talep etmemişlerdir. En temel istekleri, haftada üç gün kendi bahçelerinde çalışabilmektir. Bir de kırbacın yasaklanması. Bunlar, Jakobenlerin tropik iklime uydurulmuş talepleri

* Karmaşık bir hikâye örgüsünde bir anda tek bir failin (tanrısal bir figürün) bütün olayı çözmesi, bütün olanların o fail etrafında açıklanması. —*çn*

yahut çifte yerellik içeren kral taraftarı istekleri değildir. Bunlar, bağımsız bir Haiti'ye has, içinde köylülüğün de etkileri olan köle talepleridir. Böyle bir iç dinamik pek çok tarihçi tarafından biliniyor olsa da tartışma konusu olmaz. Reddetmeye yahut başka bir mecraya çekmeye bile tenezzül edilmez. Görmezden gelinir ve bu da önemsizliğe has bir sessizliğe yol açar.

Yine bu doğrultuda yazan tarihçi Robert Stein, 1793'te kölelerin özgürleşmesindeki aslan payının Sonthonax'ya ait olduğunu ileri sürer. Bu askerî temsilci aynı zamanda sıkı bir Jakoben ve kendince bir devrimcidir. *Haiti Devrimi olmadan evvel* kamuya açık bir tartışmada somut bir şekilde ve de sempati duyarak, Karayipli kölelerin silahlı bir direnişe kalkışabileceğini söyleyen belki de ilk Beyazdır.[139] Sonthonax, özgürlük yolunda bu çok değerli katkıyı sunmasaydı Haiti Devrimi nasıl bir şekil alırdı, insan hayal edemiyor. Fakat burada basit bir ampirik meseleden daha fazlası var. Stein'in burada söylediği, Sonthonax'nın yargılanmasında kullanılan retoriğin bir tekrarı aslında. İma edilen şu: Fransa ile kurulan bir bağlantı, Haiti Devrimi için yeterli ve gerekli bir koşuldur. Buradaki varsayım, kölelerin kendi özgürlük algılarını ve bu özgürlüğü elde etmek için yürüttükleri silahlı mücadeleyi küçümser. Diğer bazı yazarlar ise ihtiyatı elden bırakmayarak "devrim" kelimesinden imtina ederler, onun yerine "ayaklanma, başkaldırı, asiler, çeteler" gibi kelimeler kullanırlar. Terminolojideki bütün bu belirsizlik, ampirik boşluklar, olayları yorumlarken yapılan tercihler, 18. yüzyıldan bugüne dek uzanan bir tasavvur edememe hâline işaret eder: Bahsi geçen olaylar zincirindeki ana fail, eski köleler olamaz.[140]

C.L.R. James'in artık bir klasik hâline gelmiş eseri *The Black Jacobins*'in (ama yine de başlığa dikkat!) ilk basımından bu yana, Haiti Devrimi'nin de kendi içinde bir devrim olduğu tarih loncasına ispatlanmıştır. Devrim kelimesinin içi nasıl doldurulursa doldurulsun. Haiti Devrimi, Bastille Baskını'nın bir uzantısı değildir. Ancak yine de şu dikkate şâyandır: Haiti tarihyazıcılığında 19. yüzyıldan beri zaten var olan uluslararası bir karşı söylemin gelişmesi, ancak James'in kitabının 1962'de yeni ve daha popüler bir basımla piyasaya sürülmesi ve Birleşik Devletler'de Sivil Haklar Mücadelesi'nin ortaya çıkmasından sonra gerçekleşir. Bu karşı

söylem, 1980'lerde, uzmanlıkları Haiti ya da Karayipler olmayan tarihçiler tarafından yeniden canlandırılır. İlk başta Eugene Genovese ve sonraları Robin Blackburn, Henry Adams ve W.E.B. Du Bois'in izinden giderek Haiti Devrimi'nin, bütün köle sisteminin çöküşünde önemli bir rol oynadığını gösterirler.[141] Bugün bu karşı söylemin etkileri hâlâ sınırlıdır. Bunun bir sebebi, Haitili tarihçilerin uluslararası tartışmalardan uzak oluşudur.

Sonuçta Haiti Devrimi hakkındaki tarihyazımının kusuru, iki talihsiz eğilimden kaynaklanır. Birincisi, Haiti'de yazılanların çoğu, eski köleleri özgürlük ve bağımsızlığa ulaştırmış devrim önderlerine karşı haddinden fazla saygılıdır. 19. yüzyılın başından bu yana, Haitili elitler, ırkçı karalamalar karşısında *kendi* devrimleri hakkındaki destansı söylemlere sarılmış durumdadırlar. 1791-1804 destanı, Beyazların hâkim olduğu bir dünyada işlerine yarayan olumlu bir Siyah imgesi sunar. Aynı destan içeride de işe yarar. İktidara talip elitler için vazgeçilmez bir hikâyedir bu; ender bulunacak bir tarihsel gerekçedir.

19. yüzyılın dev isimlerinden Thomas Madiou ve Beaubrun Ardouin'ın bu destanı şaşaalı bir şekilde kaleme almasından sonra, epik geleneğin ampirik değeri (20. yüzyılın başında münferit bazı geri dönüşler yaşansa da) giderek azalmıştır. Arşivlere (yani yeni sömürgeci hâkimiyetin ürün ve sembollerine) herkesin aynı derecede ulaşamaması ve epik geleneğin ampirik kesinliğe pek de önem vermemiş olması Haitili araştırmacıların işini zora sokar. Olguların önemini gösterme konusunda iyidirler; ama kullandıkları veriler zayıf, hatta bazen yanlıştır. Özellikle de Duvalier rejimi, tarihsel söylemi siyasete alet ettiğinden beri bu böyledir.[142]

İkinci eğilim ise Haiti'nin dışında yazılanlara hastır. Bu tarih inanılmaz derecede zengin ve ampirik olarak sahihtir ancak dili ve çoğunlukla bütün söylemsel çerçevesi 18. yüzyılda yazılanlara insanın tüylerini diken diken edecek kadar çok benzer. Makalelerin ve monografilerin sesi, plantasyon kayıtlarınınki gibidir. Devrimi tahlil eden bu yazılarda, La Barre'nin mektuplarının, Fransız politikacılarının bastırdığı el ilanlarının, Leclerc'in Bonapart'a gönderdiği mesajların, ya da en iyi ihtimalle Blangilly'nin konuşmasının izlerini bulmak mümkündür. Dile getirilen siyasî amaçların farklı olduğunu kabul edebilirim. Zaten benim vurgulamaya

çalıştığım husus tam da bu. Etkili bir susturma işlemi için komplo aramaya yahut siyasî bir uzlaşma olmasına gerek yoktur. Sebepler yapısaldır. Genellikle samimi bir siyasî cömertlik söz konusu olduğunda bile (ki en iyi örneği Birleşik Devletler'deki liberal dildir) Batı tarihyazımının anlatı yapıları Rönesans'ın ontolojik düzeninden kendini kurtarabilmiş değildir. Tarihçi ister liberal ister muhafazakâr görüşlere sahip olsun, önemli olan iktidarın işleme şeklidir.

Çözüm, bu iki tarihyazımı geleneğinin (Haiti geleneği ve "yabancı" uzmanların geleneğinin) birleştirilmesi ve yeni bir perspektif sunacak şekilde her ikisinin iyi taraflarının alınması olabilir. Bu yönde bir değişim olduğuna dair hâlihazırda işaretler var. Yakın zamanda çıkmış bazı çalışmalar, ileride bir gün, uzun bir süre tasavvur dahi edilemez bir olay olarak kalmış devrim tarihini, başka şekillerde yazma imkânı olduğunu göstermekte.[143]

Daha önce tarih loncasının *The Black Jacobins* kitabına yaklaşımından, Fransa'nın kendi sömürgecilik tarihini nasıl ele aldığından ve Birleşik Devletler'deki köleliğin nasıl incelendiğinden bahsettim. Tüm bunlar gösteriyor ki bu konuda muhteşem bir kitap yazılsa yahut köle direnişi çalışmalarında hatırı sayılır bir artış yaşansa dahi Haiti Devrimi'ni çevreleyen suskunluğu dağıtmak kolay değil. Zira devrim hakkındaki suskunluğun sebebi Haiti ya da kölelerden ziyade Batı.

Burada mevzu yine dönüp dolaşıp birinci tür tarihsellik ve ikinci tür tarihsellik tartışmasına geliyor; yani olan ve olduğu söylenen arasındaki ilişkiye. 1791-1804 yılları arasında Haiti'de olanlar dünyanın geri kalanında önceden ve sonradan olanlara ters düşmüştür. Bu kendi içinde şaşırtıcı değildir: Tarihî süreçler her zaman karışıktır, sık sık hâlihazırdaki yapılarla ters düşer. Ama Haiti'de olanlar aynı zamanda Batı'nın kendine ve kendi hakkında diğerlerine anlattığı hikâye ile de ters düşmüştür. Batı dünyası, François Furet'in tabiriyle hakikatin ikinci yanılsamasıyla iştigâl etmektedir: Olan, zaten olması gerekendir. Bugün kaçımız önceden hükmü konmuş bir küresel hâkimiyeti hesaba katmaksızın Avrupalı olmayan halklar hakkında düşünebiliriz? Bu anlatı düzeninde Haiti, kölelik yahut ırkçılık, dikkat dağıtan dipnotlar olmanın ötesinde kendine nasıl yer bulabilir?

Haiti Devrimi'nin sesinin kesilmesi, küresel hâkimiyet anlatısındaki bölümlerden sadece biri. Batı tarihinin de bir parçası ve zayıflatılmış bir şekilde bile olsa öyle kalacak. Batı tarihi, dünyanın geri kalan yerleri göz önüne alınarak yeniden yazılmadığı müddetçe bu durum değişmeyecek. Birkaç göz kamaştıran istisna hariç, dünya tarihinin kökten değiştirilip yeniden yazılması ise ne yazık ki henüz uzak bir ihtimal.[144] Bir sonraki bölüm daha doğrudan bir şekilde (ancak kendine has sayılabilecek bir bakış açısıyla), 15. yüzyılın sonunda İspanya'da (yoksa Portekiz mi?) başlamış olan küresel hâkimiyetin anlatılarına bakıyor.

4

Fırtınanın yaklaştığı hissiyle Vasco da Gama'nın bedeninin yanından geçtim. Portekiz'de, Mosteiro dos Jéronimos'ta, yani Avrupa'nın dünyayı yeniden şekillendirmeye başladığı yerdeyim. Burası Lizbon değil artık, Belém. İsa'nın doğduğu Şark'ı Batı'nın hafızasına kazımak için konmuş bir isim: Beytüllahim. Yedi denize açılmadan önce Da Gama burada diz çöküp hayır duaları istedi. Öldükten sonra da gömülmek üzere buraya getirildi. Sanki henüz keşfedilmemiş okyanusları toprağa nakşetmek için...

Burada dururken hikâyeyi basitleştirmeme mâni olan çok fazla şey var. Zihnimde dolaşan gereğinden fazla isim ve tek bir imgeden geriye kalan haddinden fazla yadigâr... Bu tapınağın ismi Aziz Jerome'dan geliyor. Azizin takipçileri [Hieronymuscular] Santo Domingo'da plantasyon idare ediyorlardı. Da Gama, tapınağın altından yapılmış Efkaristiya sembolünü Kalküta yolunda Müslüman Sultan Kilwa'dan** gasp etmişti. Tapınağın ana girişi "India" ismindeki bir caddeye bakıyor. Buradaki her unsur bir başka yeri ve Avrupa'nın gizli kalmış yönlerini çağırıyor. Hıristiyanlık dokunulmamış tek bir toprak parçası bile bırakmamış. Dünya işte burada, dillerin ve kültürlerin serseme döndüğü bu noktada başlıyor ve bitiyor.*

Belém'in karmaşası istenmeyen bir misafir gibi hafızamı teyakkuza geçiriyor. Jerome, Jéronimo, Hieronymuscular [Aziz Jerome'un takipçileri]... Bu isim Birleşik Devletler'deki yerli direnişinin sembolü hâline gelmemiş miydi? O dönem Meksika topraklarında doğmuş

---

* Katolik âyinlerinde İsa'nın bedenini temsil eden güneş biçimindeki ortası boş nesne. —*çn*

** Bugünkü Tanzanya açıklarında bulunan dönemin ada devleti. —*çn*

olan Goyahkla isimli yerli, sonradan Geronimo [Jeronimo] ismini almamış mıydı? Duygularım, Arizona toprakları gibi allak bullak. Neden bu kadar çok Avrupalının, Birleşik Devletler'i yaratmış olduklarını inkâr ettiklerini anlamıyorum. Alfonso de Albuquerque ismi, New Mexico'daki Albuquerque şehri ile doğrudan ilişkili değil mi işte? Da Gama Vietnam Savaşı'ndan beş yüzyıl önce Cochin'de ölmedi mi?

Tapınağın dışında, Belém'in üstünde parlayan güneş, bilinmeyen belirsiz suların geçmişi hakkında konuşuyor adeta. Jéronimo'dan uzaklaştım. Denizle uzun süredir haşır neşir olan Lizbon şehri, Brezilya Caddesi'nde sanki gösteriş yapıyor. Ancak bir yandan da ortada dolaşan onca isim, yerleşik hikâyeleri bozup duruyor. Tarihin, resmî tarihe dönüşmesini engelleyen pek çok iz var burada. Kuzey, Güney ve Batı'ya uzanan Hindistan [Indian] imgeleri: Kalküta'dan Brezilya'ya, Brezilya'dan Arizona'ya uzanan bir hat. Baharat bahanesiyle zapt edilmiş kıtaların süregelen tatları... Anıtların arasındaki boşluğu dolduran altın...*

Bu hayaletlerin arasında dolaşırken zamanın çarkına sıkışmış insan coğrafyasının tadını çıkarmaya çalışıyorum. Brezilya isimli caddenin orasında burasında sömürgeciliğe mahsus eşyalar, karman çorman bir şekilde sergileniyor. Brezilya ismi de o dönemden kalma tabiî: Bir dönem Portekiz'in metropolü durumuna gelmiş olan Brezilya'dan... Tagus nehrine bakan sağımdaki Belém Kulesi, aklıma korsanları getiriyor. Bir zamanlar Avrupa'nın kendini kendine karşı savunmak zorunda kaldığı zamanları... Solumda, kuleden birkaç yüz metre ötede, Keşif Anıtı duruyor. Burada Portekiz'in geçmişi, maceracı bir masumiyet hüviyetinde ambalajlanıp şaşaalı bir şekilde teşhir ediliyor.

1960'ta 500. yıldönümü kutlanan Denizci Prens Henry için inşa edilen bu büyük yapı, prensi keşiflerde Portekizlilere liderlik ederken gösteriyor. Ancak anıt, beni faziletine ikna edemeyecek kadar dev ebatlarda. Kemerli kütlesi "keşif" değil "işgal" diye bağırıyor. Henry'nin, anıta bakan kişiyi kendi iradesi altında ezme hevesini yansıtıyor. Beytüllahim burada Brezilya ile buluşuyor. Bu noktada

---

* Burada hem Hindistan hem de Amerika kıtasının yerlileri kastediliyor. İngilizce'de tarihsel bir karışıklığın sonucu olarak Amerikan yerlilerine "Indian", yani Hindistanlı deniyor. —*çn*

Avrupa'nın, nereden geldiği ve dünyayı nerede ele geçirdiği konusunda kafası karışık. Burası herkes için bir ev; ama kimse bir türlü huzur bulamıyor. Ağırlığınca altın karşılığında naaşı geri getirilen Da Gama bile.

Belém'in çevresindeki birkaç kilometrekarelik alanda, tarihin yöneticileri belli bir hikâyeyi anlatmaya çalışmışlar. Belki de aşırıya kaçarak... Portekiz Devleti devasa (anıtsal) bir çabayla artık nostaljiye dönüşmüş bir tarihin peşinden koşuyor. Bana kalırsa bu nostalji, Batı'nın hiç yaşamamış olduğu bir tarihe ait. Hissedilen özlem, kendi kafalarında kurdukları bir yere tekabül ediyor. Batı, Kalküta, Brezilya, Cochin, Kilwa... Batı denilen yer Amerika: Bir işgal ve mest olma rüyası. Belém'deki bu karışıklık arasında neredeyse Mon Oncle d'Amerique'in sesini duyabiliyordum: "Amerika diye bir yer yok. Biliyorum, çünkü ben gittim."

Ama ben Belém'deyim ve burada Avrupa'nın çehresi Amerika kıtasınınkinden daha belirgin değil; Prens Henry'nin çehresinden daha hakikî de değil. Prens Henry'nin günümüze kalmış bir resmi yok. Bu yüzden Keşif Anıtı yapılırken prensin çehresi uydurulmak zorunda kalmış; aynen Avrupa'nın Batı'yı uydurması gibi. Belém kendi suskunluklarının üstünü örtmeye çalışırken sadece Portekiz'i anlatmıyor. Aynen Kolomb gibi geriden gelen, ama dünyanın yeniden şekillendirilme sürecinde Portekiz'in önüne geçen bütün diğer Batı ülkelerinden de bahsediyor: İspanya'dan, Fransa'dan, Hollanda'dan, Birleşik Krallık'tan, İtalya'dan ve Birleşik Devletler'den. Üstelik her ne kadar hoşlanmasam da (ve muhtemel ki Prens Henry bunu kabul etmeyecek olsa da) beni de anlatıyor. Bu kakofoniden rahatsız olan tüm toprakları anlatıyor. Jerome, Jéronimo, Hieronymuscular. Bütün bunlardan etkilenmemiş biri var mı?

1549 yılında, Hieronymusçuların Haiti topraklarında ilk plantasyonlarını kurmalarından kısa bir süre sonra, Fransisken rahipleri Japonya'da misyonerliğe başlamıştı. Otele geri dönerken Kolomb'u düşünüyorum. O da bir dönem Japonya'ya vardığını zannetmişti. İşte o zaman, kendi tarihimin gerçeğini bir an için görmem mümkün oluyor: Batı diye bir yer yok. Biliyorum, çünkü ben gittim.

12 Ekim 1492

Tarih, onu yaşamak zorunda kalan insanlar için bir hayli karışıktır. Roma Hıristiyanlığının sınırları sürgit değişen topraklarında yaşayanlar için 1492'nin en önemli olayı neredeyse 1491'in

sonunda vuku bulmuştur. 25 Kasım 1491'de, gecenin geç bir saatinde, Ebu Kasım El Muhli, Gırnata'daki Müslümanların, Kastil'in Katolik krallığına teslimini öngören bir anlaşmaya imza atar. Böylelikle ilan edildiği henüz birkaç ay evvel kesinlik kazanmış olan savaş, sona ermiş olur. İktidarın tesliminin mayıs ayında gerçekleşmesi düşünülmüştür; ama bazı Müslüman liderler şehrin Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesini beklemeksizin şehri aniden terk eder. Boabdil lakabıyla da bilinen Gırnata'nın Nasirî hükümdarı XII. Muhammed, şehrin devredilmesini aceleye getirmiştir. Bu yüzden de Kastil bayrağı ve Hıristiyan haçı, en başta beklendiği gibi şehir ilk düştüğünde ya da sonradan planlanmış devir teslim gününde değil de, ikisinin arasında, 2 Ocak 1492'de, neredeyse bir yanlışlığın sonucu olarak El Hamra'nın kulesinde dalgalanmaya başlar.[145]

Hem olayın failleri hem de o döneme tanık olmuş insanlar için *Reconquista* [Endülüs'ün *yeniden fethi*] herhangi bir kalıba sokulamayan pek çok olayın toplamıdır. Fethi tek bir olaya indirgemek ya da tek bir tarihle anmak mümkün değildir. Müslüman liderlerin şehri terk etmesi, Hıristiyan bayrağının çekilmesi ve 6 Ocak 1492'de Katolik kralların zaten düşmüş şehre ihtişamlı bir şekilde girmesi, en az savaşın sona ermesi ve antlaşmanın imzalanması (ikisi de Hıristiyan takvimiyle 1491'de gerçekleşir) kadar önemlidir. Malûm, dönüm noktaları dediğimiz olaylar geçmişin yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkar. Ancak Gırnata'nın düşmesi, tarih henüz yazılırken dahi dönüm noktası sayılabilecek kadar önemlidir. Batı Hıristiyanlığının geçmişten getirip kendine atfettiği role göre, güneye doğru ilerleyen İspanya sınırı, aynı zamanda Hıristiyanlığın da sınırı demektir.

Pireneler'in iki tarafındaki savaşçı ruhlu Hıristiyanlar, Clermont Konseyi'nden* bu yana (1095) bir fethi, yani İber yarımadasının fethini, ilk kez bir tür Hıristiyan cihadı olarak selamlarlar. Bölgede üç yüzyıldır süregiden İslam etkisi ve kontrolünün de bunda payı vardır. Fetih, Kutsal Topraklardaki Kıyamet Kilisesi'ne** ulaşmak için gerekli bir merhale olarak kabul edilir. Papalar, piskoposlar, krallar, Fransa'dan İskoçya'ya kadar Katolik-

* Birinci Haçlı Seferi için çağrının yapıldığı konsey. —*çn*

** İsa'nın çarmıha gerildiği yerde inşa edilmiş kilise, Holy Sepulchre.

lerin, sayıca az ama sembolik önemi yüksek katılımlarını teşvik ederler. Çeşitli yerlerde savaşmanın karşılığında, dünyadaki günahların cezasının hafifleyeceği vaat edilir.

Alfonso Henriques'nin 12. yüzyılın başlarında Lizbon'u Araplardan alması ve Portekiz'i kilisenin vesayetine sokmasından sonra dahi, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki kültürel geçişlilikler hem yarımadada hem de Pireneler'in kuzeyinde uzun bir süre daha devam etmiştir.[146] Ancak bir yandan papaların yaptığı açıklamalar bir yandan da (Vizigotlardan bu yana devam etmekte olan) kilise ve devlet işlerindeki ayrılığın sona ermesi, gündelik hayatta birbirine karışan dinlerin ve kültürlerin resmî olarak birbirleriyle uyumsuz kabul edildiği bir ideolojik ortam yaratır. Bu ortamda saf bir özü bulunan, ancak düşmanlarca kuşatılmış bir Hıristiyanlık algısı, askerî harekâtların hâkim söylemi hâline gelir.[147]

14. yüzyılın ikinci yarısında, dinî ya da askerî yayılma hevesi bir hayli azalmıştır. Ancak din, Orta Çağ'ın sonuna kadar "kamusal alana" en çok benzeyen şeydir ve dinî şahsiyetler en dikkate değer kitle önderleridir. Bu nedenle birbirine dolanmış dinî ve askerî hevesler İsabella'nın hükümdarlığı esnasında bir kez daha tırmanışa geçtiğinde, Hıristiyanlık için sorgusuz sualsiz savaşma mefhumu da yeniden ortaya çıkar.[148] Gırnata'nın düşüşü, bu döneme tanıklık edenler için istisnaî bir önem arz eder elbette; ancak bunun bir dönüm noktası olduğunu düşünenler, bu gibi mevzulara dikkat eden ufak bir azınlıktan ibarettir.

Kıyaslamak gerekirse, Batı denizlerini aşarak Hindistan'a ulaşmak isteyen Cenevizli bir maceracının Gırnata'nın düşmesinden sadece birkaç ay sonra Katolik hükümdarlarından icazet alması, o dönem pek de önemli bulunmamıştır.[149] Cenevizlinin, kat edilecek mesafeyi bir hayli yanlış hesaplaması da önemsizdir. Hatta Cenevizlinin ve Kastilyalı yol arkadaşlarının, 12 Ekim 1492'de Hindistan'a değil de Bahamalar'daki küçük bir adacığa ulaşmalarının o günkü tartışmalarda esamesi okunmamıştır. 1492'nin en önemli olayı, Bahamalar'a yapılan çıkartma değildir. Zira bununla ilgilenen ufak azınlık dahi çıkartmadan ancak 1493'te haberdar olabilmiştir.

Velhasıl, 1492'nin Kolomb yılı olması, 12 Ekim'in ise "Keşif" günü ilan edilmesi oldukça ilginçtir. Bu süreçte Kolomb'un "İs-

panyolluğun" timsali ya da "İtalya"nın vekili hâline getirilmesi de öyle. Oysa bu iki kimlik de Kolomb'un yaşadığı dönemde muğlak kavramlardır. Kolomb'un karaya ayak basışı, tarihe, Müslüman Gırnata'nın uzun bir süreye yayılan düşüşünden, Avrupalı Yahudilerin bitmeyen sürgününden ya da Rönesans'ın başlarında hanedanlıkların yılankavi şekillerde birleşmesinden daha net bir olay olarak geçer yine de; zamanı sabitlenir. Bu üç olay gözümüze hâlâ, akademisyenlerin hakkında doktora tezi yazabileceği ve sonsuz sayıda temaya ayırabileceği karmaşık süreçler olarak görünürken, "Keşif", bir süreç olmaktan çıkar, tek ve basit bir an hâline gelir.

Bu tarihsel ânın yaratılması, tarihin hikâyeleştirilmesine ve olanın, olduğu söylenene dönüşmesine yol açar. Bu işlem, ilk olarak, sürecin yerine kronolojinin geçmesiyle başlar. Bütün olaylar, karanın görünmesi ile son bulacak tek bir çizginin üzerine yerleştirilir. Kolomb'un Portekiz'de geçirdiği yıllar, Portekizli ve Kuzey Afrikalı denizcilerden edindiği bilgiler, projesini çeşitli hükümdarlara pazarlama çabaları Keşif'in "öncesi" başlığı altında toplanır.[150] Pinzon biraderlerin katılımı gibi başka olaylar ise "hazırlıklar" başlığının altına girer. Oysa faillerin olaya katılımı, olaydan önce başlar, olay süresince devam eder ve olaydan sonraya uzanır.

İkinci olarak, birbirinin içine geçmiş süreçler tek bir çizgisel devamlılık içinde eriyip giderken, bağlam da sönükleşir. Yüzyıllara yayılan bazı gelişmeler, örneğin Avrupa'nın şekillenişi, mutlakiyetçi devletlerin yükselişi, *Reconquista* ve Hıristiyan dininin uzlaşmaz tavrı; Amerikaların icadıyla paralel olarak vuku bulmuştur. Eski Dünya'daki tüm bu dönüşümlerin önemli sonuçları vardır. Bunlardan en dikkat çeken, bazı yerlerde ve bilhassa Kastilya'da birtakım insanların ıskartaya çıkarılmasıdır. Öyle ki, Yeni Dünya'ya ulaşan Avrupalıların büyük çoğunluğu, bu umutsuz macerada kaybedecek bir şeyleri kalmamış, toplumun çürüğe çıkardığı, kısıtlı imkânlara sahip insanlardı.[151] Buna mukabil, Keşif anlatısındaki Avrupa, bîtaraf ve zamandan münezzeh bir öze sahipmiş gibi resmedilir. Keşif için "hazırlık" yapılan sahne, "yolculuğun" arka planı ve de bu asil destanı mümkün kılan yardımcı oyuncu olarak sunulur.

Tek bir anın diğerlerinden ayrılıp yalıtılması, tarihî bir "gerçeklik" yaratır: "Kristof Kolomb Bahamalar'ı 1492'de keşfetti" gibi. Bağlamından koparmak ve yılını sabitlemek, tarihin bu bölümünü akademik loncanın dışındakiler için daha kolay baş edilir hâle getirir. Eninde sonunda bir yıldönümü olacaktır: Bininci yıldönümünü bekleyebilir ve anma hazırlıklarına başlayabilirsiniz. Tarihi paketleyip satan seyahat acentaları, havayolu şirketleri, siyasetçiler, medya ya da devletler için böyle bir yıldönümü daha münasiptir. Keza kamuoyu da tarihin kolayca tüketilecek şekilde kendisine sunulmasını bekler. İktidarın eseri olan bu tarihî olaydan iktidarın bütün izleri silinir bu yolla.

"Olgunun/gerçeğin" adlandırılması bile masumiyet maskesi altına saklanmış bir iktidar anlatısıdır aslında. Acaba birileri "Bahama Adaları'nın Kastilyalılar tarafından işgal edilmesi"ni kutlamaya kalkar mıydı? Hâlbuki, bu ifade 12 Ekim 1492'de olanları tarif etmeye "Amerika'nın keşfi"nden çok daha uygundur. Olgunun nasıl adlandırıldığı dahi, daha en baştan belli bir yorumu dayatır. Tarihe dair tartışmaların önemli bir kısmı, kimin neyi nasıl adlandırabilecek bir güce sahip olduğu meselesinde düğümlenir. Avrupalıların hâlihazırda meskûn olan toprakları işgal edişini "keşif" olarak adlandırmak, gelecekte bu olayın nasıl anlatılacağının çerçevesini de çizer. Buna göre, Batı ile temas, farklı kültürlerin tarihselliğinin çıkış noktası olarak ele alınmış olur.[152] Avrupalılar tarafından keşfedilen Öteki, insanlık evrenine nihayet adım atmıştır.

Kolomb'un Bahamalar'da karaya çıkışının 500. yıl kutlamalarına denk gelen 1990'larda, dünyanın her tarafından az sayıda gözlemci, tarihçi ve aktivist bu terminolojinin içerdiği kibri ortaya koymaya gayret etti. Bazıları Kolomb Soykırımı'ndan bahsetti. Bazıları keşif yerine "fetih" demeyi teklif etti; diğerleri, bir anda büyük popülerlik kazanan "karşılaşma" kelimesini kullandı. (Liberal söylemin vaatlerinin ve uygulamalarının nasıl uzlaştırıldığına bir örnek daha. Hoş, yeni bir örneğe gerek var mı tartışılır).[153] "Karşılaşma" kelimesi, dehşeti yumuşatır. Tartışmanın her iki tarafını da rahatsız eden sert köşeleri törpüler. Herkes kazanmış gibi olur.

Ama "karşılaşma" kelimesi herkesi ikna etmez. Portekizli tarihçi ve Millî Eğitim Eski Bakanı Vitorino Magalhaes Godinho, Avrupalıların 15. ve 16. yüzyıldaki girişimlerini anlatmak için en uygun kavramın "keşif" olduğunda ısrar eder. Bu dönem yaşananların, Herschel'in Uranüs'ü veya Sédillot'nun mikropları keşfiyle aynı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer.[154] Fakat Uranüs Herschel'den önce kendi varlığından habersizdir ve Sédillot da mikropları silahla ve kılıçla kovalamamıştır.

Burada kör bir kibirden daha fazlası söz konusu. Terminolojiler bir alanı siyasî ve epistemolojik olarak diğerlerinden ayırmaya yarar. İsimler bir iktidar/güç alanı tesis eder.[155] "Keşif" ve eşanlamlı kavramlar, olayın daha ismini anma noktasında, klişelerle ve tahmin edilebilir kategorilerle dolu önceden belirlenmiş bir sözcük dağarcığı kurar. Siyasî ve entelektüel çıkar ilişkilerinin yeni bir şekilde tarif edilmesini engeller. Avrupa, "olmuş olanın" merkezi hâline gelir. Bu süreçte diğer insanlara olanlar ise, yaşananların doğal bir sonucuna indirgenir: Diğerleri keşfedilir! Tarihçiler ve bakanlar henüz onlardan bahsetmeye fırsat bulamadan, mikroplarla ve gezegenlerle bir benzerlik tesis edilmiştir hâlihazırda.

Bu nedenle, ben, Kolomb'un "Bahamalar'a rast geldiğini" ya da "Antiller'i keşfettiğini" söylemeyi tercih ediyorum. Karaya çıkışından sonra olanlar için ise "fetih" kelimesini "keşif" kelimesine yeğliyorum. Böyle tanımlamalar biraz tuhaf elbette ve bazıları bu tabirlere şüpheyle yaklaşabiliyor. Hatta kimi okuyucular hayli rahatsız oluyor. Ancak hem bu kulağa tuhaf gelme hâli hem de isimlendirme meselesinin bir bütün olarak "önemsiz bir konuda mırın kırın etmek" olarak hafife alınması, bir olaydaki gerçekleri betimleyen dili tepetaklak etmenin ne kadar zor olduğunu gösteriyor. Çünkü bir olayda neyin önemsiz ya da neyin rahatsız edici olduğuna karar verebilme gücü, "olmuş olanın" "olduğu söylenene" nasıl dönüştürüleceğini belirleme gücünden bağımsız değil.

İşte bu noktada, iktidar, bir kez daha, birinci tür tarihsellik ve ikinci tür tarihsellik arasında kendini gösterir. Önemsizlikten dem vuran cümle (cümle diyorum, zira bu bir iddia bile değil) olaya şahit olanların bir kısmının veya olaya maruz kalanların gözünden neler olduğunu anlatmaya olanak vermez. Bu, arşiv iktidarının bir

başka şeklidir. Bu iktidarın uygulanmasıyla birlikte "gerçekler/olgular" [tek bir açıdan] apaçık görünür hâle gelir, sterilize edilir.[156]

Anma törenleri, faillerin deneyimlediği çetrefil tarihi daha da bir arındırır. Sürekli olarak tarihin yakasını paçasını düzeltmeye soyunan ve durmaksızın yeni mitler üreten süreçlere katkı sağlar. Toplu olarak kutlanmaya değer görülen tarihî olayların kamusal anlamlarının yaratılmasına, değiştirilmesine ve kutsanmasına yardımcı olur. Tarihi, halkın genel tüketimi için paketleyen bu ritüeller, geçmişin hem daha gerçek hem de daha basit görülmesi için sayı oyunlarına başvurur.

Sayılar son kertede, yani oyunun tüketim boyutunda büyük önem taşır. Bir kutlamaya katılanların sayısı ne kadar fazlaysa, sonradan efsane hâline getirilmiş olayın aslında ilk günden itibaren önem arz ettiği iması, kutlamaya tanıklık edenlerin kafasında o kadar güçlenir. 1992 yılında milyonlarca insanın devletler, reklamcılar ve seyahat acentaları tarafından sahnelenen Beş Yüzüncü Yıl kutlamalarına katılması, Kolomb'un zamanında yaşamış insanların da 12 Ekim 1492'yi muazzam bir gün olarak gördüğü yanılsamasını kuvvetlendirir. (Doğru ya, o günü başka türlü düşünmek mümkün mü!) Ancak gördüğümüz gibi, bu doğru değil ve bugün yaşayan çok sayıda insan da bunu söylemekte. Fakat beş yüz yıl önceki o günün sıradanlığını, 1992'deki törene katılan pek az kişi kamuoyu önünde dillendirebilir. Zira bunun için, önce, olay ve kutlamaların arasındaki mesafeye iktidarın nasıl nüfuz ettiğini göstermek gerekir.

Katılımcılar ne kadar çeşitliyse, olayın dünya çapında bir öneme sahip olduğunu iddia etmek de o kadar kolaylaşır.[157] Sayılar aynı zamanda takvimdeki rakamlar olarak da önem taşır. Tarihsel akış, yıllar, aylar ve belli yıldönümleri aracılığı ile dünyanın doğal döngüsünün bir parçası olarak sunulur. Anma törenleri, olayları zamansal sıralamaların içine yerleştirerek tarihe kesinlik süsü verir: Olayın olduğunun delili, kutlamanın müteakip yıllardaki önlenemez tekrarlanışıdır.

Döngüler, şüphesiz ki çeşit çeşittir; ancak yıllık döngüler modern anma törenlerinin temel ögelerinden birini temin eder; yani olayın gerçekleştiği günün kesinliğini.[158] Tarihsel üretime aracılık

eden bu bir gün, geçmişte yaşanan olayı şimdiki zamana iliştirir. Bu iş, söylenebilenlerle suskunlukların eşzamanlı olarak ortaya çıkması yoluyla olur. Takvimde bu öngörülebilir güne [bir olayın yıldönümüne] sürekli yeniden denk geliyor olmak, Kolomb'un karayı görmesini, 1492 dolaylarında şekillenmekte olan Avrupa bağlamından koparır. Seneyi yirmi dört saatlik bir zaman diliminin içine hapsederek geri kalan günleri geçersiz kılar. Böylelikle 1492'yi, onu önceleyen ya da takip eden yılları ve bu yıllar hakkında söylenebilecek olup da söylenmeyen her şeyi hükümsüz kılar.

Ancak hükümsüz kılmak, o alanı boş bırakmak anlamına gelmez. Tarihteki bir günü sabitlemek dahi, olayı kendine ait bağlantıları olan yeni bir çerçeveye oturtur. Sabitlenmiş bir gün olarak 12 Ekim bir fetiş kaynağıdır. Birbiriyle alâkasız çok sayıda olay bu şekilde arka arkaya listelenebilir: ABD'li aktivist Dick Gregory'nin ya da İtalyan tenor Pavarotti'nin doğum günü, Ekvator Ginesi'nin bağımsızlığını kazanması, Jesus Christ Superstar müzikalinin Broadway'deki galası ya da Martin Luther isimli bir Katolik keşişin aylar önce Almanya'da bir kilisenin kapısına astığı iddiaları geri almayı reddetmesi gibi... Bütün bu olaylar Hıristiyan takvimine göre 1518-1971 yılları arasında, 12 Ekim'de meydana geldi. Hepsi de dönüm noktalarına iman eden çeşitli sayıdaki insan tarafından kamuoyu önünde anılıyor/kutlanıyor muhtemelen. Üstelik her birinin yerine, en az onun kadar, hatta ondan daha önemli addedilebilecek bir başka olay konabilir: 1811'de Paraguay'ın Arjantin'den ayrılması, 1976'da Çin'de Dörtlü Çete'nin tutuklanması, 1914'te Almanya'nın Fransa'yı işgal etmeye başlaması ya da 1297'de İngiltere Kralı I. Edward'ın Magna Carta'yı onaylaması.

Listeyi uzatmak mümkün. Burada adı geçen en eski olayın Magna Carta olmasının nedeni, bütün bu örneklerin şu anda Batı dediğimiz yerin kurumsallaşmış hafızasından seçilmiş olması ve hepsinin Dionysius Exiguus'un* sistemine göre dizilmesidir. Başka sayma biçimleri ve başka olayların seçilmesi ile beraber Hıristiyan takvimindeki 12 Ekim, başka pek çok olayın yıldönümleriyle çakışacak; Bahamalar'a ayak basmak son derece yakın tarihli gözükecektir. Zamanı imleyen keyfî işaretler olan günler-aylar-yıllar,

* 6. yüzyılda yaşamış bir rahip. Yılları numaralandıran kişi. —*çn*

birbirine benzemeyen, bağlamından koparılmış ve mitleştirilmeye müsait hâle gelmiş farklı olayları birbirine bağlar. Aynı tarihte kutlanan olaylar listesi uzadıkça, listeye giren olaylar önemini yitirir; bir soru-cevap oyunundaki lüzumsuz bilgi yığınına benzemeye başlar. Bu tam da kutlamaların, tarihsel süreçleri (birinci tür tarihsellik) önemsizleştirirken ikinci tür tarihselliği bir mit kisvesine bürümesinden kaynaklanır.

Yukarıdaki listenin de işaret ettiği üzere mit yaratma süreci her olay için aynı şekilde işlemez. Zira teoride her bir olayı bağlamından kopartıp aynı şekilde içini boşaltmak mümkün olsa da, pratikte olayları şekillendiren farklı iktidar oyunları devreye girer. Dahası, tarih sahnesine adımını yeni atmış olan ve geçmişi bir gayret yeniden kurup kendine mal etmeye uğraşan yeni aktörler için her olayın taşıdığı anlam farklıdır. Kısacası, kutlamalar yaratılır ve yaratma edimi tarih yapma sürecinin bir parçasıdır. Kutlamalar tarihselliğin [tarihsellik 1 ve tarihsellik 2] iki ucunu birbirine bağlar. Görmezden geldikleri olayları susturur ve onun yerine kutladıkları olayın iktidara has anlatılarını koyar.

Bugün Kolomb Günü'nü kutlamanın ve bu kutlamayı 12 Ekim'de yapmanın gerekçeleri çoğu Amerikalı için barizdir. 500. yıl kutlamalarının mantığı da Batılıların epeyce bir kısmı için aynı şekilde bilindiktir. Kutlama yapılmasını savunanların çoğu, 1492'de "olan olayın" gün gibi aşikâr öneminden ve bu olayın çok bilindik sonuçlarından bahsedecektir. Lâkin, o gün ile bugün arasındaki yol, aynı olmuş olan ve olduğu söylenen arasındaki ilişki gibi çetrefilli ve dolambaçlıdır. Şurası kesin ki 12 Ekim, Kolomb'un zamanında tarihin bir dönüm noktası değildi. 12 Ekim'in önemli bir tarihe dönüşmesi için küçüklü büyüklü çok sayıda mücadele verilmesi gerekti. Talihin de rolünü azımsamamak gerekir. Dahası, kutlama tarihinin ve onun imlediği olayın önemli olduğunu düşünenlerin hepsi, kutlamaları da gerekli bulur diye bir kaide yok. Kolomb'un nasıl ele alınacağına ilişkin tartışmalar ve görsel imgeler, İspanya'dan ABD'ye büyük farklılık gösterir. Latin Amerika ise bu ikisinden de farklıdır.[159] (Burada bu üç bölge daha çok konu edildi diye onları anıyorum). Sınıf ve etnik aidiyet yahut dönemsel değişiklikler, bu bölgelerde Kolomb'un ve Kolomb Günü'nün nasıl inşa edildiğini şekillendi-

rir. Kısacası, o gün ve şimdi arasındaki yol, iktidarın tarihinden başka bir şey değildir.

Yapım Aşamasında Bir Yıldönümü

Kolomb, o dönem daha yeni yeni kurulmakta olan İspanya'da büyük bir kahraman muamelesi görmez. 12 Ekim tarihi ise onun hayatta olduğu süre zarfında önemli bir gün olarak kabul edilmez. Elbette ki Bahamalar'a ayak basılması, Amerika kıtasının varlığının ispatlanması, Karayipler'in Avrupa'nın ufkuna girmesi ve tüm bu olaylara paralel olarak gelişen emperyalist düzen değişikliği, şu anda Batı'yı tanımlayan çok sayıda mitin ortaya çıkmasına katkı sağlar: Ütopyalar, ulvî özelliklere sahip yerliler, Beyaz adamın dünyanın geri kalanını aydınlatma sorumluluğu ve benzerleri...[160] Keşfin bir dönüm noktası ve keşfedenin de bir kahraman hâline gelmesi için Avrupa ve Amerika'da yıllar süren ve son derece çetin geçen siyasî ve iktisadî iktidar mücadeleleri verilmesi gerekir. İşin doğrusu, çoktan ölüp gitmiş olan Kolomb'un sonradan bir kahraman hâline gelmesi, bir başka yaşayan kahraman olan 5. Charles sayesinde mümkün olur. 5. Charles'ın Tunus'tan Lima'ya, Viyana'dan Vera Cruz'a uzanan bir Katolik imparatorluğu kurma hayalleri böyle bir mertebeyi mümkün kılar. Francisco López de Gómara, 1552 yılında Charles'a, dünyanın ilahî bir şekilde yaratılışından ve İsa'nın doğumundan sonra, tarihteki en önemli olayın Amerika'nın keşfi olduğunu fısıldar.[161]

Ancak o zaman bile "halka açık" kutlamalar yapılmaz. López de Gómara yukarıdaki satırları yazdığı sırada, Amerikan toprağında yaşamakta olan Kastilyalılar, Yeni Dünya rüyası ile gittikçe büyüyen kolonyal bürokrasi arasındaki uçurumun farkındadırlar. Kolomb'un ilk hayranları, en iyi ihtimalle, birkaç İspanyol entelektüelinden ve bürokratından ibarettir. Dahası, II. Philip'in hükümdarlığı esnasında İspanya sanatı ve temaları uluslararası bir alâka toplamış olsa da, 1588'de donanmanın batırılması başka bir çağın ve başka türlü önceliklerin habercisidir. 17. yüzyılın başlarında Amerika'nın ele geçirilmesi hem Fransız, Britanyalı, Hollandalı maceracıların ortak çabalarına hem de İber yarımadasındaki devletlerin rekabetine dayanır. II. Philip'ten sonraki iki yüzyıl boyunca Karayipler'deki plantasyonlardan ve Atlantik tica-

retinden en çok sebeplenen Kuzey Avrupalılar, fetihler hakkında methiyeler yazdırmak yerine kendilerinin ve ailelerinin olduğu resimlere para yatırmayı tercih ederler. Aynı dönemde Avrupa'nın entelektüel elitleri arasında Amerika'nın birer mit hâline gelmiş suretleri, Kolomb'u gölgelemeye başlar.[162]

Kolomb'un bir efsaneye dönüşmesi daha ziyade Yeni Dünya'daki eski İspanyol kolonilerinde ve Birleşik Devletler'de gerçekleşir. Birleşik Devletler, Aydınlanma'dan feyz almış modern bir halkın ortaya çıktığı, fakat aynı zamanda feodal bir geçmişin imgelerinin sirayet etmemiş olduğu birkaç yerden biridir. Bekleneceği üzere kamusal alan orada da ulus-devletin ve iktidar örgütlenmesinin bir dışavurumudur; ancak diğer Avrupa ülkelerinden de bir farkı vardır. Bandolara düşkün halk, kutlamalara ve tatillere Avrupa'dakilerden daha açıktır ve bu işlerde daha başarılıdır.[163]

Bir aşirete benzer şekilde örgütlenmiş Tammany Cemiyeti yahut diğer adıyla Kolombiya Nizamı,* bir grup beyefendi tarafından kurulmuş ve 1789 yılında New York'ta tüzel kişiliğe kavuşmuştur. Kamunun ilgisini çeken geçit törenleri ve paranın bolca harcandığı şölenler düzenlerler. Kutladıkları olaylar arasında sadece Washington'ın doğum günü veya 4 Temmuz [gibi Birleşik Devletler'e has olaylar] değil, Bastille** ve kutlamaya lâyık olabilecek diğer uluslararası tarihî dönüm noktaları da bulunmaktadır. Keza Kristof Kolomb'un karayı görmesi de 1790'da neşrettikleri ilk takvimlerine dahil edilmiştir. Daha önemlisi, tarihî bir tesadüf sonucu (geçmişi bir gün ile sabitlemenin, maddî kaynak yaratma fırsatlarının ve siyasî kariyer imkânlarının etkisiyle) Derneğin düzenlediği en âlicenap seremoni 12 Ekim 1792'ye denk gelir. O gün krallara lâyık bir ziyafet verilir ve Kolomb için yaklaşık dört buçuk metrelik bir abide dikilir. Üyeler, karanın görünmesi şerefine abideyi her yıl ışıklarla süsleyecekleri sözünü vermiş olsalar da bu sözlerini tutmazlar. Sonradan Kolomb Günü etkinlikleri

---

* Demokrat Parti'ye yakın olan bu örgütün amacı New York şehrinde siyaseti kontrol etmek, lobi yapmak, özellikle İrlanda kökenli göçmenlerin siyasî kariyerlerine destek sağlamaktı. —*çn*

** Fransız Devrimi'nin başlangıcı kabul edilen tarih, 14 Temmuz 1789. Halk, Bastille Kalesi'ne (burası aynı zamanda siyasî suçluların yattığı bir hapishaneydi) yürüyüp tutukluları serbest bırakmıştı. —*çn*

için Kuzey Amerika'dan çıkma bir gelenek arayışında olanlar, o günkü etkinlikleri yüz yıl boyunca gündeme getirmeye devam edecektir.[164]

Latin Amerika ülkeleri ise Kolomb figürünü hiçbir zaman tamamen unutmuş olmasalar da 1880'lerin sonuna kadar Kolomb'la ilgili belirsizlik devam eder. Kolomb'tan geriye kalanların nerede olduğu meselesi, Latin Amerika'daki bazı bölgeler ile Avrupa arasında sürekli yinelenen bir savaş sebebidir: Savaş derken, hem mecazî hem de gerçek anlamda. Karayipler'deki iki koloni ile İspanya arasında Kolomb'un naaşının nerede olduğu konusunda ihtilâf vardır.[165] Bolívar'ın silahlı mücadelesi sonucunda ana karada kurulan bağımsız devletin adı Gran [Büyük] Kolombiya olur. Venezuela ve Ekvator'un ayrılmasının öncesinde de sonrasında da Kolomb'tan devşirilen isim kullanılmaya devam eder. Latin Amerika ülkeleri, İspanya'nın himayesine karşı mücadele etmiş olsalar da İspanyol kökenlerini hiçbir zaman tam olarak reddetmezler. Bağımsızlığın ilk dönem ideolojileri ve sonra İspanya'nın Küba'ya açtığı On Yıl Savaşları (1868-1878) olmasaydı Kolomb Güney Amerika kahramanlarından biri hâline gelebilirdi.

Latin Amerika'nın Kolomb'a dair kafa karışıklığında etnisitenin, daha doğrusu etnisite ideolojilerinin de payı vardır. Latin Amerika ideolojilerine göre, sosyal-ırksal kategorilerin ortaya çıkışında Yeni Dünya'daki durum aktif bir rol oynamıştır. Eskiden var olan kategorilere yeni isimler (*criollos, zambos, mestizos*) vermekle yahut eski isimlerin içeriğine bazı ilâveler yapmakla (*mamelucos, morenos, ladinos*) giderilecek bir durum değildir bu. Kategorileri mümkün kılan, Avrupa'dakilerden farklı ve üstelik farklı olduğu kabul görmüş yepyeni kurallar çıkmıştır ortaya.[166] Çeşitli söylemlerin ve bu kuralların bir araya gelerek Creole kategorilerini yeniden üretmesi, "karışım/karışma" metaforunun (bazen doğrudan bazen dolaylı şekillerde) öne çıkmasına sebep olmuştur. Birtakım kültürel geleneklerin yıllardır hor görülmesine ve insanların dış görünüşlerine göre nasıl algılandığını dahi değiştiren toplumsal katmanlaşma sistemlerine rağmen, bir tür karışımdan bahsetmek mümkündür gerçekten de.[167]

İspanyol sömürgeciliği ne kadar vahşi olursa olsun, istila öncesinde kıtanın güneyindeki büyük toprak parçasında yaşayanları, İngilizlerin kuzeyde ve kendilerinin Karayipler'de yaptığının aksine tümüyle yok etmez. Bunun muhtemel bir sebebi, And dağları boyunca uzanan bölgede ve Meksika'da yaşayan nüfusun muazzam sayıda olmasıdır. İlk dönem kültürel pratikler, genellikle Avrupalı ve yerli unsurların karıştırılması üstüne kuruludur. Bu zamanlarda ortaya çıkmış yerel [local] kimliklerde bir tür yerlilik [Indianness] vurgusu bulunur. Tarihçi Stuart Schwartz, Fernando de Azedevo'ya dayandırarak şunu ileri sürer: "[Brezilya'nın belli bölgelerindeki] hâkim dil olan Tupí, sömürgeciler arasında dahi Portekizce'den daha yaygın olarak konuşulurdu."[168] Daha sonraları iktidar örgütlenmesi, kıtanın yerlilerini ve Afrika kökenlileri karar alma süreçlerinin dışında bıraksa da 19. yüzyılın siyasî doktrinlerinde karışım metaforu kullanılmaya devam eder; yerliler tanınır. Tam da bu yüzden Bolívar 1815'te şöyle diyebilir: "Ne yerliyiz [Indian] ne de Avrupalı... Bu ülkenin meşru sahipleri ile ülkeyi zorla ele geçiren İspanyolların ortasında yeni bir türüz."[169] Birkaç on yıl sonra bilimsel ırkçılık, Latin Amerika'daki kanaatler ve eylemler üstünde etkili olmaya başlasa da karışmış olma iddiasını, farkların türlere has bir kesinlik içermektense bir derece meselesi olduğu vurgusunu tamamen kıramaz.[170]

Toparlamak gerekirse, buraya sığdırmanın mümkün olmadığı çok sayıda sebepten ötürü, Latin Amerikalılar, kendi ortaya çıkış mitlerinde yerli kültürleri dışlamazlar. Bu durum, 20. yüzyılda çeşitli şekillerde ortaya çıkmış *indigenismo* hareketlerinden de önceye dayanır. Kendilerini farklı türlere mensup *criollos* veya *mestizos* olarak görürler, Yeni Dünya'nın halkları olarak... Belki de Kolomb fazlasıyla Eski Dünya'ya aittir.[171]

Buna mukabil Birleşik Devletler'de her ne kadar farklı kültürleri ortak bir potada eritmekten mübalağalı bir şekilde bahsedilse de, etnisiteye dair ideolojiler daha ziyade *Eski* Dünya'dakilerle benzerlik taşır. Gerçek yerliler ya ölüdür ya da kendilerine ayrılan topraklara kapatılmışlardır. Yeni yerlilerin ise (araya bir tire konularak anılmalarından tanınabilirler [Irish-American gibi]) numaralandırılmış her bir nesli, efsanevî bir Avrupa'nın aslî birer temsilcilsi sayılmak için hak iddia etmektedir. Kendine özgü özel-

likleri olan etnik siyaset, Birleşik Devletler'deki Kolomb imgesi için bir nimettir.

Etnisite, Kolomb'a ABD kültüründe kamusal başarının olmazsa olmazı sayılan bir lobi grubu sağlamıştır. 1850 yılında yapılan nüfus sayımına göre İtalya doğumlu sadece 3679 kişi vardır. 1866 yılında İtalyan kökenli Amerikalılar New York'taki Keskin Nişancılar Derneği çatısı altında Kolomb'un karayı görmesini kutlarlar. Sonraki üç yıl boyunca 12 Ekim'de (veya ona yakın bir günde) Philadelphia, St. Louis, Boston, Cincinnati, New Orleans ve San Francisco'da kutlamalar yapılır.[172] Ancak İtalyanların ve İspanyolların sayısı, bu kutlamaları ulusal bir gösteriye dönüştürmeye yetmez. Neyse ki etnisite, Kolomb'a sayıca daha kalabalık bir ikinci lobi grubu bahşeder: İrlanda kökenli Amerikalılar!

1850 gibi erken bir dönemde bile 962 bin Amerikalı, İrlanda kökenli olduğunu beyan etmiştir. Bunların pek çoğu, Katolik erkekler için 1881'de kurulmuş olan Kolomb'un Şövalyeleri gibi dernekler çevresinde örgütlenmiştir. On yıldan daha kısa bir zamanda, cemaatin desteği ve Katolik kilisesinin himayesi ile derneğin üye sayısı katlanır. Önde gelen İrlanda kökenli Amerikalıları arkasına alan örgüt, ABD'nin kuzeydoğusunda hızla büyümüş, bir "vatandaşlık kültürü" oluşturmanın önemini (giderek daha fazla) vurgulamaya başlamıştır.[173] Kolomb, bu göçmenleri birer vatandaşa dönüştürme sürecinde hayatî bir rol oynar. Katolik dinine has bir adanmışlık ve ortak hayatın gerektirdiği faziletin alenî bir örneği olarak kullanılır. Asıl önemlisi, Katoliklerin Roma'ya bağlılıklarının Birleşik Devletler'e bağlılığın önüne geçeceği klişesine karşılık verilmiş olur. 1892'de New Haven'da yapılan karaya çıkma kutlamalarına yaklaşık kırk bin kişi katılır. Katılanların altı bini Şövalye Cemaati'ndendir. Bin kişilik orkestranın şefi ise West Point Askerî Akademisi'nin başındaki kuşudur. Kutsallık ve vatanseverlik bu şekilde bir araya getirilmiş olur.[174]

Bu kutlamaların başarısının arkasında, Katolik Amerikalıların kabul görme isteğinden daha fazlası bulunur. Zaten Kolomb kültü, Katolik inancıyla sınırlı değildir. Tarih derslerinin 19. yüzyılın başında okullarda zorunlu tutulması ve Amerikan İç Savaşı [1861-1865] öncesinde yaygınlaşması, Kolomb'un daha geniş bir kesim tarafından bilinmesine yol açmıştır.[175] 19. yüzyılın başın-

daki birkaç biyografi denemesi de buna katkı sağlar. Ancak 1890 öncesindeki toplu kutlamaları mümkün kılan unsur, Kolomb'un Katolikler tarafından benimsenmiş olmasıdır; insan kalabalığı o bağlantıdan gelir. 1890'a gelindiğinde ise İtalyan ve İrlanda kökenlilerin Kolomb'u Birleşik Devletler'de tanıtma girişimleri, iki büyük organizasyonla birleşir, hatta onlar tarafından massedilir. Bahamalar'a ayak basılmasının 400. yıldönümü, sponsorluğunu İspanya ve Birleşik Devletler'in yaptığı ve kitle iletişim araçlarının kullanıldığı uluslararası kutlamalara sahne olur.

Kastilyalı ve Yankee

19. yüzyılın ikinci yarısında kamusal söylemlerin yönetimi ve sistemli idaresi, özellikle de hatırı sayılır bir işçi sınıfının olduğu ve geniş kesimlerin oy kullanabildiği ülkelerde o âna kadar hiç görülmemiş boyutlara ulaşır. Birinci burjuva devriminden devşirilmiş muğlak bir karine olan "kamuoyunun" varlığı kabul gördükçe hükümet yetkilileri, girişimciler ve entelektüeller, ulus devleti güçlendiren sınıflar üstü gelenekleri önceden planlayarak üretmeye girişirler. Avrupa'da milliyetçi mahiyetteki yürüyüşlerin sayısında patlama yaşanır. Birleşik Devletler'de hükümet, devlet okullarında bayrağa selam durmayı zorunlu tutar. Londra'da, Paris'te, Philadelphia'da, milyonlarca insanı çeken uluslararası fuarlar düzenlenir; 1873'teki ilk Oryantalistler Kongresi gibi akademik konferanslar tertip edilir. Fransa'da 1880'de Bastille Günü'nün icadı gibi resmî anma törenleri yapılır. Bu şekilde kitlelere kim oldukları (ve elbette kim olmadıkları) öğretilmiş olur. Sosyalistler, anarşistler ve işçi sınıfı militanları da, aynı şekilde, kendi kahramanlarını ileri sürüp 1 Mayıs'ta olduğu gibi kendi kutlamalarını düzenleyerek karşılık verirler. Her köşeden kamusal tarih fışkırır.[176]

Bu hareketli *yüzyıl sonu* İspanya'yı düşüşteyken yakalamıştır. Ülkedeki hizipler arasında çekişmeler devam etmektedir. Avrupa'da, Atlantik'e kıyısı olan tüm ülkelerin İspanya'yı geride bırakması; Amerika kıtasında ise Britanya'nın sürgit akınları, Birleşik Devletler'in artan nüfuzu ve İspanya'nın hiç geçmeyen Küba'yı kaybetme korkusu, ülkenin manevî-siyasî şahlanma talebini hiç olmadığı kadar arttırır.[177] [İspanya'daki] Bour-

bon Restorasyonu'nun mimarı olan* ve bir tarihçi sayılabilecek muhafazakâr lider Antonio Cánovas del Castillo, Kolomb'u ve Keşif'i ülkenin gelecekteki yeniden dirilişini eksiksiz olarak muştulayan metaforlar olarak kullanır.

1800'lü yıllar boyunca Kolomb'a olan ilgi artar. 1830'dan sonra hem Avrupa'da hem de Amerika kıtasında Kolomb'un biyografisi olarak görülebilecek çalışmaların sayısında ciddî bir artış olur. 1880'lerde, 400. Yıl'ı kutlamayı önerenler çıkar. Cánovas, artan bu ilgiyi zengin dekorlu bir gösteriye tahvil etmeyi bilir. Bunun sonucunda ortaya diplomatik ve siyasî bir haçlı seferi, ekonomik bir teşebbüs, İspanya'nın ve tüm dünyanın tüketimine açık, şatafatıyla ilgiyi üzerinde toplayan bir seyirlik malzeme çıkar. Tarihçi ve siyasetçi olan Cánovas ve akademisyenlerden-bürokratlardan oluşan cunta, 400. Yıl anma törenlerini bir araç olarak kullanıp İspanya'nın başrolde olduğu bir keşif hikâyesi yazarlar. İspanya'nın o dönemki en önemli vakanüvisinin sözleriyle, 400. Yıl kutlamaları, "Restorasyon'un zirve noktası"dır.[178]

İspanya, kutlamalar için iki buçuk milyon peso ve dört yılını harcar. Bazı şehirler yenilenir, heykeller dikilir, yakın zamanlarda düzenlenmiş uluslararası fuarlar örnek alınarak fuar çadırları açılır.[179] Bir yıl süren etkinlikler, 1892'nin Ekim ve Kasım aylarındaki görkemli seremonilerle son bulur. Bu seremonilere İspanyol Kraliyet Ailesi ve pek çok yabancı lider de katılır. 9 Ekim'de Cánovas, eşi ve kraliyet ailesinin mensupları ile birlikte, on iki ayrı ülkeden gelmiş gemilerin eşliğinde Güney İspanya kıyılarında keşfin yeniden canlandırıldığı bir temsilde rol alır. İspanya'daki 400. Yıl kutlamalarına resmî olarak en az yirmi dört ülke katılır.[180] Kolomb'un gemilerinin taklitleri Atlantik'te yüzdürülür. Birkaç hafta boyunca dünya, İspanya'nın çevresinde döner. Madrid ve Sevil'deki yürüyüşler Havana ve Manila'da yankılanır. En kudretli Batı ülkelerinin liderleri İspanya'ya hürmet eder.

Uluslararası katılımın bu denli çok olmasının en önemli nedeni, Cánovas'ın hem kutlamaları hem de kutlanacak nesneyi, yani keşfi, büyük bir başarı ile ambalajlamış olmasıdır. 400. Yıl'ı sadece şatafatlı bir merasim olarak, değil, en aydınlık zihinleri düşünmeye davet eden bir olay olarak pazarlamayı başarır: Geçmişin

* Bourbon Monarşisi'nin İspanya'da tahta geçmesi, 1874. —*çn*

ve bugünün siyasetinin, İspanya'nın dünya ölçeğindeki rolünün, Batı medeniyetinin ve tarihinin öneminin tartışıldığı, bir yıl süren bir sempozyum olarak. 400. Yıl cuntasının düzenlediği entelektüel faaliyetler hem kutlamaları meşrulaştırır hem de 1992'deki 500. Yıl kutlamalarına öncülük etmiş olur.[181]

Cunta, en az bir tane ciddî akademik dergi çıkarmaya başlar; diğerlerine esin kaynağı olur; okumuş yazmış kişilerle temasa geçer; bugün hâlâ Avrupa ve Amerika çalışmalarına ilham veren araştırmalara malî destek sağlar. Şubat 1891'den Mayıs 1892'ye kadar yalnızca Ateneo de Madrid'de ellinin üzerinde kamuya açık konuşma düzenlenir. O dönemin başlıkları, günümüzde dahi Amerika kıtasının işgalini tartışırken kullanılan kategorilerin ve temaların, 400. Yıl tarafından nasıl şekillendirildiğini gösterir: Çeşitli koloni sistemlerinin fethedilen halklara farklı türde etkileri, Siyah Efsanesi'nin doğru olup olmadığı, fetih öncesinde Amerika'da yaşayanların kültürel mirası, İspanya'nın Kolomb'a nasıl davrandığı, Avrupalı diğer kâşiflerle Kolomb'un kıyaslanması, Kolomb'un tam olarak nerede karaya çıktığı, mezarının tam olarak nerede olduğu vb.[182] Bu tarz etkinlikler sadece katılan akademisyenleri etkilemekle kalmamış, kamuoyunun konuya bakışını da biçimlendirmiştir. Her şeyden evvel, Kolomb'u ve yaptığı keşfi, kamuoyunun ilgisine mazhar olabilecek ilmî bir söylemin nesnesi hâline getirmiştir. İkinci olarak, konuya ilgi duyan herkese (bireyler, partiler yahut devletlere) tarafsız bir kutlama zemini sunmuş; çatışan amaçları ve olayın çağrıştırdığı farklı anlamları bertaraf edebilmiştir.

Amaçlar ve olayın çağrıştırdığı farklı anlamlar, büyük çeşitlilik gösterir. İspanya'nın kentlerde yaşayan kalabalıkları için 400. Yıl, eli kulağında olan bir yeniden dirilişe ve bunun sembolü olan İspanya'ya duydukları inancın ifadesidir. Gazeteci Angel Stor pek çok insanın görüşünü yansıtan şu ifadeleri kullanır: "Amerika'nın keşfinde bir karakter öne çıkıyor. Isabella ve Katolik Ferdinand'tan çok daha görkemli bir karakter bu, hatta Kolomb'dan bile... Zira insanların beraberce yapabildiklerini bir insan tek başına asla yapamaz. [Bahsettiğim] bu karakter İspanya'dır. Bu olağanüstü epik hikâyenin başkahramanı odur."[183]

Cánovas'ın anlatısı, Stor'unkinden pek farklı değildir. Kutlamaları, İspanya'nın varlığını Atlantik'in diğer kıyısında ve (daha az da olsa) Avrupa'da görünür kılacak eşsiz bir fırsat olarak görür. Bu sayede aynı zamanda kendi iktidarını da pekiştirir. 400. Yıl, Cánovas'ın konumunu İspanya'nın hikâyesindeki yardımcı oyuncu olarak sağlamlaştırır; Cánovas'ı, başkahramanı tamamlayan bir figür hâline getirir. İspanya'da herkesin (yani erkeklerin) oy kullanmasının ilk kez denendiği bir dönemde ve neredeyse saplantı hâline gelmiş Avrupa'ya rezil olma korkusunun hâkim olduğu bir ortamda, Cánovas, bu kutlamalar sayesinde, İspanya'nın namusunun teminatı ve milletin hakikî evladı olarak öne çıkar.

Mevzubahis olan sadece namus değildir. İspanya'nın 400. Yıl'ı anarken güttüğü bir diğer hedef de Amerika kıtasında yeni fetihler için zemin hazırlamaktır. Filipinler'e okul ve dispanser yaptırarak göstermelik hediyeler verilse de gözler asıl olarak Atlantik'in öteki yakasındadır. ABD'nin kıtadaki kazanımlarına karşılık pek çok İspanyol lideri, Latin Amerika ile ticarî ve kültürel bağları geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Aynı zamanda İspanyol zeytinlerinin ve şarabının Birleşik Devletler pazarına girmesini talep edenler, kutlamalar sayesinde Kuzey Amerikalı şirketler ve komisyoncularla ilişkiye geçme imkânı yakalamıştır.

Buna karşılık, ABD'li simsarlar İspanya ile kendi belirledikleri koşullar altında ilişkiye geçmek isterler. Ne de olsa bir kıtanın adını taşıyan tek ülke kendilerininkidir (Güney Afrika çok daha sonra ortaya çıkacaktır) ve ülkenin emperyal mukadderatının görünür emareleri, yeni yeni vücut bulmaya başlamıştır. 400. Yıl anması, İspanya için eski şaşaalı günleri yad etmenin ve gelecek zaferleri tahayyül etmenin bir aracı iken, Birleşik Devletler'deki pek çok insan için mevcut gidişatın tasdiki ve kutlanması anlamına gelir. Bu yüzden, her ne kadar ABD'li yetkililer Cánovas'ın düzenlediği kutlamaya önem verirmiş gibi gözükseler de, asıl enerjilerini kendi 400. Yıl kutlamaları için harcarlar; yani Chicago'daki Dünya Kolomb Fuarı için.

Chicago Fuarı 1892'de değil, 1893'te açılır; ama tarihin tutması ve hatta Kolomb'un kendisi dahi o sırada çoktan talî unsurlara dönüşmüştür. Harvard Peabody Müzesi ile Smithsonian Enstitüsü'nün katkılarına ve o dönem yıldızı yükselen Franz

Boas'ın varlığına rağmen olayın entelektüel boyutunun pek az ehemmiyeti vardır. Henry Adams daha sonra *Education* [Eğitim] adlı eserinde şöyle yazar: "Fuar, felsefeyi reddetti... Babil halkı gibi bir araya toplanmış bu güruh, Nuh'un zamanından bu yana görülmemiş bir gevşeklikte, birbirinden kopuk, muğlak, yanlış tanımlanmış, alâkasız fikirler, daha doğrusu fikir kırıntıları peydahladı; kesin bilgiden mahrum bir yaygara çıkardı ve [Chicago'daki] gölleri işte bu yaygara ile dalgalandırdı."[184]

1892'deki Madrid Fuarı'na kıyasla, Chicago 1893'ün entelektüel bir tarafı bulunmaz. Temel mesele paradır, kazanılacak ve harcanacak para. Madrid'teki 1892 kutlamalarına Birleşik Devletler'in ayırdığı ödenek 25 bin dolardır, 1889 Paris fuarına ayırdıklarının yalnızca onda biri. Fakat ikisi de Chicago Fuarı'nın 5.8 milyon dolarlık ödeneği yanında cüzî rakamlardır.[185] 1889 Paris Fuarı ve Birleşik Devletler'in kendi topraklarında, Philadelphia'da kutladığı Amerika'nın bağımsızlığının 1876'daki 100. yıldönümü, Kuzey Amerikalı girişimcilere uluslararası fuarlardan iyi paralar kazanılabileceğini gösterir. 1870'lerin sonuna gelindiğinde, W. Rockefeller, C. Vanderbilt, J.P. Morgan ve W. Waldorf Astor gibi insanların üstünde uzlaştığı bir konu vardır: Para kırılan bu fuarlardan bir tane daha düzenlemek gerekir. Chicago'daki bir yıl geç kalınmış fuar, bürokratların ve yatırımcıların işte böyle tesadüfler ve yanlış başlangıçlar üzerine inşa ettiği bir etkinliktir. Fuarın ismini Kolomb'tan alması ve İspanyol bir prensin onur konuğu olarak ağırlanması, işin cazibesini arttırmaya yönelik ilâvelerdir yalnızca.

Kolomb, kendi adına düzenlenen bu etkinlikte bir teferruattan ibaret olsa da Chicago, onun şöhretine bir hayli katkı sağlar. Zira, anma törenleri sayılardan beslenir ve 1893'teki etkinlikler, Amerikalıların büyük ebatlı işlere karşı iştahını sergiler niteliktedir: Dünyanın o âna kadar bildiği tüm fuarlardan daha büyük bir alan, daha çok katılımcı ülke, daha fazla sayıda sergi ve daha fazla para... Sayılar bahsinde Chicago galip gelir (sadece izleyici sayısında Paris'e yenilir) ve Kolomb'a ithaf edilmiş o âna kadarki en büyük anma töreni olur. Harcama kalemi 28.3 milyon, hasılat ise 28.8 milyon dolara ulaşır. 21 buçuk milyon insan fuarı ziyaret eder (ve yerel kayıtlara girmiş bir protesto gösterisi olmaz). Bazı İspanyol gazeteciler, fuarı en âdisinden bir karnaval olarak nite-

lendirmiş olsalar da sayılar ortadadır. Kolomb, su gibi para harcanan bir Amerikan pazarında ambalaj kâğıdı olarak kullanılmıştır; ama pazar öyle büyüktür ki kullanılan ambalaj dikkat çekmiştir.

Latin Amerika'nın dikkatini çekmiştir en başta. Kolomb'un bir *Yankee* kahramanına dönüşümü, Batı denizlerinde yalnız bir kovboy gibi dolaşması, elbette ki Chicago'nun dışındaki herkese bayağı gelmiştir. Yine de güneydeki uzak topraklardan bakıldığında, bu fuarda kullanılan sembollerin, ekonomik ve siyasî bir dizi girişimden devşirilmiş olduğu görülür. Chicago'da yazılan Kolomb hikâyesi ile yarıkürenin bu kısmında Birleşik Devletler'e ait gücün faal olarak yazmakta olduğu fetih hikâyesi örtüşür. 1492'de olmuş olduğu söylenen, 1890'ların başında olanı meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. 1899 yılında, kutlamaların düzenleyicilerinden olan ABD Dışişleri Bakanı James Gillepsie Blaine'in çağrısıyla Amerika kıtasındaki tüm devletler ilk kez Washington'da bir araya gelir.[186] 1890 yılında Minor C. Keith, Kosta Rika'dan 800 bin dönümlük kamu arazisi satın alır; ABD Senatosu'nda McKinley Gümrük Vergisi Yasası kabul edilir; Amerikalı girişimciler Küba'nın şeker ihracatının %80'ini kontrol eder hâle gelir. 1891'de Amiral Bancroft Gherardi, Haiti'nin bir kısmını işgal etme tehdidinde bulunur. Birleşik Devletler Donanması aynı yıl Şili'ye karşı savaş hazırlıklarına girişir. 1892'de Birleşik Devletler Posta Teşkilâtı'nın müdürü, bir vatandaş-kendi başına hareket eden bir simsar olarak Dominik Cumhuriyeti'nin tüm dış borcunu üstüne alır. Aradan geçen dört yüz yılın ardından, İspanya'nın bıraktığı boşluğu Birleşik Devletler doldurmaya başlamıştır. Güzergâh aynıdır: Önce Karayipler, ardından alt kıtadaki geniş topraklar ele geçirilecektir. Bu yayılmacı politikalar göz önüne alındığında, Kolomb'un bir *Yankee* kisvesinde arz-ı endam etmesi işin budalalığını azaltmaz belki, ama en azından gerçeğe daha çok tekabül eder.[187]

Fuar, Avrupa'nın da dikkatini çeker. Pan-Amerikan stratejinin bir hedefi de Avrupa'nın Batı yarıküreye yaptığı akınların önüne geçmektir. 1880'lerde Britanya'nın Güney Amerika'daki yatırımları, Birleşik Devletler'inkinden daha fazladır. Kanal Projesi 1889'da çökene kadar Fransızlar, Birleşik Devletler tarafından bir tehdit olarak görülür. Hatta Alman ve İtalyan girişimleri dahi, ne

kadar küçük olurlarsa olsunlar, Kuzey Amerika tarafından şüpheyle izlenir. Dolayısıyla, 1890'dan fuarın sonuna kadar Kolomb'un nasıl yorumlanması gerektiği ve Batı yarıküre için ne ifade ettiği Avrupalılara tekrar tekrar anlatılmış olur.

Bu yeni yorumun dayatılabilmesi, ancak birtakım suskunlukların ortaya çıkması ile mümkündür. Bazı izler tümden yok edilemeyeceği için, tarihteki ağırlıklarının azaltılması icap eder. Önemsizleşirler yahut önemleri bu yeni yorumun gösterebildiği ile sınırlanır. O yüzden de fuarın resmî rehber kitabında Avrupa-Amerika tarihinin ilk 280 yılı es geçilir. Bu yarıkürenin 1776 öncesi tarihi, Birleşik Devletler'in ortaya çıkmasına yarayan bir "hazırlık aşaması" olarak ele alınır. Keşfin önemi artık ABD'nin senede kaç ton buğday ürettiği veya kaç kilometrelik bir demiryolu ağına sahip olduğu ile ölçülür. Avrupa ve Latin Amerika'nın tek kalemde görmezden gelindiği rehber kitapta, şu ifadeler yer alır: "Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesinin 400. yıldönümü kutlamasının, kıtadaki en muazzam ulus tarafından düzenlenmesi elbette ki son derece doğaldır."[188]

Birleşik Devletler vatandaşlarına, özellikle de istilacı İrlandalı işçilere ve İtalyan ailelere, Kolomb'un ne olmadığı şüpheye yer bırakmayacak şekilde izah edilir. 1860-1893 arasında Avrupa'dan gelmiş göçmenlerin sayısı ikiye katlanmıştır. Bu zaman diliminde, İngilizce konuşulmayan ve o dönem "Güney Avrupa" olarak geçen bölgeden (yani İtalya, Rusya, Polonya, Bohemya ve Beyazlığından emin olunamayan diğer yerlerden) gelenlerin sayısı giderek artar. 1890'da İtalyan göçmenlerin sayısı üç yüz bini aşmıştır.

Göçmenlik meselesi bağlamında, güneyli göçmenlerin biyolojik olarak daha aşağı olduğu ve Birleşik Devletler'in "gelecekteki ırkı" için bir tehdit oluşturduğu şeklindeki iddialar bir hayli yaygın hâle gelir. Yeni gelen göçmenleri destekleyen ilerici dergiler [dahi], "İtalyanlar Tehlikeli Bir Sınıf mıdır?" gibi başlıklar atar.[189] İtalyanların sayısının üç yüz bin eşiğini geçmesinden iki yıl sonra, demiryolu kodamanlarından Chauncey M. Depew, Kolomb Günü'nün "sadece Amerika için değil, tüm dünya için" önemli olduğunu söyler; sonra konuşmasının devamında "sağlıksız bulduğu göçmenliğe" dikkat çeker. Amerikalıları,"hastalığa, fakirliğe ve suça karşı önlem" almaya davet eder.[190] Buna benzer öneriler, yüz

yıl sonra, yani 1990'larda Kaliforniya ve Florida'da yinelenecektir. Ancak bu defaki sert eleştiriler, Meksikalılar ve Karayipler'den gelen göçmenlere yönelecektir. Artık İtalyanlar ve Ruslar, Beyazlarla aynı potada erimiş, kaynaşmışlardır.

Bütün kibirlerine rağmen, Chicago'daki fuarın senaryosunu yazanlar metnin tüm telmihlerini kontrol altında tutmayı başaramazlar. Kazandıkları zafer, kendilerinden önce gelenlere kıyasla, Kolomb'u bağlamından daha fazla kopartabilmelerinden gelir. Ama böyle olunca da Kolomb artık sadece onların olmaktan çıkar. Muvaffak olmuş kutlamalar, kutladıkları olayı büyük bir başarıyla bağlamından çıkarırlar; bu da olayın alternatif okumalarının önünü açar. Ritüel ne kadar zenginse, sonradan gelenlerin metnin bazı parçalarını değiştirmeleri ve yeni yorumlar oluşturmaları o kadar kolaydır. Yakın zamanlarda Bahamalar'a ayak basılması hakkındaki ihtilâfın bir sebebi de, bu işi düzenleyenlerin olaya hem maddî hem de sembolik olarak abartılı şekilde yatırım yapmış olmasıdır. Ihtilafın kapsamı, geçmişteki kutlamalara atfedilen öneme de dayanır. Ritüellerin özel bir türü olan anma törenleri, birbirlerine eklenerek büyür ve her seneki etkinlik bir sonrakinin geçmesi gereken eşiği ileri taşır. Cánovas'ın kutlamaları ve İtalyan-İrlanda kökenli Amerikalıların daha önceki merasimleri Chicago Fuarı'na ister istemez önayak olmuştur. Buna mukabil bazı göçmenler, bu fuarı, kendilerinin de aynı potada erimeye namzet kabul edildiklerinin emaresi olarak görmüşlerdir. Fuarı düzenleyen kodamanların muhtemelen tahmin etmedikleri bir çıkarımdır bu. O günden sonra Katolik Amerikalılar, ulusal kahramanlarının tanınmış olmasından kendilerine pay çıkarabileceklerdir.

1890'larda Kolomb'un Birleşik Devletler tarafından kabul görmesi ulusal bir fenomen hâline gelir. Geçmişi yeniden tanzim eden ve bir şekilde Kolomb'a bağlanan yeni anlatılar ortaya çıkar. Etnik ve dinî liderlerden tutun da çeşitli yöreler ve belediyelere varıncaya kadar herkes kendi kökenlerinde Kolomb'un izlerini aramaya başlar. Bu maksatla hâlihazırda kullanımda olan diğer anlatılar susturulur, yenileri üretilir. Örneğin o on yılın sonunda, Ohio'daki Columbus şehrinin isminin kâşiften geldiği, herkesin malûmu hâline gelir. Oysa Columbus'un Ohio eyaletinin idarî merkezi olmasına nasıl karar verildiğini anlatan hiçbir önemli bel-

gede, Cenovalı denizciye atıfta bulunulmaz. Kolomb, yasa tasarısının ilk taslağında yahut tasarı imzalanıp senatoya gönderilirken *Meclis Zabıt Defteri*'nde anılmaz. Birkaç yıl sonra tasarı birkaç değişiklikle yeniden kabul edildiğinde de ismi geçmez. 1816 yılında Vali Worthington Ohio Yasama Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmada, Columbus şehrinin, yerel hükümetin daimî merkezi olduğunu beyan eder; ancak kişi olan Kolomb'tan bahsetmez. Aynı yıl *Ohio Gazetteer*'de çıkan bir yazıda, Birleşik Devletler için "Kolomb Cumhuriyeti" yakıştırması yapılır; ancak gazetede kasabadan bahsedilen yerlerde Cenovalı denizcinin adı geçmez; hem de hiçbir sayısında. 1830-1850 arasında eyalet ve kasaba hakkındaki betimlemeler ve tarihî anlatılarda Columbus şehri ve Cenovalı Kolomb arasında herhangi bir bağ kurulmaz. Hatta kasabanın kapsamlı bir tarihini sunan 1873 basımı kitapta bile böyle bir ilişkinin bahsi geçmez.[191] Toparlamak gerekirse, 1873 gibi geç bir dönemde bile Ohio'daki Columbus ve Kristof Kolomb arasındaki bağlantı tarihsel bir öneme sahip değildir.

Ancak 1892'ye gelindiğinde, Chicago Fuarı'nın yarattığı heyecanla birlikte artık Ohio'daki Columbus, Kristof Kolomb'un Birleşik Devletler'de ne kadar derinlere nüfuz ettiğinin kanıtı olarak sunulmaya başlanır.[192] Bundan bir yüzyıl sonra, 500. Yıl kutlamalarının bir parçası olan AmeriFlora '92'nin açılışında* Başkan Bush, artık herkesin malûmu hâline gelmiş o bariz bağlantıyı bir kere daha tasdik eder:

> Bu müstesna etkinliğin kutlama komisyonu tarafından 500. Yıl kutlamalarına dahil edilmesi son derece anlamlıdır. Columbus'ta -ki burası dünyada büyük kâşifin ismiyle anılan en büyük şehirdir- gerçekleştirilecek olan AmeriFlora '92, sadece onun keşfettiği ülkelerin değil, aynı zamanda geldiği kıtanın [Avrupa'nın] da zengin kültürel mirasını kutlamaya vesile olacaktır.[193]

Chicago'nun ne kadar başarılı olduğunun son göstergesi, Kolomb'un ne kadar doğallaştırıldığıdır. Fuardan yüz yıl sonra, Ohio dışında on dört eyalette daha Columbus isminde kasabalar vardır artık. Keza Kolombiya [Columbia] ismine de ABD coğrafyasının dört bir yanında rastlamak mümkündür.[194]

---

* Ohio, Columbus'taki bahçe fuarı, 1992. —*çn*

Bush'un Amerikan yerlilerinin kültürel mirasına yaptığı atıf hariç, Kolomb'un bu yeni Amerikan versiyonu artık daha beyaz tenli bir Kolomb'tur. Herkesin eriyemediği potada bütün kökenler eşit değildir. Kimlik belirten bileşimlerin ikinci kısmı olan *Amerikalı* (İrlanda kökenli, Yahudi kökenli, İngiltere kökenli *Amerikalı**) her zaman beyaz teni vurgular. İlk kısmın vazifesi ise, belirli bir tarihsel ânda, ikinci kısımla ne kadar uyumlu olunduğunu ölçmektir.[195] Dolayısıyla Chicago Fuarı sırasındaki İtalyan karşıtı ırkçılığa rağmen, Kolomb'un giderek daha fazla Amerikalı olması Beyazlaşmasını gerektirir. Kendisi Beyazlaşırken, Kolomb'u geçmişlerinin bir parçası olarak gören insanları da Beyazlaştırır. Bu da Chicago'da resmiyet kazanmış anlatının, daha farklı şekillerde yorumlanabilmesinin önünü açar. Fuarın başarısı, fuarı düzenleyenlerin kimisindeki Birleşik Devletler tasavvurunun ideolojik olarak kırılmasını mümkün kılar.

Fuardan üç yıl sonra, Chicago'da yazılmış senaryoyu bulandırmayı kafasına koymuş olan New Yorklu İtalyanlar, Kolomb Lejyonu'nun Oğulları isimli bir örgüt kurup bir sonraki yıl Kolomb Günü'nü kutlar.[196] Her zaman resmî bir işbirliğine dönüşmemiş olsa da çabaları İrlandalıların girişimleriyle ortak bir zemine oturur. Bilhassa Şövalyeler adlı örgüt, kendi seçilmiş ataları için bir hayli çok çalışır. Beyaz statüsünün imtiyazlarından tam olarak yararlanmaya başlayan ve bu esnada ülkenin her tarafına yayılan İrlanda kökenli Amerikalılar, sırasıyla her eyalette 12 Ekim'in resmî tatil olmasını öngören yasal değişiklikler için imza kampanyaları yürütür. 1912 yılında istediklerini elde ederler. 1492 Avrupa'sının tarihsel bağlamından giderek uzaklaşan Kolomb'un kendisi de bir İrlandalıya dönüşür. Ta ki İtalyan kökenli Amerikalıların her iki dünya savaşından sonra kitlesel olarak ABD'ye göç etmelerine ve ırksal-tarihsel meşruiyet yarışında yeni kazanımlar elde etmelerine kadar.[197]

Keza Latin Amerikalılar da Kolomb'u beklenmedik şekillerde sahiplenirler. Böylece hem Madrid'te hem de Washington'da yapılan planlar bozulmuş olur. İspanyol hükümeti 19. yüzyılın sonunda Latin Amerika'ya yapılan göçleri teşvik etmektedir. Amaç, bölgede daha geniş ölçekte devam eden *hispanismo* hareketine

* Sırasıyla Irish-*American*, Jewish-*American*, Anglo-*American*. —*çn*

destek olmaktır. Madrid'in hesabı, İspanyol kültürüne bağlılık ve İspanyol mirasına duyulan hürmet yoluyla, Birleşik Devletler'in giderek büyümekte olan ekonomik ve politik nüfuzunu dizginlemektir. Bu açıdan bakıldığında Madrid'in eski ve şu anki kolonilerinde Kolomb Günü'nün kutlanmasını bir İspanyolluk alameti olarak ileri sürmesi yerli yerine oturur. Fakat sunulan Kolomb imgesi Birleşik Devletler'in sunduğu ile bağdaşmamaktadır. 400. Yıl kutlamalarının her ikisine birden katılan Latin Amerikalılar, bu çelişkileri kendi avantajlarına olacak şekilde çözmeyi başarırlar.

Kovboy şapkalı bir Kolomb'un Wells Fargo şirketinin vagonlarına eşlik etmesi, Teksas'ın güneyinde yaşayanlar için inandırıcı bir imge değildir. Yine de Cánovas'ın İspanya'sının tercihi olan Rönesans keşişi figürüne meydan okunmasını sağlar.

Kolomb'un Haiti'ye ayak basması, Haitili ressam J. Chéry.

Chicago Fuarı, Kolomb'u bir Kuzey Amerikalı olarak resmetmeye çalışırken bütün Amerika kıtasına mâl eder. Bunun sebebi farklı diller arasında yaşanan anlam karmaşasıdır ve tümüyle kasıtlı bir şekilde yapıldığı söylenemez. Birleşik Devletler nezdinde kâşifi "Amerikan" yapmak, ona "Amerika Birleşik Devletleri" etiketi takmakla aynı şeydir, çünkü Birleşik Devletler, Amerika *demektir.*[198]

Latin Amerikalılar, İspanya'nın Kolomb'unu benimseyemez. Kültürel mirasları, kaynaşma hakkındaki görüşleri, dünya ekonomisinde yarı çevre sayılabilecek pozisyonları sebebiyle Kolomb'u kendilerine de mâl edemezler. Bunun için ne gerekli araçları ne de buna yönelik bir iradeleri vardır. O yüzden de Kolomb'un Amerikanlaşmasını kenardan seyretmek durumunda kalırlar. Yine de Amerikanlaşmanın, Latin Amerikalılar için başka telmihleri bulunmaktadır. Onlar için bu yarıkürenin tek sahibi *norteamericanos* [Kuzey Amerikalılar] değildir. "Amerikan" denildiğinde mutlaka "Gringo"yu ya da "Yankee"yi anlamazlar. Onlar için, "Amerikalı" Kolomb tüm kıtaya aittir. İspanya'da ve Birleşik Devletler'de üretilmiş metinlere kendi ince dokunuşlarını eklemek suretiyle, her iki metni de kendi "kaynaşma/beraber harmanlanma" söylemlerine yaklaştırırlar. Latin Amerika sathında 12 Ekim, hem İspanyolları hem de rakibini yücelten bir şekilde, daha doğrusu ikisinin harmanlandığı bir şekilde kutlanır: Keşif Günü, Amerika Kıtası [Americas] Günü ya da en basitinden *El Día de la Raza* yani Irk/Nesep Günü yani halkın günü. Kendilerine tahsis edilmiş bir gün: Kökeni ne olursa olsun, içindeki etnisite nasıl inşa edilmiş olursa olsun.[199] *La Raza*'nın Merida ya da Cartegana'daki ağırlığı, San Juan veya San Diego'dakinden bambaşkadır. Kolomb, bu yerlerin her birinde başka bir kıyafet giyer.[200]

12 Ekim: Son Bir Değerlendirme

Gerçek Kolomb lütfen ayağa kalkabilir mi? Belli ki sorun bu seslenişin kendisinde; Bahamalar'a ayak basılmasının 500. yılını kutlamak maksadıyla düzenlenmiş aleyhte-lehte çeşitli etkinliklerin sağanağı altında, artık bunu anlamış olmamız gerekir.

Chicago Fuarı zamanında akla dahi gelmeyecek bazı maddî ve ideolojik aygıtlar, 1992'deki 500. Yıl kutlamalarına katkı sağlamıştır. Toplumsal tarih, "kamuoyunun" doğasının dünya ölçeğinde değişmesi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber, elektronik araçların masumiyet iddiası ve anlatımdaki tüm sadeliğe rağmen artık çoğunlukla iktidarın anlattığı bir hikâye mertebesine ulaşmıştır. İmaj yaratıcıları, ekranlarda, sayfalarda ya da sokaklarda gösteriler tertip edebilir, sloganlar bulabilir yahut ritüeller icat edebilirler. Üstelik bunlar kitlelere, taklit ettikleri ya da

kutladıkları esas olaylardan çok daha gerçekçi gözükür. Eşyanın, bilginin ve insanların dolaşım hızı artıp yüz yüze ilişkilerin önemi azalırken, insanların dahil olmak istedikleri ve de dahil olduklarını düşündükleri cemaatlerin mahiyeti de değişir.

Pek çok farklı gerekçeye dayandırdıkları iyi niyetlerle hareket eden profesyonel manipülatörler, bu gerilimi (ve bu gerilimin tarihî uzuvlarını) bir sıçrama tahtası olarak kullanmaktadır. Bir bayrak, bir abide, bir müze sergisi yahut bir yıldönümü, canlı bir müsamerenin merkezi hâline getirilip dünya çapında bir izleyici kitlesine, tarihsel olarak yanlış bazı iddialar barındırmasına rağmen pazarlanabilir. Her ne kadar profesyonel tarihçiler danışman olarak bu girişimlere dahil ediliyor olsalar da, kitlesel tüketim maksadıyla üretilmiş ve ticarî-politik ritüellerle bezenmiş tarih, dalavereye giderek daha açık hâle gelmektedir. O sebeple, ticarî, entelektüel ve siyasî simsarların 500. Yıl kutlamalarını küresel ölçekte şatafatlı bir olaya çevirme gayretleri şaşırtıcı değildir.

Üstelik bir noktaya kadar başarılı oldukları söylenebilir. İspanyol hükümeti, Cánovas'ın 400. Yıl kutlamalarındaki savurganlığı, yüksek teknoloji desteği ile tekrarlamaya çalışır. ABD hükümeti bir kutlama komisyonu kurup Kongre Kütüphanesi'nde konuşma serileri tertip eder. Parisli entelektüeller, başlığında Kolomb yahut 1492 geçen çok sayıda kitabı, bir başkasına yazdırıp kendi isimleriyle yayımlarlar.* Kolomb hakkındaki Avrupa ve Amerikan yapımı filmler muhtemelen Paris'te yazılmış kitaplardan ve Birleşik Devletler'deki akademik makale selinden çok daha fazla etkili olur, Kolomb'u Winnipeg'ten Kalküta'ya uzanan geniş bir coğrafyada daha fazla izleyici ile buluşturur. Bahamalar'a varış, drama hâline getirilip en az üç kıtada televizyondan gösterilir.

Tarih üretimindeki bütün bu sıradışı araçlara rağmen, 500. Yıl, 1890'lardaki kutlamalarla kıyaslandığında bir fiyaskodur. Kamuoyunun mahiyetindeki dönüşüm, grupları bir arada tutan bağlardaki değişim, elektronik iletişim hızı ve yeni iletişim araçlarının ağırlığı ortaya çelişkili sonuçlar çıkarmıştır. Dünyanın dört bucağında yaşayan insanlar giderek daha kolay ulaşılabilen hedef

---

* Buradaki tabir "ghost writer". Günümüzde bilhassa ünlü kişiler (şarkıcılar, futbolcular...) anılarını kitaplaştırmak için bu yöntemi kullanıyor. Kitabı bir başkasına yazdırıp kendi isimleriyle bastırıyorlar. —*çn*

kitleler hâline gelmiş olsalar da, muhalif azınlıkların verdikleri sert karşılıklar da aynı şekilde daha fazla duyulur olmuştur. Bugünkü toplum artık daha bir uluslararasıdır; ama bir yandan da daha çok sayıda parçaya bölünmüştür.

Bölünmüşlüğün hem olumlu hem olumsuz tarafları vardır. 1991-92 yıllarında ABD'li birçok reklamcı, *Hispanic* [İspanyol kökenliler] pazarından büyük paralar vurmayı hayal etmiştir. Kahveden patates cipsine, spor kıyafetlerden sigaraya kadar pek çok ürünü Kolomb resimleriyle donatmayı tasarlarlar. Washington'un doğum gününü kullanarak nasıl şilte sattılarsa, Kolomb'u kullanarak da araba ve mobilya satabilecekleri kampanyalar oluştururlar. *Hispanic* pazarına girme hesabıyla yapılan bu anma törenlerinin, İspanyol kökenli birkaç aktivist tarafından ses getiren bir karşı kampanya ile protesto edilmeye başlanması sadece birkaç hafta alır. Kolomb, İspanyolca konuşanlar arasında "istenmeyen adam" ilan edilir; keşif kelimesinin yerine fetih geçer. Bunun sonucunda birçok reklamcı, İspanyol kökenlilere yönelik 500. Yıl kampanyalarına son verir.

Geriye dönüp bakıldığında 500. Yıl'ın en önemli özelliğinin dünya çapında yükselmiş muhalif sesler olduğu görülür. Farklı sebeplerle ve farklı derecelerde de olsa, Amerikalı Siyahlar ve Yerliler, Latin kökenli Amerikalılar; Afrikalı, Karayipli, Asyalı liderler fethi kutlamayı ya reddeder ya da keşif anlatısını yeni bir doğrultuya sevk etmeye çalışırlar. Bu protestoların ve hikâyeye yapılan ilâvelerin sonuçları değişkenlik gösterir; ama kutlama merasimi düzenleyecek herkes, bir şekilde bu seslere kulak vermek zorunda kalır. İspanya siyasetinin ve ekonomisinin kodamanları, 1492'de Yahudilere yapılmış eziyetler için özür dilemeye ilk kez cesaret ederler ve Sefarad Yahudilerini de kutlamalara katılmaya çağırırlar. Amerikan Yahudi lobilerinin bir kısmı 500. Yıl'ı kutlayan sürüye şevkle katılır; ancak Birleşik Devletler'in pek çok bölgesindeki ve diğer memleketlerdeki sessiz muhalefet, 1492'de ne olduğu hakkında organizatörlerin anlattığı hikâyenin berraklığına kafa tutar.

Bakış açılarının ve seslerin çoğullaşması, 1992'yi pazarlayanların işini 1892 Madrid ve 1893 Chicago'ya kıyasla bir hayli zorlaştırır. Hem Madrid hem de Chicago, gördüğümüz üzere, kendi

dönemlerine seslenen etkinliklerdir. Fakat bunu etkin bir şekilde yapabilmenin en önemli koşulu, sabit ve kendinden menkul gibi görünen bir geçmiş ambalajlamaktır: *12 Ekim 1492'de Kristof Kolomb Yeni Dünya'yı keşfetti.* 1992'deyse bu geçmiş artık o kadar berrak gözükmemektedir. Temsilî canlandırmalar bir tarafa, 12 Ekim 1492'de aslında ne olduğu, 500. Yıl'ın önemli tartışma konularından biri olmaktan çıkmıştır. En azından araştırmaların ve münakaşaların merkezi değildir artık. Tartışmaya katılanların ve bu tartışmayı belli bir mesafeden izleyen gözlemcilerin çoğu (kutlayanların ise az bir miktarı), olayın o günden ötürü değil, sonradan olanlardan ötürü önemli olduğu konusunda mutabıktır.

Fakat sonradan olanlar, artık basit bir hikâye örgüsüne sahip değildir. Bizimle Kolomb arasına milyonlarca adam ve kadın girmiştir. Kolomb'un izinden giderek kâh zorla kâh kendi rızalarıyla onlar da Atlantik'i geçmiştir. Okyanusun iki tarafındaki diğer milyonlar ise bu harekete tanıklık etmiştir. Ne olduğu hakkında kendi görüşlerini üretmişler; sonradan gelen nesillerse, bu görüşleri hem sözleri hem amelleri ile sürekli değiştirmeye devam etmişlerdir. Çağların ve kıtaların arasında kalmış anlatılar, Bahamalar'a ayak basılmasının bugüne uzanan akıbetlerinden güç alarak, olayı bugün hâlâ dönüştürmeyi sürdürmektedir. Kolomb'un karayı görmesi, hâlihazırda bildiğimiz dünya tarihini ortaya çıkarmıştır; Kolomb sonrası tarih ise olayı tasvir eden dille/kavramlarla uğraşır. 1890'lara kadarki Kolomb sonrası tarih, Chicago anlatısını mümkün kılar. Günümüz tarihi ise, Chicago anlatısının bir daha hiçbir zaman anlatılamamasını temin eder. Olan ve olduğu söylenen, tarihselliğin iki şeklini içinden çıkılamayacak şekilde birbirine karıştırır.

1800'lerde var olmayan "Amerikan Yerlisi" [Native American] tabirini kullanmaya başlamak tarihsel bir hatayı onarabilir mi? Güney Asyalı [Indian] ile karıştırılmayı önlediği ve Amerika kıtasının kronolojik olarak gerçek yerli halklarına öncelik verdiği için, evet, onarabilir. Günümüzde, daha önce yaşamış *"Indians"* adına konuşanlar, antropologlardan ziyade yerel aktivistlerdir. Kastilyalılar tarafından konmuş bir ismi [India/Hindistan], Vespucci'den miras kalan bir başka isimle [Amerika] değiştirmek yepyeni bir sayfa açmış olmak anlamına gelmiyor elbette. Kendine isim ver-

mek, tarihe bir özne olarak dahil olma isteği anlamına gelse de, öznelliklerin ve isimlerin seçilebildiği havuz sonsuz genişlikte değildir. 500. Yıl'a meydan okumak adına, Arizona'dan Amazon'a kadar [geniş bir coğrafyada] kullanılmış Amerikan Yerlisi'nin kolektif bir kimlik olarak ortaya çıkışı, aslen Kolomb sonrasına has bir gelişmedir.

Kolomb'u kendi atası olarak seçmiş bir diğer kolektif kimlik olan "Avrupa kökenli Amerikalı" da benzer durumdadır. Keza İspanya'da ve İtalya'da 500. Yıl'a nüfuz eden millî bilinç de öyle. Ne aktörler ne de anlatanlar için, tarihin dışına çıkıp başka bir tarih yazmak yahut tarihi yeniden yazmak mümkün değildir. Bazı çelişkilerin Arizona'da veya Belém'de; Chicago, Madrid veya Paris'e kıyasla daha belirgin olmasının sebebi, hikâyeyi oradan anlatanların tabiatında var olan bir tarafsızlık da değildir. Bunun sebebi, tarihi üreten araçların gruplar arasında eşit dağılmamış olmasıdır. Bu, tarihin hiçbir zaman dürüst olmadığı anlamına gelmez; ama her zaman kafa karıştırıcı olduğunu, çünkü farklı parçaları olan bir karışım olduğunu gösterir.

Eğer zannettiğim gibi tarih kendi özneleri için bile karman çormansa, "gerçek" Kolomb da kendi başlattığı olayların nihaî bir tefsirine vâkıf değildir; özellikle de olayların gerçekleştiği sırada. Cenova'da doğmuş, aldığı eğitim itibariyle Akdenizli, şartların zorlamasından ötürü Kastilyalı olmuş olan Cristóbal Colón* karaya ulaşmasından çok daha önemsiz konularda dahi son söze sahip olamamıştır. O da tıpkı tarihin diğer aktörleri gibi, pek çok kez kendisiyle çelişmiş, hatta bazen bu konuda herkesi geçmiştir. Bazı hususları kimi zaman bilerek karanlıkta bırakmayı tercih etmiş, bazen neyin ne olduğunu kendi de bilememiştir. Kimi zamansa bundan başka çaresi kalmamıştır doğrusu. Kolomb'un seyir defterinin 11 Ekim 1492 Perşembe günkü sayfasında karanın görünmesine dair bir betimleme vardır. O günkü kayıtta bir önceki gergin akşamı, onu takip eden uzun geceyi ve sabaha karşı ikide karanın nasıl göründüğünü etraflıca anlatır: "Gece yarısından iki

* Kristof Kolomb [Christopher Columbus] ismi Türkçe'ye İngilizce'den gelmiştir. Başka dillerde ismi başka türlü yazılır, söylenir. İspanyolcası Cristóbal Colón'dur. —*çn*

saat sonra, kara yaklaşık iki *league** uzakta göründü. Yelkenleri indirip beklediler. Cuma günü hava aydınlandığında" bir ufak adacığa ulaşıp karaya çıktılar.[201]

Kolomb'un seyir defterinde öne çıkan bir dönüm noktası yoktur.[202] Karmakarışık bir gecedir. Perşembe günü bitmiştir, ama henüz tam olarak cuma olmamıştır. Zaten Kolomb'un seyir defterinde, 12 Ekim 1492 Cuma gününe dair ayrı bir kayıt da bulunmaz.

* Yaklaşık 11 kilometre. —*çn*

5

Onlar, buraya Kolomb'tan çok daha önce geldiler. Artık kim bilir ne düşündülerse, bu çorak topraklarda durmaya karar verdiler. Tek su kaynakları, doğanın kireçtaşında açtığı muazzam büyüklükteki çukurlardı. İşte tam burada, Chichén bölgesinde, iki kuyunun arasına tapınaklarını inşa ettiler. Astronomi konusunda uzmandılar, bu yüksek noktadan gökyüzünü incelediler. Matematiğin sırlarına, Avrupalıların hayal dahi edemeyecekleri bir seviyede vâkıftılar. Deneyimli birer savaşçıydılar. En ilgi çekicisi, dini bütündüler. Kuyuların birinden kendileri istifade ettiler. Daha derin ve yeşil sularla dolu olan diğer kuyuyu ise tanrılarına ayırdılar.

Bütün bu hikâyeleri biliyordum. Maya ülkesine gelmeden önce ev ödevimi yapmıştım. Şimdiyse gerçek bir şeylerin peşindeydim. Gözlerim her ince detayı yakalamak istercesine kireçtaşı duvarlarda gezinip yirmi beş metre aşağıdaki kuyuya yöneldi. Burası kurban âyinlerinin düzenlendiği kuyuydu, yani kutsal Chichén Itzá kuyusu...

Yeşil sular, savaşları ve cinayetleri gizliyordu. Yüzeyine dalga dalga yayılmış kanlardan hiç iz kalmamıştı. Yükseklerden düşmüş kuru yapraklar, yeraltı gölünün kimi yerlerinde siyah gölgeler yapıyordu. Ama suyun yüzeyi hareketsizdi. Burada geçmişin üstü yeşil bir sessizlik harmanisi ile örtülmüştü.

Dürbünümle suya bakarken sıkıntılı bir öksürük tuttu. Bir kanıt arıyordum. Bir ceset, bir kafatası, belki birkaç kemik; yani bu dehşet verici tarihten geriye kalmış bir iz bulmak hevesindeydim. Ama dünyanın tam merkezi sayılabilecek bu yer, bana sadece öksürüğümün yankısını bahşetti.

Ne olursa olsun, tarih buralarda bir yerde olmalıydı. Suyun altında yüzlerce ceset toprağa karışmıştı: Kadınlar, erkekler, çocuklar.

Birçoğu şimdi adları çoktan unutulmuş tanrılar için, şu kuyunun dibinden daha karanlık gerekçelerle atılmıştı oraya. Kurban âyinleri ile ilgili hikâyeler, en azından on yüzyıl öncesine uzanmaktaydı. Her türden leş yiyici (sömürgeci, diplomat, savaşçı ve arkeolog) bu hikâyeleri destekleyecek kanıtlar çıkardılar gün yüzüne. Yine de hayal kırıklığına uğramıştım. Burada dokunacak, şu sakin yeşil suyun dışında görecek hiçbir şey yoktu.

O dönemden kalmış patikada, geldiğim yoldan geri dönerek merkez piramidine ulaştım. En azından burasının somut bir varlığı vardı ve daha en tepesine bile çıkmamıştım. Kuyuda olduğu gibi piramidin tepesinde de tarih, cismani bir delile muhtaçtı. Karşılaşmanın samimi olması için bana düşen terleme görevini ifa ettim. Metanetle üç yüz elli dört merdivenin her birini tırmandım ve yıkıntıların arasına daldım. İçeride uzun bir süre parmaklarımı duvarlarda gezdirdim; çözülmemiş ama keşfedilmeyi bekleyen gizemlerin peşine düştüm. Lâkin, piramidin muazzamlığı her ne kadar bana dokunmuş olsa da, kendi adıma, tarihe dokunduğumu hissedemedim. Boşluğa bakmamaya çalışarak aşağı indim. Geçmişin bu kadar olağanüstü yakınında olup da onunla temas edememiş olmaktan ötürü kendimi suçladım.

Başka pek çok egzotik ülkeyi gezip gördükten sonra, Chichén Itzá'ya yaptığım seyahati daha iyi anlamaya başladım. Tarih canlıydı ve ben onun sesini başka yerlerde duymuştum. Rouen'den Santa Fe'ye, Bangkok'tan Lizbon'a aniden gerçeğe dönüşen pek çok hayalete dokundum. Zaman ve mekânda çok uzağa düşmüş insanlarla haşır neşir oldum. Ancak mesafeler bir engel değildi. Benimle temasa geçmesi için tarihin benim olması gerekmiyordu. Birine ulaşmak istiyordu, herhangi birine. Kimseye ait olmadan, kendinden menkul bir geçmiş olarak kalamazdı. Birinin geçmişi olmalıydı.

Yucatan'a ilk ziyaretimde soyu Chichén Itzá'ya dayanan insanlarla karşılaşma fırsatı bulamadım. Gözlemevinin tepesinden gökyüzünü seyreden tek bir matematikçiyi yahut yeşil sulara itilmiş tek bir kurbanı bile hayata döndüremedim. Yaşamakta olan Mayalar ile piramitleri yapan mimarları birbirine nasıl bağlayacağım konusunda daha da az fikrim vardı. Şüphesiz bu benim suçumdu, benim hayal gücümdeki noksanlıktı, yahut belki ilmimdeki bir eksiklikti. Sebep her ne idiyse, bugünle olan hayatî bir bağı ıskalamıştım. Geçmişe kıymet vermiştim; ama geçmiş, tarih değildi.

Disneyland'te Kölelik

Devasa büyüklükteki ulusötesi şirket, Kuzey Virginia'da yeni bir eğlence parkı açma planlarını kamuoyuna açıkladığında, EuroDisney tartışmaları henüz sona ermemiştir. Tarih ve çevre turizminin, sektörün en hızlı büyüyen iki ayağı olduğunun farkında olan Disney, parkın tarih temalı olacağını ilan eder. Afrika kökenli Amerikalıların köleleştirilmesi temalardan biri olacaktır.

Açıklamanın hemen akabinde protestolar baş gösterir. Siyahî aktivistler Disney'i, köleliği bir turist etkinliğine çevirmekle suçlar. Kimileri, Beyaz şirket çalışanı profilinin bu konuda konuşma yetkisinin olmadığını söyler. Kimileri ise böyle bir konunun en baştan hiç gündeme getirilmemesi gerektiğini savunur. Disney imaj şefi, kamuoyunu sakinleştirmeye çalışır. Aktivistlerin endişe etmemesi gerektiğini söyler; serginin "can yakıcı, rahatsız edici ve kahır dolu" olacağı konusunda garanti verir.

Sofi'nin Seçimi, *Nat Turner'ın İtirafları* gibi çok satan kitapların yazarı olan William Styron, The New York Times'ta Disney'in planlarını eleştirir.[203] Büyükannesi köle sahibi olan Styron, Disney'in "kölelik gibi mühim bir meseleyi maskaralığa çevireceğini" çünkü "köleliğin böyle bir sergide temsil edilemeyeceğini" iddia eder. Hangi görseller, hangi teknik imkânlar kullanılırsa kullanılsın, baskının ve zalimliğin sonradan canlandırılmış hâli, "bir sahtekârlıktan öteye geçemez," der; çünkü "insanın kanını donduran böylesi bir deneyimin tarifi mümkün değildir." Pek çok Beyazın içine düştüğü ahlâkî çıkmaz ve özellikle de Siyahların çilesi, serginin eksik unsurları olarak kalacaktır. Sorun, bu tarz deneyimlerin temsil edilemiyor oluşu değil, bu temsilin ucuz bir romantizme savrulabilecek olmasıdır. Styron en sonunda şöyle der: "Disney'in Virginia'daki parkına gelip köle yaşantısı bölümünü ziyaret edenler önce biraz korkuyla imtihan edilecek; sonra yitip gitmiş, ancak henüz peşi bırakılmamış o dünyadan günahları temize çekilmiş ve kendilerinden memnun şekilde ayrılacaklardır."

Bu satırları ilk okuduğumda, bunu, işinin hakkını veren bir tarihçinin yazmış olmasını diledim. Ama sonra pek az tarihçinin böyle bir şey yazabileceğini düşündüm. Hatta hemen akabindeki düşüncem, böyle bir metni ancak bir diğer romancının üçüncü bir romancı hakkında yazabileceği idi.

Sahicilik [authenticity] hakkındaki tartışmalarda sık sık dile getirilen bir hikâye vardır. Jorge Luis Borges, 1930'larda yaşamış Fransız bir yazar hayal eder. Bu hayalî yazar, *Don Quixote de la Mancha*'nın bir kısmını kelime kelime tekrar eden bir roman yazar. Borges, kahramanı Pierre Ménard'ın *Don Quixote*'yi [Don Kişot] taklit etmediğinin yahut Miguel de Cervantes olmak istemediğinin altını çizer.* Ménard, Cervantes'in yaşamının ve stilinin cazibesine kapılmanın kolaya kaçmak olduğunu düşünür. Kendi pek çok yazma denemesinden sonra, Cervantes'in yazdığı ile kendisininki tamamen aynı olur.[204] Bu ikinci roman sahte midir? Eğer öyleyse niçin? Dahası, bunu gerçekten bir "ikinci" roman olarak görebilir miyiz? Ménard ve Cervantes'ın eserleri arasındaki ilişki nedir?

Disney, Virginia'daki park projesinden vazgeçer. Bunun sebebi kölelikle ilgili tartışmalardan ziyade gelen diğer baskılardır.[205] Yine de proje, Borges'in parodisinin tekrarı sayılabilecek bir başka gülünç taklit olarak düşünülebilir. Hatta yan yana konup değerlendirildiklerinde, ulusötesi şirketin ve Borges'in hayalî yazarının, tarih üretiminin dördüncü aşaması yani geriye dönük olarak önem atfetme ânı hakkında önemli bir ders verdikleri anlaşılır.[206]

Tarihin tam olarak doğru olması, ne park ne de kitapla ilgili en önemli meseledir. Aynı Ménard'ın son yazdığı taslağın, Cervantes'in *Don Quixote*'si ile tıpatıp aynı olması gibi, Disney de isterse planlanan sergiyle alâkalı tüm olguları eksiksiz olarak toplayabilir. Keza Disney şirketi, ampirik kesinliğe güya çok önem verdiğinin kanıtı olarak, tarihçileri danışman sıfatıyla işe aldığını söyleyip övünmüştür. Hata yapma ihtimali elbette ki vardır, ama eşit koşullar altında Disney'in Amerika'sının ortalama bir tarih kitabıyla ampirik açıdan aynı derecede doğru olduğu düşünülebilir. Kölelik hakkında tartışma yaratmış bir romanın yazarı olan Styron da bunu pekâlâ bilmektedir. Ampirik meseleler hakkında endişelerini ortaya koysa da asıl derdi başkadır. Hatta bir noktada, gönülsüzce de olsa, Disney'in o dönemin ruhunu yansıtabileceğini ifade eder. Günümüz görsel tasarımcılarının elinde böyle bir

---

* Bu öykü Türkçe'ye, "Don Kişot'un Yazarı Pierre Menard" olarak çevrilmiştir. Borges, *Ficciones- Hayaller ve Hikâyeler* isimli kitapta, çev. T. Uyar ve F. Özgüven, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998). —*çn*

sanal gerçeklik yaratmak için pek çok araç vardır. Fakat Styron'un öfkesi geçmez. Onun dikkatini, önceki itirazlarından uzaklaştırıp parkın çıkışındaki turistlere yönelten de işte bu öfkedir.

Yapısökümünün [deconstruction] belki de en meşhur cümlesi, Jacques Derrida'ya ait olan *il n'y a pas de hors-texte*'dir. Metnin ötesinde yaşam olmadığını söyleyen bu cümleyi ne dereceye kadar düz anlamıyla kabul edebiliriz? Eğlence parkından hiç ayrılmamaya karar verebiliriz hâliyle. Eğer Disney'in görsel tasarımcıları köleliği sanal ortamda yeni baştan üretebiliyorsa, buna para veren turistin de o sahnenin oyuncusu hâline geldiğini ileri sürebiliriz. Bu durumda oyunculuğun uzun sürmemesi ve oyuncuların uzağı göremiyor olması fazla bir önem arz etmez. Benzer şekilde Borges'e de sahiciliğin alâkasız bir husus olduğunu, kulağı ne kadar tırmalasa da iki romanın aynı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat eğer bu cevaplar bizi tatmin etmiyorsa, o zaman metnin (ve metinlerin) dışına çıkıp Disney ziyaretinden sonra neler olduğuna bakmalıyız. İddiam şu: Metnin dışına çıkmak, aynı zamanda olguların tiranlığından kurtulmayı mümkün kılar. Tarih üretiminin kendisinin tarihsel olduğunu fark etmek, pozitivist ampirizmin ve aşırı uçtaki bir şekilciliğin [formalism] yanlış bir sonucu olan çıkmazı bertaraf etmenin tek yoludur.

Styron'un itirazındaki alt metnin çok önemli bir ön kabulü vardır: Disney'e gelecek olanlar, çoğunlukla orta sınıf, Beyaz Amerikalılardır. Park onlara göre planlanmıştır. Zira diğer sebepler bir yana, bu grubun alım gücü dahi onları böyle tarihî gösterilerin en önemli müşterisi yapmaya yeter. Disney'in sanal gerçekliğinin ürettiği sahte acılara kapılacak olan, muhtemelen bunlardır. Styron, bu ön kabulü açıkça yazmaz, sadece ima eder. "Politik doğruculuğa" meylettiği suçlamasından kaçınmak ister belki de. Yahut Beyazların ortak suçluluk duygusundan uzak durmayı tercih eder. Bana göre son derece yerinde ve dikkatli bir tespitle, serginin hem Beyazların hem Siyahların deneyimlerini yanlış temsil edeceğini ileri sürer.

Bir tarihsel üretimi doğru değerlendirmek için hem üretildiği bağlamı hem de tüketildiği bağlamı dikkate almak gerekir.[207] Bu tespitin popüler bir romancı tarafından kitle tüketimine sunulmuş bir gazete sayfasında kaleme alınması hiç de tesadüf ol-

mayabilir. Her durumda, pek az tarihçi meseleyi bu şekilde ele alırdı; çünkü akademik tarihçiler, Styron'un ya da *The New York Times*'ın görmezden gelme lüksünün olmadığı bir grubu ihmal etmek üzere eğitim alırlar; yani kamuoyunu. Kamuoyunun doğası, Styron'un itirazlarının ana eksenini teşkil eder.

Meseleyi bu şekilde ele almak, tarihi hemen yeniden devreye sokmakla eşdeğerdir. Yahut daha iyisi, tarihin dışına çıkmayı reddetmek anlamına gelir. Bunun da sebebi, metin içinde kalmanın o meleklere has huzurunu veya geçmişin durağan güvenliğini kaybetmemektir. Styron, köle tarihi ile İç Savaş sonrası Birleşik Devletler tarihini birbirinden ayırmayı reddeder. Birlik* süvarilerinin büyükannesinin plantasyonunu nasıl işgal ettiğinden eski kölelerin akıbetlerine, Jim Crow Yasaları** ve Ku Klux Klan'dan Siyahlar arasında okuma yazma bilenlerin azlığına uzanan konulara birkaç satır da olsa yer ayırır. Bir yerde de (üstünde fazla durmadan), kendi yakasını bırakmayanın asıl bu kölelik sonrası dönem olduğunu söyler.

Disney'in köle sergisinin etrafında üretilen anlamları, köleliğin kaldırılmasıyla Virginia'daki park projesinin planlanması arasında geçen süre şekillendirmiştir. Bu süre, sadece kronolojik bir akıştan ibaret değildir. Birbirinden kopuk pek çok parça, pek çok eylem ve sembol ihtiva eder. Anlatı ve olaylar arasındaki tarihsel bağlar işte bu şekilde örülür. Borges'in Ménard'ı, bu karmaşık hususu çok daha basit şekilde ifade eder: "Son derece yoğun olaylarla dolu üç yüzyılın uçup gitmiş olması boşuna değildir. Tek bir örnek vermek gerekirse, bu olayların arasında *Quixote*'nin kendisi de bulunmaktadır."[208] Ménard'ı taklit etmeye devam edebiliriz: Kölelik bir mesele olarak varlığını sürdürmeye devam ederken, Birleşik Devletler'de son derece yoğun hadiselerle dolu bir yüzyılın uçup gitmiş olması konuyla alâkasız değildir. ABD'de kölelik resmî olarak sona ermiştir belki; ama girift şekillerde varlığını sürdürmektedir. Özellikle de kurumsal ırkçılık ve Siyahların kültürel

---

* Amerikan İç Savaşı sırasında (1861-1865) Birlik [Union] kuvvetleri ve Güneyli Konfederasyon kuvvetleri karşı karşıya gelmiş; sonunda Birlik kuvvetleri savaşı kazanıp köleliği kaldırmıştır. —*çn*

** 1876'dan 1965'e kadar yürürlükte kalan ve kamusal alanların ırklara göre ayrılmasını öngören yasalar. —*çn*

olarak aşağılanmaları yüzünden, köleliğin nasıl temsil edileceği yakıcı bir konu olmaya devam etmektedir. Hem geçmişteki hem de şu andaki kanlı canlı hâliyle kölelik, burada bir hayalettir. Tarihsel olarak bunu temsil etmenin problemi işte buradan gelir. Bir yandan var olan, bir yandan olmayan bir hayalet nasıl temsil edilir?

Styron, Washington'daki Soykırım Müzesi'nin kafa açıcı olduğunu, buna mukabil Virginia'daki köle sergisinin (eğer açılırsa) sadece müstehcen olacağını iddia eder. Bunun da iki olayın büyüklüğünün veya çetrefilliğinin farklı olmasından kaynaklandığını söyler. Ben böyle bir kıyaslamaya katılmıyorum. Böyle bir argüman, geçmişin sabit olduğu varsayımına dayanır. Tarihte kimin daha çok acı çektiğinin muhasebesini yapmak, şu an var olanın geçmişe yansıtılmasıyla mümkün olur yalnızca. Şu an mevcut olan ("bakın buradayım") ve bunun geçmişe yansıtılması ("büyük acılar çektim") bir araya gelir ve her daim değişmekte olan bir şimdiye istinaden, yeni talepler ve kazanımların sergilenmesine imkân sağlar. Pek çok Avrupalı Yahudi'nin, Auschwitz'te yahut Polonya'nın, Almanya'nın, Fransa'nın ve Sovyetler Birliği'nin herhangi bir yerinde geçmişi taklit etmeye soyunan projeleri ayıplamasının nedeni budur. Onlar da Styron'un Virginia'da göstermelik plantasyonların kurulmasına karşı çıkmak için kullandığı ahlâkî argümanları kullanırlar.

Yahudi Soykırımı'nın temsilleri Polonya'da, Virginia'da olduğundan daha mı müstehcendir? Washington'daki Soykırım Müzesi'nin kafa açıcı sayılmasının sebebi, muhtemelen, Auschwitz ve civarındaki gerçek bedenlerden çok Amerikan Yahudilerinin bugünkü konumudur. Hatta Soykırım'dan kurtulmuş pek çok insan, böyle bir müze Auschwitz'te olsaydı bu derece kafa açıcı olur muydu diye şüphe duymaktadır. Zira, mesele tam da şu anla ve burayla ilgilidir; yani anlatılan olaylarla, bunun belli bir bağlamda insanlara nasıl sunulduğu arasındaki ilişkiyle alâkalıdır.

Bu ilişkiler, geçmişin sabit bir gerçeklik olarak görüldüğü ve buna bağlı bilginin ise sabit bir içerikten ibaret sayıldığı mitleri çürütür. Bizi, bilginin maksadına bakmaya zorlar. Birleşik Devletler'deki bir turist etkinliğine dönüşmüş kölelik sergilerinin korkutucu tarafı, turistlerin yanlış bilgiler edinecek olmaları değildir;

turist temsillerinin sunduğu olguların, insanları yanlış tepkiler vermeye sevk edebilecek olmasıdır. Elbette ki burada "yanlış" tabirinin iki farklı anlamı vardır. İlk durumda kusurlu bilgi kastedilir. İkincisinde ise ahlâkî olmayan, daha doğrusu, sahici olmayan davranışlar.

Cascardi'ye göre, "sahicilik, bilginin belli bir türünden yahut derecesinden değil, bilinenle kurulan ilişkinin mahiyetinden gelir."[209] Bilinenin şu ânı da içermesi gerektiğini söylemeye gerek yoktur belki; ama tarihin sahiciliğinin geçmişe sadakatten gelmediği her zaman o kadar da bariz değildir. Sahicilik daha ziyade bugüne karşı dürüst olmaktan gelir; zira geçmişi anlamlandıran/sunan bugündür. Disney parkını hayal edin: Sıraya girmiş Beyaz turistler, ağızlarında sakız, ellerinde bol kalorili yiyecekler, televizyondaki reklamlarda "can yakıcı, rahatsız edici ve kahır dolu" olarak tanıtılan bir sergi için bilet alıyorlar. Artık burada mevzubahis olan "geçmiş" değildir. Bu turistlerden geçmişin hakkını vermelerini isteyemeyiz; onları kölelikten mesûl tutamayız. Bu hayalde müstehcen olan geçmişle ilişki kurulmuş olması değil, o ilişkinin günümüzdeki şeklinin dürüst olmamasıdır. Köleliğin (ve yarattığı acıların) önemsizleştirilmesi bugüne, şu âna sinmiştir. Köleliğin nasıl temsil edildiği ve ırkçılık bunun parçasıdır. Irk ayrımcılığını faal olarak destekleyen bir Ku Klux Klan üyesinin ziyareti, ironi bu ya, sahici olmaya daha yakındır. En azından böyle bir ziyaret, köleliği önemsizleştirmez.

İşinin hakkını vermeye çalışan pek çok tarihçinin bu duruma sessiz kalmasının anlaşılır bir tarafı vardır. Köleliği bugünün bakış açısıyla yadsımak kolaydır. Kölelik dönemi kötüdür, çoğumuz bunda mutabıkız. Bütün geçmişi bugünün kavramlarıyla açıklamak [presentism], tanım gereği, anakronizmdir. Köleliği lanetlemek basittir; Pierre Ménard'ın ilk denemesinde Cervantes olmaya çalışması kadar abestir. Gerçekten amaç sahici olmaksa, reddedilmesi gereken kölelik değil, köleliğin bugün nasıl sunulduğunu belirleyen günümüz ırkçılığıdır. Ahlâkî uyuşmazlık, tarihselliğin iki şeklinin bu zorlu çakışmasından kaynaklanır.

O dönemi yaşayanların bu tarz önemsizleştirmelere, tarihçilere kıyasla daha fazla tepki vermeleri pek de şaşırtıcı değildir. Vidal-Naquet'e göre, Soykırım anlatılarının (ampirik olarak doğ-

ru dahi olsalar) günümüzle temasını kaybetmesi, Yahudiler ve hatta Yahudi olmayanlar için ahlâkî bir yenilgi anlamına gelecektir. Soykırım'dan kurtulanlar sembolik olarak toplama kamplarına geri dönmüş olacaklardır. Pierre Weill bu iddiayı farklı bir dille tasdik eder: Auschwitz'in Sovyet Birlikleri tarafından kurtarılmasının 50. yıldönümünde yapılan konuşmaların, çekilen bayrakların hiçbir faydası yoktur. Batılı devlet yetkilileri, akla hayale sığmayacak bir olayın yıldönümünü anmak için beyhude bir çaba sarf etmiştir.

Vidal-Naquet'in gayet iyi bildiği gibi, hayatta kalanlar, tarihi kendi bedenlerinde taşırlar. Birleşik Devletler'deki kölelik ile Avrupa'daki Soykırım arasındaki en önemli fark da zaten budur: Birleşik Devletler'de köleliğe tanıklık etmişlerin hepsi ölmüştür. Tarihsel ilişkilerin bedene nakşedilmesi, Vidal-Naquet'in hafıza ve tarih arasında gözettiği ayrım açısından bir hayli önemlidir. O yüzden de Vidal-Naquet, Soykırım'ı görmüş son nesilden sonra, olayın nasıl temsil edileceği konusunda endişelidir. Fakat şu husus önemlidir: Hayatta kalanların hepsini ayrı ayrı tasniflemek konusunda temkinli olmak gerekir. Weill mesela, bunu reddeder. "Kaç yaşında olduğundan bağımsız olarak" Auschwitz'te hayatta kalmış Yahudiler var olduğu müddetçe, Auschwitz'ten kurtuluşun kutlaması yapılamaz, der.[210]

Son insanın ölümüyle beraber kurtulacağımızı zannettiğimiz şimdiki zamanın yükü, işte yine karşımızda.[211] Aktörler, hayatta kalanlar ve bizle beraber hikâyeler anlatanlar bu şimdiki zamandan bize şu soruyu soruyorlar: Maksat ne? Tarihin anlamı, maksadın ne olduğuna bağlıdır. Şüphesiz ki tarife uygun bir ampirik doğruluk ve belli bir bağlamın olayları doğrulaması, tarih üretimi için gerekli şarttır. Ancak bunlar tek başına yeterli değildir. Tarihin temsili (ister kitap ister resmî anma töreni yahut ticarî bir sergi yoluyla olsun), bilginin düz bir şekilde aktarıldığı mecralar olarak düşünülemez. Bilgiyle bu mecralar arasında da bir tür bağ kurulmak zorundadır. Dahası, kurulan her bağ kâfi gelmez. Temsilin sahte olmaması, ahlâka mugayir bir seyirliğe dönüşmemesi için sahici olması gerekir.

Sahicilik derken, basit bir *simulacrum*'dan, misal Kolomb'un gemilerini aynen yeniden yapmaktan, bir yıldönümündeki

temsilî bir savaş canlandırmasından yahut bir plantasyonu en ince ayrıntısına kadar yeniden inşa etmekten bahsetmiyorum. Kastım, geçmişin en derin noktalarına dalmak da değil. Ménard'ın en başta Miguel de Cervantes o'mayı denemesi, ama sonra bunu fazla kolay ve biraz ucuz bulması gibi; biz de geçmişin derinliğine ne kadar dalabiliriz? Elbette ki geçmiş nesillere yapılmış haksızlıklar tazmin edilmeli; zira sonraki nesiller, kurbanların yükünü hâlâ sırtlarında taşımaktadır. Ama yalnızca geçmişe odaklanmak dikkatimizi şu anki haksızlıklardan uzaklaştırır. Önceki nesiller, bu haksızlıkların yalnızca tohumlarını atmıştır.

Böyle düşünüldüğünde, bazı Beyaz liberallerin Birleşik Devletler'in "kölelik geçmişi" yahut Avrupa'nın "sömürgeci geçmişi" için duydukları toplu suçluluk duygusunun, sahicilikten uzak [inauthentic] ve yanlış yere vurgu yapan bir tarafı olabilir. Gelen bazı suçlamalara cevaben şu denilebilir: Kendilerine ata olarak seçtikleri insanların yaptıklarından bu kişileri sorumlu tutmak, vurguyu yanlış yere yapmaktır. İşin aslı, kendi açtıkları bu yara, bugünkü ırkçılıktan *onları* koruduğu müddetçe bir tür rahatlık sağlamaktadır.

Günümüzde hiçbirimizin Afrika kökenli Amerikalıların köleleştirilmesi karşısında sahici bir tavır takınması [içten olması], karşı da olsak desteklesek de mümkün değildir. Gerçek bir tavır takınabileceğimiz mevzular, şu an sürmekte olan ayrımcılıklardır. Benzer bir mantıkla, Eski Dünya'da ya da Latin Amerika'da, bireyler kendi yaşamadıkları bir sömürgecilik karşısında doğru ya da yanlış mevzilenemezler. Sömürgecilik ve kölelik hakkında bildiklerimiz, bizi yalnızca ulus ve ırk hatları boyunca bugün devam etmekte olan ayrımcılıklara ve baskıya karşı daha sıkı mücadele etmeye teşvik edebilir, etmelidir de. Ancak Soykırım hakkında ne kadar tarihsel araştırma yapılırsa yapılsın, Almanya'nın geçmişi hakkında ne kadar suçluluk hissedilirse hissedilsin, bunların hiçbiri Alman dazlaklarına karşı sokakta eylem yapmanın yerine geçmez. Neyseki, az sayıdaki birkaç saygın Alman tarihçi, bunun farkındalar.

Sahicilik, bilinenle kurulmuş ve tarihselliğin iki hâlini birden barındıran bir ilişkiye işaret eder. Bizi hem aktör hem de hikâyeyi anlatan kişi olarak konumlandırır. O yüzden de sahicilik, anlatı-

larla canlı tutulan uzak bir geçmiş hakkında takınılan tutumlardan gelmez. Geçmişi ansa da, reddetse de, geçmiş hakkında yeni bir iddia da ileri sürse; sahicilik, bizi bugün şahit, aktör ve yorumcu olarak olaylara dahil eden eylemlerimizle ortaya çıkar. Tarihi anlatmak da bu eylemlerden biridir. Bu eylemlerin temelinde bizden evvelkilerin izleri veya önceki iktidarların ilâve etmiş olduğu değerler olabilir. Bu, insanlık hâlinin tarihselliğinden ileri gelir: Sıfırdan başlamak diye bir şey yoktur. Yine de insanlık hâlinin tarihselliği, iktidar ve tahakküm ilişkilerinin sürekli yenilenmesini şart koşar. İşte bizi en çok ilgilendirmesi gereken bu yenilenmedir, geçmişimizden bahsediliyor olsa bile. Geçmişin dehşetengiz olaylarının sözde mirası (kölelik, sömürgecilik veya Soykırım) ancak bu yenilenme ile mümkün olur ve yenilenmenin zamanı şimdidir. O yüzden konu geçmiş de olsa, sahiciliğimiz, bugün verdiğimiz mücadelelerden gelir. Sahiplenmeyi seçtiğimiz geçmişe karşı doğru veya yanlış mevzilenmek, ancak şimdiki zamanda gerçekleştirilebilir.

Eğer sahicilik bugüne aitse, akademik tarihçiler (ve az miktardaki filozof) kendilerini köşeye sıkıştırmış olabilirler. Pozitivist bir tarih felsefesinden devşirilmiş lonca gelenekleri, akademik tarihçilerin bugünle alâkalı herhangi bir konuda pozisyon almalarını yasaklar. Tarih ve diğer sosyal bilimlerde, doğa bilimlerinin modası geçmiş olgu fetişizmi hâlâ hâkimdir. Bilerek mevzi tutmayı ideolojik sayan ve reddeden bakış açısı desteklenir. O yüzden de tarihçinin pozisyonu resmî olarak tarafsızdır. Tarihçi, kendisi tarihsiz bir gözlemcidir.

Böyle bir konumun oldukça ironik sonuçları olabilir. Tarihle ilgili anlaşmazlıkların çoğu, konunun bugünle alâkalı olup olmadığına, dolayısıyla da gözlemcinin pozisyonuna dayanır. Oysa akademik tarihçiler, halkı heyecanlandıran/harekete geçiren bütün anlaşmazlıklardan olabildiğince uzak dururlar. Örneğin Birleşik Devletler'de 1990'ların başında gazetelere çıkmış tarih tartışmalarına (Yahudi olduğu iddia edilen bazı köle sahiplerinin rolleri, Nazilerin yaptığı Soykırım, Alamo, Vahşi Batı hakkındaki Smithsonian sergisi, Hiroşima ve Virginia'daki park projesi) pek az sayıda tarihçi müdahil olmuştur.[212] Yüksek vasıflı çoğu tarihçi ise bu konularda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bu sessizlik, tarih

öğretiminde ulusal standartların belirlenmesinde bile devam eder. Görünen o ki akademisyenler, bu tip konuları, medyadaki yorumculara ve politikacılara bırakmışlardır.

Şurası kesin ki Fransa ve Almanya ile kıyaslandığında, Birleşik Devletler'deki halka yönelik söylemler ve akademik söylemler arasındaki uçurum çok derindir.[213] Amerikalı bilim insanları, kamusal entelektüel rolünü medyatik yorumculara ve eğlence sektöründen kişilere büyük ölçüde terk etmiştir. ABD'deki bu aşırı durum, bizi bu işler arasındaki geçişliliği düşünmeye davet eder. ABD'li tarihçilerin etliye sütlüye karışmayan bu tavrının arkasında, tarih loncasının geleneksel olarak, geçmişi sabit kabul eden yaklaşımı bulunur.

Profesyonel olarak tarihçilik yapanlar, geçmişin ayrı, kendinden menkul bir varoluş olarak ele alınmasından fayda sağlamıştır. Kendi disiplinlerinin büyüyüp serpilmesi zaten bununla paralel olarak gerçeklemiştir[214] ve disiplinin kendisi de bu inancı pekiştirmiştir. Geçmiş dünyalar hakkında ne kadar fazla sayıda tarihçi kalem oynatır hâle geldiyse, geçmiş o ölçüde bağımsız ve ayrık bir gerçeklik kisvesine bürünmüştür Ancak çok uzun süredir seslerinin hiç çıkmadığı düşünülen kimlikler, günümüzdeki krizlerle beraber yeniden hayat bulmaktadır. Eğer tarihi, tarihçilerin yerine politikacılar, iş dünyasının kodamanları veya etnik grupların liderleri yazmayacaksa, tarihçilerin günümüzdeki meselelerle alâkalı olarak daha net bir pozisyon almaları gerekir.

Bu pozisyonların sabit olması gerekmez. Kastedilen, ampirik delillerin belirli bir ideolojik bakış açısıyla manipüle edilmesi de değildir. Tarihin maksadının farkında olarak tarih yazmayı savunan işinin ehli tarihçiler, (20. yüzyılın ilk yarısındaki "şimdiki zamancı" [presentist] hareket veya 1970'lerin solcuları) bu tür bir manipülasyonu hiç düşünmemişlerdir bile.[215] Ancak en azından daha az belirsizlik içeren bir anlatının ya da daha az belirsizlik içeren bir geçmişin mümkün olduğunu varsaymışlardır. Değişen derecelerde de olsa, geçmiş hakkındaki anlatıların günümüzdeki pozisyonlara açıkça bağlı olduğunu görmüşlerdir. Artık bugün anlatıların suskunluklarla dolu olduğunu biliyoruz. Bir kısmı kastî değil; hatta kayıtların oluşturulduğu dönemde bir kısım sus-

kunluk göze çarpmamış bile olabilir. Bildiğimiz bir diğer husus da şu: Bugün de, geçmişten daha aşikâr değil.

Bütün bu saptamaların bir amacı var. Öncelikle entelektüel ve akademisyen arasındaki değer farkına işaret ediyor.[216] Meşru bir savunma için pozisyonların ilelebet bakî kalması gerekmiyor. Bu hususu ıskalamak, insanlık hâlinin tarihselliğini görmezden gelmek anlamına gelir. Bütün zamanlar için geçerli doğruların peşinden koşmak, bizi pozitivist bir hakikatçilik ile her anlatının bir kurgu sayıldığı anlayış arasında gereksiz bir seçim yapmaya zorlar; yani fundamentalizm ve nihilizmden birini seçmeye... Bunlar aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Binyılın sonuna yaklaştıkça kurtuluşu imanda aramak giderek daha cazip hâle gelmektedir. Zira amellerin çoğu başarısız olmuştur.

Fakat unutmamamız gerekir ki sözler ve ameller, birbirinden bizim zannettiğimiz kadar kolay ayrılmaz. Tarih, profesyonel olsun amatör olsun, yalnızca hikâyeyi anlatanlara ait değildir. Kimimiz tarihin geçmişte veya şu an ne olduğunu tartışadursun, bazıları tarihi değiştirmeye soyunmuştur çoktan.

SONSÖZ

Orada olmadığını bile bile Kolomb'u arıyordum. Şehrin tüm açık yaraları, Port-au-Prince'in sahilinde güneşe serilmişti. Bir zamanlar Haiti'nin en güzel caddesi olan Harry Truman Bulvarı, şimdi yamalar ve deliklerle doluydu.

Port-au-Prince'in kuruluşunun 200. yıldönümünde yapılan bulvar için maddî desteği Truman vermişti; tam NATO'nun kurulmasıyla Kore Savaşı'nın başlaması arasındaki zaman diliminde... O dönemki kutlamaların merkezindeki bulvar, şimdi sanki bütün hafızasını yitirmiş, bir savaş alanına dönmüştü. Dikilen abidelerin sadece birkaçı ayakta kalmıştı. Çeşmelerin suları, baba-oğul Duvalier döneminde kesilmişti. Aynen Haiti gibi, palmiyeler de kurumaya yüz tutmuştu.

Fransız kültürünün Haitili elitler üzerindeki etkisinin canlı timsali olan Fransız Kültür Merkezi'nin önünden geri dönüp arabamı ABD Elçiliğine doğru sürdüm: Yani başka bir düzenin güç merkezine. Kum torbalarından yapılmış bir dağın üzerindeki miğferli Amerikan askeri, dünden kalma yağmur birikintisine girmekte olan yarı çıplak çocuk kalabalığını lakayt bir şekilde izlemekteydi. Muhtemelen Jean-Bertrand Aristide'i 1994'te yeniden başa geçiren işgal kuvvetleriyle ülkeye gelmişti. Aradığım hikâye dokuz sene öncesine dayanıyordu. Arabayı sürmeye devam ettim.

Elçilikten güvenli sayılabilecek bir uzaklıkta park ettim ve bulvarda yavaş bir gezintiye çıktım. Postanenin civarındaki binaların üstünde, ABD güçlerinin ülkede kalmasını ya da gitmesini talep eden, birbiriyle çelişkili grafitiler vardı. Sokağın karşısında, bir çitin arkasında duran heykel dikkatimi çekti. Seyyar bir sanatçı heykelin yanında durmuş, resim ve elişi ürünler satıyordu. Adama selam verdim ve ona Kristof Kolomb'un heykelini nerede bulabileceğimi sordum.

Heykeli hayal meyal hatırlıyordum. Ergenlikte çıktığım yürüyüşlerde görmüştüm. Kafamda canlandırabildiğim az sayıdaki görüntü ise Graham Greene'in "The Comedians"ından geliyordu. Kolomb'un her şeyi gören nazarı altında, hikâyenin (sonradan Richard Burton ve Elizabeth Taylor'un da canlandırdığı) kahramanları, yasak aşklarını tamamına erdiriyorlardı. Ancak çimenin üstündeki baş heykeli Kolomb'a ait değildi. Ressam da şüphelerimi doğruladı. "Hayır," dedi, "bu heykel Charlemagne Péralte'nin."

Péralte, 1920'de Haiti'yi ilk kez işgal eden Birleşik Devletler'e karşı ulusal ordunun başında savaşmıştı. Deniz piyadeleri kendisini yakalayıp bir kapının üstünde çarmıha gerdikten sonra fotoğrafını çekmişlerdi. İnce yapılı bir Siyah olduğunu oradan biliyordum. Çimlerin üstündeki heykel ise belli ki bir Beyazın, hatta iri hatlı bir Beyazındı. "Bunun Péralte olduğundan emin misin?" diye sordum yeniden. "Eminim," dedi ressam. Yaklaşıp kaidenin altındaki yazıyı okudum. Kafa, Harry Truman'a aitti.

"Kolomb'unki nerede acaba?" dedim.

"Bilmem, ben Port-au-Prince'li değilim," diye karşılık verdi adam. "Belki şu suyun kenarındakidir."

Gösterdiği yere gittim. Heykel falan yoktu. Kaidesi hâlâ oradaydı, ama heykel kayıptı. Biri betona "Charlemagne Péralte Meydanı" yazmıştı. Truman, Péralte'ye dönüşmüş ; Péralte ise Kolomb'un yerine geçmişti.

Yarım saat kadar daha orada durup gelen geçene Kolomb heykeline ne olduğunu sordum. Cevabı biliyordum aslında: Kolomb kaybolduğunda Port-au-Prince'teydim. Sadece birinin tasdik etmesini istiyordum. Ortak hafızanın nasıl işlediğini; okuma yazma oranlarının Atlantik'in bu yakasındaki ülkeler arasında en düşük olduğu yerde, tarihin nasıl şekillendiğini sınamak istiyordum.

Tam vazgeçmek üzereydim ki rastladığım genç bir adam, ilk kez 1986'da duyduğum bu hikâyeyi bir daha anlattı bana. Jean-Claude Duvalier'in diktatörlükten indirildiği o yıl, en sefil durumdaki insanlar sokaklara çıkmıştı. Kızgınlıklarını, diktatörlükle bağdaştırdıkları heykellerden çıkarmışlardı. Heykellerin bir kısmı paramparça edilmiş, bir diğer kısmının yeri değiştirilmişti. Truman'ın kafasının, kendisini çimlerde bulmasının hikâyesi buydu.

Kolomb'un kaderi daha değişik olmuştu. Bunun sebebi benim için hâlâ bir muammadır. Belki de okuma yazma bilmeyen göstericiler, heykelin ismine bakıp "kolonyalizm"le ilgili biri zannetmişlerdir. Bu anlaşılabilir bir hatadır, eğer bunu bir hata olarak kabul edecek-sek: Haiti dilinde "kolon" kelimesi hem Kolomb hem de sömürgeci anlamına gelmektedir. Sebep her ne idiyse, olanlar şuydu: Kızgın kalabalık yaşadığı varoşlardan çıkıp Harry Truman Bulvarı'na akın etmiş, heykeli kaidesinden koparıp kaldırmış ve denize fırlatmıştı.

NOTLAR

1- Hikâyedeki İktidar

1 19. yüzyılın başından beri bolca tartışmaya yol açan tarih teorileri, modelleri ve ekolleri birçok araştırmanın, antolojinin ve özetin konusu oldu. Mesela Henri-Irénée Marrou, *De la Connaissance historique* (Paris: Seuil, 1975 [1954]; Patrick Gardiner, (der.), *The Philosophy of History* (Oxford: Oxford University Press, 1974); William Dray, *On History and Philosophers of History* (Leiden, New York: Brill, 1989); Robert Novick, *That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988). Benim inancım, tarihin gereğinden fazla kavramsallaştırılmasının tarihselliğin bir tarafını diğerinin aleyhine kayırdığı yönünde. Buna mukabil, tarihin doğası hakkındaki pek çok tartışma bu tek taraflılığın bir versiyonundan türüyor. Zaten bu tek taraflılık çoğu tarih teorisinin, tarihsel anlatıların kendine has üretilme süreçlerine dikkat etmeden inşa edilmesinden kaynaklanıyor.

Birçok yazar, bu iki bahsettiğim kutup arasında bir güzergâh tutturmaya çalışmıştır. Marx'ın *18 Brumaire*'inden Jean Chesneaux, Marc Ferro, Michel de Certeau, David W. Cohen, Ranajit Guha, Krzysztof Pomian, Adam Shaff ve Tzvetan Todorov'a uzanan bu kesik hatlar, kitabın orasında burasında görünür oluyor; fakat her zaman mekanik bir atıf yapma yöntemiyle anılmıyorlar. Bkz: Jean Chesneaux, *Du Passé faisons table rase* (Paris: F. Maspero, 1976); David W. Cohen, *The Combing of History* (Chicago: University of Chicago Press, 1994); Michel de Certeau, *L'Écriture de l'histoire* (Paris: Gallimard, 1975); Marc Ferro, *L'Histoire sous surveillance* (Paris: Calmann-Lévy, 1985); Ranajit Guha, "The Prose of Counter Insurgency," *Subaltern Studies*, sayı 2, 1983;

Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (Londra: G. Allen & Unwin, 1926); Krzysztof Pomian, *L'Ordre du temps* (Paris: Gallimard, 1984); Adam Shaff, *History and Truth* (Oxford: Pergamon Press, 1976); Tzvetan Todorov, *Les Morales de l'histoire* (Paris: Bernard Grasset, 1991).

2 Todorov, *les Morales*, s. 129-130.

3 Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1973); *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978); *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historic Representation* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1987).

4 İşin aslı, her anlatının hakikate dair iddiası iki kere oluşturulur. Anlatıyı birinci elden üreten(ler) açısından anlatı, bir bilme iddiası içerir: Olduğu söylenen hikâye, bilindiği için anlatılabilmiştir. Pek çok şerh düşülmüş bile olsa, tarihçilerin anlattıklarının aslına uygun bir hikâye olduğu düşünülür. Dinleyiciler açısından ise tarihsel anlatı, kabul görmekle ilgili bir imtihandan geçer; bu da bilme iddiasını kuvvetlendirir. Olduğu söylenen hikâyeye aynı zamanda inanılmış olur.

5 Kurgu, uydurma ve tarihsel yazım arasındaki farkların, çeşitli gerçeklik iddiaları bağlamındaki tartışması için bakınız: Todorov, *Les Morales*, s. 130-169. Ayrıca aşağıda, beşinci bölümdeki aslına uygunluk/sahicilik tartışmasına bakılabilir.

6 Pomian, *L'Ordre du temps*, s. 109-111.

7 Kanıta dayalı cümle yapıları [evidentials], konuşan kişilerin var olan kanıtlar ışığında bir ifade kullanmasını mümkün kılan dilsel yapılardır. Bkz: David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, 3. baskı (Oxford: Basil Blackwell, 1991), 127. Örneğin, bir görgü tanığı ve olayı ikinci elden duymuş kişilerin anlattıkları arasında, dilbilgisinin zorunlu kıldığı bir epistemik kip farkı bulunur.

8 Arjun Appadurai, "The Past as a Scarce Resource," *Man* 16 (1981): 201-219.

9 Bu tartışmanın güncellenmiş hali için bakınız: Paula Brown ve Donald F. Tuzin (der.) *The Ethnography of Cannibalism* (Washington D.C.: Society for Psychological Anthropology, 1986); Peter Hulme, *Colonial Encounters* (Londra & New York: Methuen, 1986); Philip P. Boucher, *Cannibal Encounters* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1992).

10 Ralph W. Steen, *Texas: A Story of Progress* (Austin: Steck, 1942), s. 182; Adrian N. Anderson ve Ralph Wooster, *Texas and Texans* (Austin: Steck-Vaughn, 1978), s. 171.

11 Bu tartışılan "olgu"ların kısmî bir listesi ve Alamo tartışması hakkındaki benim görüşüm yazılı ve sözlü kaynaklara dayanıyor. Araştırma asistanım Rebecca Bennette, Teksas Cumhuriyeti'nin Kızları örgütünden Gail Loving Barnes ve Kabilelerarası Kurul'dan Gary J. (Gabe) Gabehart ile telefon mülakatı yaptı. İkisine ve Carlos Guerra'ya yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Yazılı kaynaklar arasında yerel gazetelerde çıkmış yazılar da var. Özellikle Guerra'nın yazılarını neşreden San Antonio Express'teki yazılar. Bkz: Carlos Guerra, "Is Booty Hidden Near the Alamo?" *San Antonio Light*, 22 Ağustos 1992; Carlos Guerra, "You'd Think All Alamo Saviors Look Alike," *San Antonio Express News*, 14 Şubat 1994; Robert Rivard, "The Growing Debate Over the Shrine of Texas Liberty," *San Antonio Express News*, 17 Mart 1994. Bunun haricinde akademik dergilerde çıkmış yazılardan da yararlandım. Bkz: Edward Tabor Linenthal, "A Reservoir of Spiritual Power: Patriotic Faith at the Alamo in the Twentieth Century," *Southwestern Historical Quarterly* 91(4) (1988): 509-531; Stephen L. Hardin, "The Félix Nuñez Account and the Siege of the Alamo: A Critical Appraisal," *Southwestern Historical Quarterly* 94 (1990): 65-84. Bir de çok tartışılan bir kitabı kullandım: Jeff Long, *Duel of Eagles: The Mexican and the U.S. Fight for the Alamo* (New York: William Morrow, 1990).

12 Arthur A. Butz, "The International 'Holocaust' Controversy," *The Journal of Historical Review* (tarihi bilinmiyor): 5-20; Robert Faurisson, "The Problem of the Gas Chambers," *The Journal of Historical Review* (1980).

13 Pierre Vidal-Naquet, *Les Assassins de la mémoire: "Un Eichmann de papier" et Autres essays sur le révisionnisme* (Paris: La Découverte, 1987); Jean-Claude Pressac, *Les Crématoires d'Auschwitz: La machinerie de meurtre de masse* (Paris: CNRS, 1993); Deborah E. Lipstadt, *Denying the Holocoust: The Growing Assault on Truth and Memory* (New York: The Free Press, 1993); Faurisson, "The Problem of the Gas Chambers"; Mark Weber, "A Prominent Historian Wrestles with a Rising Revisionism," *Journal of Historical Review* 11(3) (1991): 353-359.

Bu aksi ispatların arasındaki farklar, bize tarihsel stratejiler hakkında bazı dersler çıkarma imkânı veriyor. Pressac'ın kitabı, revizyonistlerin soykırımın diğer herhangi bir tarihsel ihtilâfı ele alır gibi incelenmesi çağrısına uyup sadece fiilî hakikatlerle uğraşıyor. Bildik anlamda en "akademik" metin Pressac'ınki. Yaklaşık üç yüz tane arşiv referansı, çok sayıda resim, grafik ve tablo, Naziler tarafından kurulmuş ölüm makinesini belgeliyor. Lipstadt ise hakikatlerin tartışılmaması gerektiğini savunuyor; zira bu tartışmanın revizyonizmi meşrulaştıracağını düşünüyor. Yine de kendisini revizyonistlerin politik motivasyonlarını sorgulayan bir polemiğe girmekten ve çeşitli ampirik konularda revizyonistlere laf çakmaktan alıkoyamıyor. Bana göre bu yaklaşım da en az diğeri kadar revizyonizme meşruiyet kazandırıyor. Vidal-Naquet ise "fiilî hakikat" ve ideolojilerin birbirinden tamamen ayrılabilir olduğuna dair tartışmayı bilinçli bir şekilde reddediyor. Kimsenin ismini anmasa da, sürekli olarak revizyonist anlatıya ve soykırımın kendisine karşı öfkesini kusuyor. Eğer soykırım olmasaydı revizyonizm de olmayacaktı. Bu strateji sayesinde kendisine revizyonizmi yöntemsel ve politik gerekçelerle eleştirecek bir alan açıyor ve kendi seçtiği olguları tartışıyor. Vidal-Naquet ayrıca bu meseleyi sadece bir Yahudi sorunu olarak ele almamayı başarıyor. Böylelikle soykırım anlatısının intikamcı duyguları haklı göstermesine mahal vermemiş oluyor: Auschwitz'de olanlar Sabra ve Şatilla kamplarında yaşananları aklamaz.

14 Daha önce belirtildiği gibi, revizyonistlerin görüşleri arasında belirgin farklılıklar olsa da son on beş yılda akademik bir tutum ağır basmaya başladı. Bu konuya daha sonra döneceğim.

15 White, *The Content of Form.*

16 Hayden White, "Historical Emplotment and the Problem of Truth," *Probing the Limits of Representation* içinde, derleyen S. Friendlander, (Berkeley: University of California Press, 1992), s. 37-53.

17 H. Ebbinghaus, *Memory: A Contribution to Experimental Psychology* (New York: Dover, 1964 [1885]); A. J. Cascardi, "Remembering," *Review of Metaphysics*, 38 (1984): 275-302; Henry L. Roediger; "Implicit Memory: Retention Without Remembering," *American Psychologist* 45 (1990): 1043-1056; Robin Green ve David Shanks, "On the Existence of Independent Explicit and Implicit Learning Systems: An Examination of Some Evidence," *Memory and Cognition* 21 (1993): 304-317; D. Broadbent, "Implicit and Explicit Knowledge in the Control of Complex Systems," *British Journal of Psychology* 77 (1986): 33-50; Daniel L. Schacter, "Understanding Memory: A Cognitive Neuroscience Approach," *American Psychologist* 47 (1992): 559-569; Elizabeth Loftus, "The Reality of Repressed Memories," *American Psychologist* 48 (1993): 518-537.

18 ABD'deki rakamlara Lousiana kolonisi dahil değil. Buradaki rakamsal tahminlerin kaynağı ve buna dair bir anlatı için bakınız: Philip Curtin, *The Atlantic Slave Trade: A Census* (Madison: University of Wisconsin Press, 1969). Afrika'dan yapılan köle ihracatı rakamlarına dayanarak Curtin'in rakamlarında yapılan kısmî güncellemeler, onun Amerika'nın genelindeki köle ithalatına dair çizdiği genel tabloyu geçersiz kılmamaktadır.

19 Robert William Fogel ve Stanley L. Engerman, *Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery* (Boston: Little, Brown, 1974); B. W. Higman, *Slave Populations of the British Caribbean, 1807-1834* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1984); Ira Berlin ve Philip D. Morgan (der.), *Cultivation and Culture: Labor and Shaping of Life in the Americas* (Charlottesville: The University Press of Virginia, 1993); Robert William Fogel, *Without Consent or Contract: The Rise and Fall of American Slavery* (New York: W. W. Norton, 1989).

20 W. E. B. Du Bois, *Some Efforts of American Negroes for Their Own Social Betterment* (Atlanta: The Atlanta University Press, 1898); *Black Reconstruction in America: An Essay Toward a History of the Part Which Black Folk Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America, 1860-1880* (New York: Russell and Russell, 1962); Eric Foner, *Reconstruction America's Unfinished Revolution, 1863-1877* (New York: Harper & Row, 1988).

21 Mesela Du Bois, *Black Reconstruction*; Edward Franklin Frazier, *Black Bourgeoisie* (Glencoe: Free Press, 1957); Melville J. Herskovits, *The Myth of the Negro Past* (Boston: Beacon Press, 1990 [1941]); Gunnar Myrdal, *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy* (New York, Londra: Harper & Bros. 1944).

22 Paul Ricoeur'un son derece yerinde olan tesbitinde belirttiği gibi hem pozitivist mantıkçılar hem de onların muhalifleri, tarihsel bilginin doğası hakkında uzun süren bir tartışma başlatmış; fakat bu esnada tarihçilerin somut pratikleri üstünde pek durmamışlardır. Paul Ricoeur, *Time and Narrative,* cilt 1, çeviri Kathleen Mclaughlin ve David Pellauer (Chicago: University of Chicago Press, 1984), s. 95. Ricoeur'un kendisi de ABD'li ve Avrupalı akademik tarihçilerin kaynaklarından bolca yararlanmıştır. Yakın dönemdeki bazı diğer yazarlar da geçmişteki ve günümüzdeki tarihsel çalışmaları kullanmakta, bu esnada farklı ülke ve ekollerin önemini vurgulamaktadır. Bazen konu dışına çıkıp tarihin gelişimi ve diğer kurumsallaşmış bilgi türleri arasındaki ilişkiyi de irdelemektedirler. Bakınız: De Certeau, *L'Écriture*; François Furet, *L'Atelier de l'histoire* (Paris: Flammarion, 1982); Joyce Appleby, Lynn Hunt ve Margaret Jacob, *Telling the Truth about History* (New York: W. W. Norton, 1994).

Bu çalışmalar teoriyi pratiğin gözlemlenmesine yakınlaştırmıştır. Fakat tarihsel üretim sadece tarihçinin pratikleriyle mi sınırlıdır? Birincisi, fenomenolojik bir açıdan bakarsak, her insanın evvelden bir tarih bilinci olduğunu ve sosyal süreçlerin deneyimlenmesinde bu bilincin bir arka plan sağladığını ileri sürebiliriz. Bakınız: David Carr, *Time, Narrative, and History* (Bloomington: Indiana University Press, 1986), s. 3. Bizim buradaki tartışmamız

için daha önemli olan ikinci husus ise şu: Tarih anlatıları sadece profesyonel tarihçiler tarafından üretilmez. Bakınız: Cohen, *The Combing of History*; Ferro, *L'Histoire sous surveillance*; Paul Thompson, *The Myths We Live By* (Londra ve New York: Routledge, 1990).

23 Ferro, *L'Histoire sous surveillance.*

24 Dorothy Ross, *The Origins of American Social Science* (Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1994).

25 Crockett'in kahramanlık hikâyesine ilk katkı, yazdığı otobiyografi ile yine kendisinden gelmiştir. Buna rağmen, televizyon dizileri ve John Wayne'in 1960'ta çektiği film kendisini ulusal bir kahramana dönüştürünceye kadar, Davy Crockett'in pek bir tarihsel önemi yoktur.

26 Kendilerine has nitelikleriyle Cohen'in *The Combing*, Ferro'nun *L'Histoire sous surveillance* ve de Certau'nun *L'Écriture* isimli çalışmaları dikkat çekici istisnalar olarak sayılabilir.

27 O yüzden de "tarih" kelimesi çoğu zaman bu birinci anlama gelecek şekilde kullanılacak. Tartışmanın diğer tarafını tarif etmek için ise tarihsel-sosyal süreçler tabirini kullanıyorum.

28 Bu yapısal konumlarda bulunanları *fail* olarak isimlendirmemin sebebi, yapı-fail ikiliğini en baştan reddetmek. Yapısal pozisyonlar kişileri hem sınırlar hem de onlara salâhiyet verir.

29 Bakınız: Alain Touraine, *Le Retour de l'acteur* (Paris: Gallimard, 1984), s. 14-15.

30 Burada genişletmeye çalıştığım tartışma şu: W. G. Runciman, *A Treatise on Social Theory,* cilt I: *The Methodology of Social Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 31-34.

31 Ferro, *L'Histoire sous surveillance;* Marshall Sahlins, *Historical Metaphors and Mythical Realities: Structure in Early History of the Sandwich Island Kingdom* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1981); Hélène Carrère d'Encausse, *La Gloire des nations, ou, la fin de l'empire soviétique* (Paris: Fayard, 1990); Francis Fu-

kuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992); William F. Lewis, "Telling America's Story: Narrative Form and the Reagan Presidency," *Quarterly Journal of Speech* 73 (1987): 280-302.

32 Michel Foucault, "On Power" (Pierre Boncenne ile yaptığı mülakatın orjinali, 1978) *Politics, Philosophy, Culture. Interviews and Other Writings* içinde, derleyen Lawrence D. Kritzman (New York & Londra: Routledge, 1988), s. 103.

33 Sözlü tarih de bu kuraldan kaçamaz. Ancak sözlü tarihin aktarılması sırasında, olguların oluşturulma anı, aktarımı yapan bedenlere devredilir. *Kaynak* hayattadır.

2 – Sans Souci'nin Üç Yüzü

34 Sans Souci'nin sözlü tarihine dair alan araştırması yapmadım. Tahmin ediyorum ki sözlü arşivlerde burada benim bahsettiğimden çok daha fazlası var. Ben sadece rehberlerin rutin performanslarının süzgecinden geçmiş "popüler" bilgileri özetliyorum.

35 Karl Ritter, *Naturhistorische Reise nach der westindischen Insel Hayti* (Stuttgart: Hallberger'fche Berlagshandlung, 1836), s. 77; John Candler, *Brief Notices of Haiti: with its Conditions, Resources, and Prospects* (Londra: Thames Ward, 1842); Jonathan Brown, *The History and Present Condition of St. Domingo* (Philadelphia: W. Marshall, 1837), s. 186; Prince Sanders (der.), *Haytian Papers. A Collection of the Very Interesting Proclamations* (Londra: W. Reed için basılmış, 1816); Aimè Cèsaire, *La Tragédie du roi Christophe* (Paris: Présence Africaine, 1963); Alejo Carpentier, *The Kingdom of This World* (New York: Alfred A. Knopf, 1983 [1949]); Pompée Valentin Baron de Vastey, *An Essay on the Causes of the Revolution and Civil Wars of Hayti* (Exeter: Western Luminary Office'te basılmış, 1923 [1819]), s. 137.

36 Thomas Madiou'dan alıntı, *Histoire d'Haïti,* cilt II: 1799-1803 (Port-au-Prince: Henri Deschamps baskısı, 1989 [1847]), s. 172-73.

37 Jean Baptiste Romain, bugün Vallières ve Mombin-Crochu arasındaki mıntıkada kalan ve sömürge döneminde Sans Souci ismiyle anılan bir kahve bölgesi olduğunu tespit etmiştir. Burası Milot'nun da kırk kilometre güneydoğusundadır. Günümüzde Sans Souci sadece Milot'daki sarayın değil, Bois Laurence'in civarında yer alan Mombin komünündeki birkaç yüz kişilik kırsal bölgenin de ismidir. Jean-Baptiste Romain, *Noms de lieux d'époque coloniale en Haïti. Essai sur la toponymie du Nord* à *l'usage des étudiants* (Port-au-Prince: Imprimerie de l'État, 1960).

38 Gros, *Récit historique sur les évènements* (Paris: De l'Imprimerie Parent, 1793), s. 12-14.

39 John K. Thornton, "African Soldiers in the Haitian Revolution," *The Journal of Caribbean History* 25, sayı 1, 2 (1991): 58-80.

40 Claude B. Auguste ve Marcel B. Auguste, *L'expédition Leclerc*, 1801-1803 (Port-au-Prince: Imprimerie Henri Deschamps, 1986), s. 189. İtalik kısım bana ait. Christophe ve Sans Souci arasında eskiye dayanan ve sebebi bilinmeyen bir husumet vardı. Fransızlar, Christophe'u Sans Souci'ye karşı kullanmak için bu husumetten olabildiğince çok yararlanmak istiyorlardı. Fakat Christophe'un yapılan ilk seferdeki isteksizliği Fransızları hayal kırıklığına uğrattı. Bakınız: François Joseph Pamphile, Vicomte de Lacroix, *Mémoires pour servir à l'histoire de la révolution de Saint Domingue,* 2 cilt, (Paris: Pillet Ainé, 1819), s. 220-221.

41 Auguste ve Auguste, *L'expédition Leclerc*, s. 188-198.

42 Saint-Domingue seferinin kıdemli Fransız generallerinden Pamphile de Lacroix daha sonra anılarında Sans Souci'nin askerî taktiklerinin başarısına şaşırdığını yazacaktır. Christophe da bir noktada, Fransızlara karşı verilen savaşın ilk bölümünde eğer gerilla taktikleri uygulamış olsalardı savaşı asla kaybetmeyeceklerini söyleme noktasına gelir. Lacroix, *Mémoires*, s. 219 ve 228.

43 Laura V. Monti, *A Calendar of the Rochambeau Papers of the University of Florida Libraries* (Gainesville: University of Florida Libraries, 1972).

44 Bunun aksini savunmak, "kaynakların" bir "şey" olabileceğini varsaymak anlamına gelir. Bu da saçmalıktan ibarettir; çünkü olgular birer "şey" değildir. (İspatlanmaları, eğer bu yolla ispatlanabilirlerse dahi, yalnızca ontolojik bir temellendirmeye dayandırılamaz). Kaynaklar her zaman başka bir şey *hakkındadır*.

45 Ampirisist olmakla suçlanamayacak alimler dahi bazen "yeni" bir tarih için yeni içeriklere sahip yeni nesnelere bakmak gerektiğini savunmanın eşiğine gelirler. Mesela Jacques Le Goff ve P. Nora, (der.), *Faire de l'histoire,* cilt 2, 3 (Paris: Gallimard, 1974). Le Goff, Nora ve diğerlerine adil davranmak gerekirse, birçok Fransız tarihçisi 1950'lerden beri tarihsel konuların inşa edilmiş olduğunu bilirler. Geriye doğru bakıp değerlendirdiğimizde, Fransız tarih dergisi *Annales* ekolünden tarihçilerin verdikleri epistemolojik dersin bu olduğunu görürüz. Yine de, yeni nesneleri incelemenin Anglosakson geleneğe ampirik bir keşif olarak sunulması kendi içinde manidardır.

46 Mesela Krzysztof Pomian, *L'Ordre du temps* (Paris: Gallimard, 1984); David Carr, *Time, Narrative and History* (Bloomington: Indiana University Press, 1986).

47 W. H. Dray, "Narration, Reduction and the Uses of History," David Carr, William Dray ve Theodore Geraets, *La Philosophie de l'histoire et la pratique historienne d'aujourd'hui/ Philosophy of History and Contemporary Historiography* içinde (Ottawa: University of Ottawa Press, 1982), s. 203. Buradaki ayrım betimlemek ve anlatmak arasındaki farka benzer. İçeriksel ya da organizasyonel olarak ifade edildiği durumlarda iki farkı da çok tutmuyorum. Anafikri olmayan bir liste yapmak hiç kolay değil. Yine de hem şahit hem aktör olan vakanüvisin bakış açısı ile hikâye anlatan kişinin bakış açısı arasında birbirine indirgenemeyecek bir fark vardır. Bu fark, tarihselliğin iki yüzünün belirsiz karmaşasını yansıtmaktadır. Ayrıca bakış açısı üzerinden yapılan ayrım, hikâyeyi anlatan kişi ile yazan kişinin farklı sesler çıkarabileceğini görme imkânı verir (Pomian, *L'Ordre du temps*). İdeal bir vakanüvisin mümkün olup olmadığı hakkındaki bir tartışma için ba-

kınız: Paul Roth, "Narrative Explanations: The Case of History," *History and Theory* XXVII (1988): s. 1-13 ve elinizdeki kitaptaki 78 ile 82. sayfalar.

48 B. W. Higman, *Slave Populations of the British Caribbean, 1807-1834* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1984).

49 Emile Benveniste, *Le Vocabulaire des institutions indo-européenes* (Paris: Minuit, 1969), s. 143.

50 Michel de Certeau, *L'Écriture de l'histoire* (Paris: Gallimard, 1975), s. 20-21.

51 Burada, vakanüvis ve hikâye anlatıcısı arasındaki bakış açısı farkının bir benzeri bulunur. Kaynaklar, katılımcıların bıraktığı somut izlere daha yakındır. Arşivler ise olguları bir hikâyeye dönüştürmek üzere biçimlendirmeye başlar.

52 Rochambeau Belgeleri'nin tarihi, kendi içinde sessizlikler barındıran bir arşivleme hikâyesidir. Belgeler, Florida Üniversitesi tarafından Sotheby aracılığı ile alınmıştır; ama Sotheby'ye nasıl ulaştıkları hâlâ bir muammadır. Menşeilerine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır (Monti, *Rochambeau Belgeleri*, 4). Bazı Haitililer, Sotheby şirketinin biri adına belgeleri ele geçirmesini, uluslararası belge piyasasındaki eşitsiz güç dağılımının somut etkilerini gösteren bir vaka olarak görür.

53 Örneğin Gros, *Récit historique*; de Lacroix, *Mémoires*; Beaubrun Ardouin, Études sur l'histoire d'Haïti (Port-au-Prince: François Dalencourt, 1958); Hubert Cole, *Christophe, King of Haïti* (New York: Viking, 1967); Jacques Thibau, *Le Temps de Saint-Domingue: L'esclavage et la révolution française* (Paris: J. C. Lattes, 1989).

54 Savaş içinde savaş sürerken Sans Souci, Fransızlara ancak Christophe'u ordudan kovarlarsa teslim olacağını söyler. Buna şahit olan bir Fransız bu sözleri "bahane" olarak değerlendirir. de Lacroix, *Mémoires,* s. 220.

55 Monti, *Rochambeau Belgeleri.*

56 Auguste ve Auguste, *L'expédition Leclerc.*

57 Michel-Rolph Trouillot, *Ti difé boulé sou istoua Ayiti* (New York: Koleksion Lakansièl, 1977).

58 Hénock Trouillot, *Le gouvernement du Roi Henri Christophe* (Port-au-Prince: Imprimerie Centrale, 1972), s. 29.

59 Bu hikâyede hem müşterek hem de kişisel sayılabilecek birtakım manidar suskunluklar bulunur. Bu suskunlukların bir yandan şüphe uyandıran bir yandan sahici olan gerekçeleri hakkında ancak tahmin yürütebiliriz. Haiti'de kaldığı birkaç ay boyunca Christophe'un danışmanlığını yapan ve kralın ilk sayılabilecek biyografisini yazan, Cambridge Queens College'dan William Harvey, açıkça şunu ifade eder: Sarayın adı "muhtemelen sarayın doğal çevre tarafından nasıl korunduğuna işaret eder". Bakınız: W. W. Harvey, *Sketches of Hayti; from the Expulsion of French to the Death of Christophe* (Londra: L. B. Seeley and Son, 1827), s. 133. Krallıkta pek çok yeri görmüş olan Harvey'nin Albay'dan ya da Potsdam Sarayı'ndan haberdar olup olmadığı belli değildir. Ancak o da, diğer yabancı danışmanlar gibi ihtiyatı elden bırakmaz. "Doğa", ona mükemmel bir mazeret olarak gözükmüş olabilir. Benzer şekilde, olaya tanık olmuş Haitililerdeki suskunluğu da (mesela de Vastey'in suskunluğunu), Christophe'un olumlu imajını bozmama arzusuyla ilişkilendirebiliriz.

60 Lacroix, *Mémoires,* 227 ve 287. Bahsi geçen konuşma, savaş içinde savaşın ilk safhasında gerçekleşmiştir. Daha o zamandan Christophe, Sans Souci ile ilgili mevzuları görmezden gelme eğilimindedir. Konuşma sırasında Lacroix, Christophe'un kendi şöhreti hakkındaki iddialara pek katılmaz. "Eğer gerçekten iddia ettiğin gibi popüler ve saygın biri olsaydın, siyahların Sans Souci'ye ihanet etmelerini sağlardın," demeye getirir. (İhanetin devamlı destekleniyor olmasına dikkat bu arada!) Fransız general sonradan raporuna, Christophe'un konuyu değiştirdiğini, komutanlık ve popülerlik hakkında konuşmaktan kaçındığını yazar. Sans Souci'yi bir "eşkiya" olarak niteler. Böylelikle ulusal ölçekteki ciddî liderlik mücadelesini, Batı'nın bakış açısına hitap edecek şekilde bağlamından kopartır.

61 Jonathan Brown, *The History and Present Condition of St. Domingo,* 2. cilt (Philadelphia: W. Marshall, 1837), s. 216.

62 Hérard Dumesle, *Voyage dans le Nord d'Hayti* (Cayes: Imprimerie du gouvernement, 1824), s. 225-226

63 Vergniaud Leconte, *Henri Christophe dans l'histoire d'Haïti* (Paris: Berger-Levrault, 1931), s. 273.

64 Harvey, *Sketches of Hayti.*

65 Charles Mackenzie, *Notes on Haiti, Made During a Residence in that Republic,* 2. cilt (Londra: Henry Colburn and Richard Bentley, 1830), s. 209; *Notes on Haiti,* 1. cilt, s. 169-179.

66 Ritter, *Insel Hayti,* s. 77, 78 ve 81.

67 A.g.e., s. 76.

68 A.g.e., s. 77-82.

69 Cole, *Christophe,* s. 207.

70 Kayda geçsin diye söylüyorum: Cole, ele aldığı konuya sempati duyar. Benim üstünde durduğum husus ise şu: Bu sempati, Batılı tarihçilerin Haiti Devrimi'nde nelere önem verdikleri ile sınırlıdır. Bakınız: 3. Bölüm.

71 René Phelipeau, *Plan de la plaine du Cap François en l'isle Saint Domingue* (elle kopya edilmiş, Bibliothèque Nationale, Paris, 1786).

72 Grand Pré isminin geçici olarak değiştirilmesi, bu yorumu teyit edebilecek şeylerden biridir. Sans Souci'nin ölümü ve 1827 arasındaki dönemin bir yerinde plantasyon, "La Victoire" (Zafer) ismiyle yeniden vaftiz edilmiştir. Mackenzie'nin birinci cildinin kapağında plantasyonun bir resmi vardır, altında şöyle yazar: "La Victoire, daha evvelki adıyla Grand Pré, Sans Souci'ye giden yolun üzerinde." (Mackenzie, *Notes on Haiti,* cilt 1, ön kapak). Ne yazık ki isim değişikliğinin Christophe'un hükümdarlığı sırasında mı, yoksa onun ölümüyle MacKenzie'nin ziyareti arasındaki yedi senelik dilimde mi yapıldığını bilemiyoruz.

73 Robert Norris, *Memoirs of the Reign of Bossa Adahee, King*

of Dahomy (Londra: Frank Cass, 1968 [1789], s. xiv. "Mulatto" tarihçilere ve Haiti'nin geçmişine dair bakınız: David Nicholls, *From Dessalines to Duvalier: Race, Colour and National Independence in Haiti,* 3. kısım (Londra: MacMillan Caribbean, 1988). Tek başına Ardouin'la ilgili bir kaynak için bakınız: Hénock Trouillot, *Beaubrun Ardouin, l'homme politique et l'historien* (Mexico: Instituto Panamericano de Geografía e Historia, Comision de Historia, 1950). Ardouin'ın daha detaylı bir okuması için: Drexel G. Woodson, "Tout mounn se mounn men tout mounn pa menm: Microlevel Sociocultural Aspects of Land Tenure in a Northern Haitian Locality" (Doktora tezi, University of Chicago, 1990). Haiti'de sınıf ve deri rengi üstüne: Michel-Rolph Trouillot, *Haiti: State Against Nation* (New York ve Londra: Monthly Review Press, 1989).

74 Lacroix, *Mémoires,* 2. cilt, s. 287; Leconte, *Henri Christophe,* s. 282.

75 Thornton, "African Soldiers in the Haitian Revolution."

76 Auguste ve Auguste, *L'Expédition Leclerc.*

77 Ardouin, *Études sur l'histoire d'Haiti*, cilt 5, s.75.

78 Sömürge sonrası devlet inşa sürecinde, elitlerin kitlelerin arzularını nasıl sahiplenip kontrol ettiklerine dair bkz. Trouillot, *Ti dife boule*; Trouillot, *Haiti: State against Nation.* Benzer meselelerin Hindistan ve Hint tarihyazımında nasıl bir model oluşturduğu hakkında bkz. Partha Chatterjee, *The Nation and its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories* (Princeton: Princeton University Press, 1993).

3 – Tasavvur Edilemez Bir Tarih

79 Roger Dorsinville'den alıntı. *Toussaint Louverture ou La vocation de la Liberté* kitabının içinde (Paris: Julliard, 1965).

80 Jacques Cauna tarafından kullanılan alıntı. *Au temps des isles à sucre* kitabından (Paris: Karthala, 1987), s. 204.

81 Burada bahsi geçenler de dahil, bu broşürlerin büyük bölümü Paris'teki Bibliothèque Nationale'in Lk12 kısmında bu-

lunmaktadır. Diğerleri ise Fransız Hükümeti tarafından çoğaltılmıştır. (Mesela Fransız Millî Meclisi, *Pièces imprimées par ordre l'Assemblée Nationale, Colonies* (Paris: Imprimerie Nationale, 1791-92)).

82 Michel-Rolph Trouillot, "Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness", *Recapturing Anthropology, Working in the Present,* isimli kitabın içinde, Richard G. Fox (der.) (Santa Fe: School of American Research Press, 1991), s. 17-44.

83 Michael Adas, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology and Ideologies of Western Domination,* 2. bölüm (Ithaca: Cornell University Press, 1989). Psalmanazar'ın Tayvan'daki yamyamlık hakkında uydurdukları, 1704-1764 arasında Avrupa'nın ilgisini çeker; çünkü uydurulan hikâye tam da bu bahsi geçen kategorilere seslenir. Bkz: Tzvetan Todorov, *Les Morales de l'histoire* (Paris: Bernard Grasset, 1991), s. 134-141. Doğu'ya karşı hissedilen hayranlık ve iğrenmenin daha eski bir örneği için, John Chardin'in *Travels* isimli eserine bakılabilir. Burada Persler "mürai, hilekâr ve dünyanın en aşağılık, en arsız yaltakçıları"dır. İki sayfa sonra ise "Doğu'nun en medenî toplumu" olarak anılırlar. John Chardin, *Travels in Persia 1673-1677* (New York: Dover, 1988; ilk olarak Amsterdam'da 1711 yılında basılmış), s. 187-189.

84 *Notre Librairie* (Ekim-Aralık 1987) no. 90, Images du noir dans la littérature occidentale; I. cilt: Du Moyen-Age à la conquête coloniale. Simone Delesalle ve Lucette Valensi, "Le mot ' nègre' dans les dictionnaires français d'ancien régime: histoire et lexicographie", *Langues françaises,* no. 15.

85 Gordon Lewis, *Main Currents in Caribbean Thoughts, The Historical Evolution of Caribbean Society in its Ideological Aspects, 1492-1900,* 3. bölüm (Baltimore: The Johns Hopkins University Press: 1983); William B. Cohen, *The French Encounter with Africans: White Response to Blacks, 1530-1880* (Bloomington: Indiana University Press, 1980); Winthrop D. Jordan, *White over Black: American Attitudes toward the Negro, 1550-1812* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1968); Serge Daget, "Le mot

esclave nègre et noir et les jugements de valeur sur la traite négrière dans la littérature abolitioniste française de 1770 à 1845", *Revue française d'histoire d'outre-mer* 60, no. 4 (1973), s. 511-548; Pierre Boulle, "In Defense of Slavery: Eighteenth-Century Opposition to Abolition and the Origins of Racist Ideology in France", *History from Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology* kitabının içinde, (der.) Frederick Krantz (Londra: Basil Blackwell, 1988), s. 219-246. Louis Sala-Molins, *Misères des Lumières. Sous la raison, l'outrage* (Paris: Robert Laffont, 1992); Michèle Duchet, "Au temps des philosophes", *Notre Librairie* (Ekim-Aralık 1987) no. 90, Images du noir, s. 25-33.

86 *Archives Parlementaires,* 1. seri, 8. cilt (3 Temmuz 1789 tarihli oturum), s. 186.

87 Tzvetan Todorov, *The Deflection of the Enlightment* (Stanford: Stanford Humanities Center, 1989), s. 4.

88 Jacques Thibau, *Le Temps de Saint-Domingue. L'esclavage et la révolution française* (Paris: Jean-Claude Lattès, 1989), s. 92.

89 Michèle Duchet, *Anthropologie et histoire au siècle des Lumières* (Paris: Maspero, 1971), s. 157. Vurgu bana ait. Fransa'da sömürge karşıtlığı için bkz. Yves Benot, *La Révolution français et la fin des colonies* (Paris: La Découverte, 1992).

90 David Geggus, "Racial Equality, Slavery and Colonial Secession during the Constituent Assembly", *American Historical Review* 94, sayı 5 (Aralık 1989): s. 1290-1308; Daget, "Le mot esclave"; Sala-Molins, *Misères.*

91 Raynald, Guillaume-François, *Histoire des deux Indes,* 7 cilt (The Hague: Grosse, 1774). Michèle Duchet, *Diderot et l'Histoire des deux Indes ou l'écriture fragmentaire* (Paris: Nizet, 1978); Yves Benot, *Diderot, de l'athéisme à l'anticolonialisme* (Paris: Maspero, 1970), *La Révolution française.*

92 Duchet, *Diderot et l'Histoire;* Michel Delon, "L'appel au lecteur dans l'Histoire des deux Indes", *Lectures de Raynal*'ın içinde. *L'Histoire des deux Indes en Europe et en Amérique au XVIIIe siècle,* (der.) Hans-Jürgen Lüsebrink ve Manfred Tietz (Oxford: Voltaire

Foundation, 1991), s. 53-66; Yves Benot, "Traces de *l'Histoire des deux Indes* chez les anti-esclavagistes sous la Révolution", *Lectures de Raynal*'ın içinde, s. 141-154.

93 Jean-Claude Bonnet. *Diderot. Textes et débats* (Paris: Livre de Poche, 1984), s. 416. Avrupa medeniyetinin kitapta zımnen nasıl kurgulandığına dair bkz. Gabrijela Vidan, "Une réception fragmentée: le cas de Raynal en terres slaves du Sud", *Lectures de Raynal*'ın içinde, s. 361-372.

94 Louis Sala-Molins, *Le Code noir ou le calvaire de Canaan* (Paris: PUF, Pratiques Théoriques, 1987), s. 254-261. Benot'nun yerinde tabiriyle, *Histoire*'de otonomi kelimesinin geçtiği her cümle "*ölümcül derecede beyazdı*" (Benot, "Traces de *l'Histoire*", s. 147).

95 Serge Daget, "Le mot esclave, nègre et noir", s. 519.

96 Yves Benot, *Diderot,* s. 316. Vurgu tarafımdan eklenmiştir.

97 Pierre Bourdieu, *Le Sens pratique* (Paris: Minuit, 1980), s. 14. Aklın almadıkları hem gündelik hayat hem de sosyal bilimler için kullanılan bir kavramdır. Bkz. *Le Sens pratique,* s. 90, 184, 224, 272.

98 O dönem ne İngilizce'de ne Fransızca'da mukavet pratikleri için kullanılan (ya da durumu genel olarak izah eden) bir kelime bulunmaktadır. Mukavemet kelimesini biraz esneterek bugünkü anlamına yakın bir şekilde kullanıyorum. Başka bir yerde mukavemet ve başkaldırı kavramları arasında gözetilmesi gereken ayrımı ele alıyorum ve mukavemet kavramının üstünde daha kapsamlı bir şekilde duruyorum: Michel-Rolph Trouillot, "In the Shadow of the West: Power, Resistance and Creolization in the Caribbean." "Born out of Resistance", Afro-Caribische Culturen kongresinde açılış konuşması, Center for Caribbean and Latin American Studies, Risjkuniversiteit Utrecht, Hollanda, 26 Mart 1992.

99 "Doğa sonunda, bu uzun süren, zalim ve onur kıran tiranlığı yıkmak için, hayret verici, ölümsüz bir adam yarattı. Bu adam, kendi yurttaşlarının zincirlerini kırdı. İğrenç bir köle reji-

minin altında ezilen pek çok köle, sanki kurtulmak için böyle bir kahramanın tek bir işaretini bekliyordu. Herkesin intikamını alan bu kahramanın verdiği ders şuydu: Zalimlik er ya da geç cezalandırılır. Takdiri ilahî böyle ruhları kendinde saklar ve ne zaman vahşi hırslar dünyadaki dengeyi bozmaya başlar, o zaman bu ruhları dünyaya salıp dengeyi yeniden kurar." (Mercier, *L'An 2440,* xxii, Bonnet'nin içinde, *Diderot,* s. 331).

100 Louverture'nin 1791'de Raynal'ı okuyup onun bahsettiği kurtarıcı rolüne soyunduğu kanıtlanmış bir iddia değil ve ayrıca konumuzla da alâkasız.

101 Benot'dan alıntı, *Diderot,* s. 214; Duchet, *Anthropologie et histoire*, s. 175. Vurgu bana ait.

102 Aydınlanma'nın en favori yazı usûllerinden biri seslenmek, çağırmaktır [interpellation - ideolojinin kimin hangi konumda olduğunu belirleyen hitabı *–çn*]. *Histoire*'de bu usûl birçok siyasî ve retorik sebeple çokça kullanılmıştır. Michel Delon, "L'Appel au lecteur."

103 "Ces fers dès longtemps préparés ... pour nous... /C'est nous qu'on ose méditer / De rendre à l'antique esclavage" vs. (*La Marseillaise*) [...bu önceden hazırlanmış zincirler... bizim için/ Biziz, o eski kölelik günlerine döndürülmek istenen - ç.n.]

104 *Archives Parlementaires,* 9. cilt (22 Ekim 1789 tarihli oturum), s. 476-478.

105 Lucien Jaume, *Les Déclarations des droits de l'homme. Textes préfacés et annotés* (Paris: Flammarion, 1989).

106 Örneğin Benot'da alıntılanan Diderot, *Diderot,* s. 187.

107 Seymour Drescher, *Econocide, British Slavery in the Era of Abolition* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 1977).

108 Duchet, *Anthropologie et histoire*, s. 177; Michèle Duchet, *Le Partage des savoirs* (Paris: La Découverte, 1985).

109 *Archives Parlementaires* 25, s. 740. Adil olmak adına şunu belirtmek gerekir: Bahsi geçen Grégoire siyahların isyan etmesi-

ni kışkırtmaktan ötürü birkaç kez suçlanmıştır ancak buna dair sunulan delil bir hayli zayıftır. Mesela bkz. *Archives Parlementaires,* 10. cilt (28 Kasım 1789 tarihli oturum), s. 383. Ayrıca bkz. Carl Ludwig Lokke, *France and the Colonial Question: A Study of French Contemporary Opinion* (New York: Columbia University Press, 1932), s. 125-135; Sala-Molins, *Misères des Lumières* isimli kitabın muhtelif yerlerinde.

110 M. Schwartz (Marie Jean-Antoine Nicolas Caritat, Marquis de Condorcet), *Réflexions sur l'esclavage des Nègres* (Neufchatel et Paris, 1781).

111 Lokke, *France and the Colonial Question*, s. 115.

112 İşin aslı, iki dikkat çeken istisna hariç: Jean-Pierre Marat ve Félicité Sonthonax.

113 Elbette ki Devrim'in ileri safhalarında, 1805 Haiti Anayasasına karşı çıkan isyanlardan önce yapıldığı söylenen toplantılarda, felsefî meselelerin ithal edildiği bazı yazılı ve sözlü kaynaklar tespit etmek mümkündür. Ancak bunlar daha ziyade kısa vadeli amaçlara ve yakın zamanda kazanılmış zaferlere öncelik veren siyasî metinler. Bağımsızlık sonrasında yazan Boisrond-Tonnere'ye kadar politik savaşlardan mesafe alarak sözel eylemlerle haşır neşir olan tam zamanlı bir entelektüel ortaya çıkmaz. Oysa Fransız ve Amerikan devrimlerinde; daha sonra Latin Amerika'daki, Asya'daki veya Afrika'daki sömürgecilik karşıtı hareketlerde yahut Marxist geleneği sahiplenen devrimlerde durum böyle değildir.

114 Pek çok *renkli kişi* [gens de couleur], özellikle de Mulatto plantasyon sahipleri beyazlara has önyargıları açıkça içselleştirmişlerdi. Dahası, bir kısmı gayet somut gerekçelerle köleliğin devamını savunuyordu. Avrupa'daki tartışmalar, bilhassa Fransız Devrimi, kendi çıkarlarını savunmak ve önyargılarını seslendirmek için bu insanlara bir platform sunmuş oldu. Bkz. Julien Raimond, *Observations sur l'origine et les progrès du préjugé des colons blancs contre les hommes de couleur; sur les inconvéniens de le perpétuer; la nécessité de le détruire* (Paris: Belin, 1791); Michel-Rolph Trouillot, "Motion in the System: Coffee, Color and Slavery in Eigh-

teenth-Century Saint-Domingue", *Review* 5, no. 3 (A Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations): 331-388; Michel-Rolph Trouillot, "The Inconvenience of Freedom: Free People of Color and the Political Aftermath of Slavery in Dominica and Saint-Domingue/ Haiti", *The Meaning of Freedom: Economics, Politics and Culture after Slavery* isimli kitapta, (der.) F. McGlynn ve S. Drescher (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1992), s. 147-182; Geggus, "Racial Equality", s. 1290-1308. Mulatto lideri André Rigaud'nun ırksal önyargıları reddetmesine dair bkz. Ernst Trouillot, *Prospections d'Histoire. Choses de Saint-Domingue et d'Haïti* (Port-au-Prince: Imprimerie de l'Etat, 1961), s. 25-36.

115 *Archives Parlementaires,* cilt 34 (30 Ekim 1791 oturumu), s. 521; ayrıca şu sayfalara bakınız: 437-438, 455-458, 470, 522-531.

116 Robin Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery* (Londra ve New York: Verso, 1988), s. 133.

117 Baillio, *L'Anti-Brissot, par un petit blanc de Saint-Domingue* (Paris: Chez Girardin, Club Littéraire et Politique, 1791); Baillio, *Un Mot de vérité sur les malheurs de Saint-Domingue* (Paris, 1791); Milscent, *Sur les troubles de Saint-Domingue* (Paris: Imp. du Patriote français, 1791); Yazarı Belirsiz, *Adresse au roi et pièces relatives à la députation des citoyens de Nantes, à l'occasion de la révolte des Noirs à Saint Domingue. Arrêté de la Municipalité de Nantes* (Le Cap, tarihi belirsiz [1792?]); Yazarı Belirsiz, *Pétition des citoyens commerçants, colons, agriculteurs, manufacturiers et autres de la ville de Nantes; Lettre des commissaires de la Société d'agriculture, des arts et du commerce de la dite ville aux commissaires, de l'assemblée coloniale de la partie française de Saint-Domingue, et réponse des commissaires de Saint-Domingue* (Paris: Imp. de L. Potier de Lille, tarih belirsiz [1792?]).

Ayrıca Charles Tarbé ve Garran-Coulon tarafından yürütülen yasama komisyonu raporlarına bakınız: *Pieces imprimées par ordre de l'Assemblée Nationale. Colonies* (Paris: Imprimerie Nationale, 1792) ve J. Ph. Garran, *Rapport sur les troubles de Saint-Domin-*

gue, fait au nom de la Commission des Colonies, des Comités de Salut Public, de Législation et de Marine, réunis (Paris: Imprimerie Nationale, 1787-1789). Konu hakkında daha fazla tartışma için *Archives Parlementaires*'e bakılabilir, bilhassa 35. cilt (1 Aralık 1791, 3 Aralık 1791, 9 Aralık 1791, 10 Aralık 1791 oturumları), s. 475-49, 535-546, 672-675, 701-710. Blangilly'nin konuşması 10 Aralık 1791'de okundu. *Archives Parlementaire,* 35. cilt, s. 713-716.

118 Cauna tarafından alıntılanmış, *Au temps de isles à sucre,* s. 223. Vurgu bana ait.

119 Blanchelande, *Précis de Blanchelande sur son accusation* (Paris: Imprimerie de N.-H. Nyon, 1793); Yazarı Belirsiz, *Extrait d'une lettre sur les malheurs de SAINT-DOMINGUE en général, et pricipalement sur l'incendie de la ville du CAP FRANÇAIS* (Paris: Au jardin égalité pavillon, 1794?); Yazarı Belirsiz, *Conspirations, trahisons et calomnies dévoilées et dénoncées par plus de dix milles français réfugiés au Continent de l'Amérique,* (Paris?: 1793); [Mme. Lavaux], *Réponse aux calomnies coloniales de Saint-Domingue. L'épouse du républicain Lavaux, gouverneur général (par intérim) des îles françaises sous le vent,* à *ses concitoyens* (Paris: Imp. de Pain, tarih yok); J. Raimond ve diğerleri, *Preuves complettes* [böyle yazılmış] *et matérielles du projet des colons pour mener les colonies à l'indépendance, tirées de leurs propres écrits* (Paris: De l'imprimerie de l'Union, tarih kesin değil [1792?]).

120 *Cobbet's Political Register,* cilt 1, (1802), s. 286.

121 Benot, *La Démence.*

122 Elbette ki tarihsel olarak Haiti Devrimi'nin ve köleliğin inkârıyla Nazi Soykırımı'nın inkârının arkasında farklı ideolojik motivasyonlar bulunur. Toplumun neyi ne kadar kabul ettiği ve her iki olayın yarattığı siyasî etki farklıdır.

123 Bkz. İkinci Bölüm. Ayrıca bkz. David Nicholls, *From Dessalines to Duvalier: Race, Colour and National Independence in Haiti* (Londra: MacMillan Caribbean, 1988); Michel-Rolph Tro-

uillot, *Haiti: State against Nation. The Origins and Legacy of Duvalierism.* (New York ve Londra: Monthly Review Press, 1990).

124 Haiti Devrimi Birleşik Devletler'deki ve özellikle de İngiltere'deki köle karşıtlarının ilgisini çekti. Devrime destek çıkan az sayıda çağrı yapıldı. Ancak İngiliz köle karşıtlarının bile Haiti halkı ve onların özgürlüğü zor kullanarak kazanmaları karşısındaki tutumu belirsizdi. Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery,* s. 252; Greggus, "Racial Equality."

125 Trouillot, *Haiti: State against Nation*

126 Saint-Domingue'deki Polonyalı birlikler hakkındaki nadir çalışmalardan biri için Jan Pachonski ve Reuel Wilson, *Poland's Caribbean Tragedy. A Study of Polish Legions in the Haitian War of Independence, 1802-1803* (Boulder: East European Monographs, 1986). Ancak çalışmada birkaç kusur var.

Hobsbawm, Haiti Devrimi'nden dipnotlarda bir kez, ana metinde iki kez bahsediyor. İlkinde üstünkörü bir şekilde Toussaint Louverture'ün Amerika kıtasındaki ilk bağımsız devrimci lider olduğunu söylüyor. Sanki bu önemsiz bir detaymış gibi. İkincisinde ise (bir parantez içinde) Fransız Devrimi'nin sömürgelerdeki ayaklanmalara "ilham" verdiğini belirtiyor. Bkz. Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolutions, 1789-1848* (New York: New American Library, 1962), s. 93 ve 115. Hobsbawm'ın Batı'daki akademik tarihyazımının en uç solunda olduğunu kabul edebiliriz. Bir tarihçi olarak geleneğin icadı fikrinin veya tarihin ezilenlerin gözünden yazılmasının öneminin ayırdında olduğunu söylemek de mümkün. Yine de Diderot-Raynal ile arasındaki benzerlik hayret uyandırıcı.

127 Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery,* s. 251 ve 263.

128 Philip D. Curtin, *The Atlantic Slave Trade: A Census* (Madison: University of Wisconsin, 1969), s. 210-220 ve 234.

129 Jean Tarrade, "Le Commerce colonial de la France à la fin de l'ancien régime: l'évolution du système de l'exclusif de 1763 à 1789", 2 cilt (Doktora tezi, Paris: Université de Paris, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines, [1969]1972). Robert Stein, *The*

French Sugar Business (Baton Rouge: Louisiane State University Press, 1988).

130 Köle taraftarı bir genelge şiddetli bir şekilde şu minvalde argümanlar ileri sürüyor: "Siyahların Dostları isimli dernek Millî Meclis'e sömürgelerimizden vazgeçme, köle ticaretine bir son verme ve zencilere özgürlük tanıma önerisini getiriyor. Bunlardan biri dahi gerçekleşse, Fransa'da ticaret veya üretim namına hiçbir şey kalmaz." Daniel P. Resnick'in "The Société des Amis des Noirs and the Abolition of Slavery" makalesinin içinde, *French Historical Studies,* cilt 7 (1972), s. 558-569. Alıntı s. 564'te. Ayrıca bkz. *Archives Parlementaires,* 10. cilt (26 Kasım 1789 tarihli oturum), s. 263-265; ayrıca 35. cilt (6 Aralık 1791 tarihli oturum), s. 607-608.

131 Resnick, "The Société des Amis des Noirs", s. 561. Devrim Fransa'sında kölelik, ırk, sömürgecilik hakkında yapılmış kamusal tartışmalara dair giderek artan sayıda çalışma var; bir kısmı İngilizce başlıklı. Bkz. Robin Blackburn, "Anti-Slavery and the French Revolution", *History Today* 41 (Kasım 1991): 19-25; Boulle, "In Defense of Slavery"; Serge Daget, "A Model of the French Abolitionist Movement", *Anti-Slavery, Religion and Reform* kitabının içinde, (der.) Christine Bolt ve Seymour Drescher (Folkstone, İngiltere: W. Dawson ve Hamden, Connecticut: Archon Books, 1980); Seymour Drescher, "Two Variants of Anti-Slavery: Religious Organization and Social Mobilization in Britain and France, 1780-1870", *Anti-Slavery, Religion and Reform* kitabının içinde, s. 43-63; Seymour Drescher, "British Way, French Way: Opinion Building and Revolution in the Second French Emancipation", *American Historical Review* 96, 3. sayı (1991): 709-734; Geggus, "Racial Equality", s. 1290-1308; Jean Tarrade, "Les Colonies et les Principes de 1789: Les Assemblées Révolutionnaires face au problème de l'esclavage", *Revue française d'histoire d'outre-mer* 76 (1979): 9-34.

Cohen'de de konuya ilişkin pek çok kısım var, *The French Encounter with Africans,* ve Blackburn'ün çalışması, *The Overthrow of Colonial Slavery,* özellikle 5. ve 6. bölümler. Bu konudaki en kapsamlı kitap ise Benot'nun, *Le Révolution française.*

132 Giderek artan sayıda tarihçi artık bu suskunluğu ifşa etmeye başladı. Geggus, "Racial Equality", s. 1290-1291; Benot, *Le Révolution française,* s. 205-216; Tarrade, "Les colonies et les principes de 1789", s. 9-34.

133 Jacques Marseille ve Nadeije Laneyrie-Dagen (der.), *Les Grand évènements de l'histoire du monde,* La Mémoire de l'humanité (Paris: Larousse, 1992).

134 Fransız tarihçiler bu iki kitabı görmediklerini söyleyemez. Césaire o dönem Fransızca yazılar yazan en meşhur siyahlardan biriydi. James'in kitabı ise Paris'teki son derece saygın Gallimard yayınlarından çıktı. Aimé Césaire, *Toussaint Louverture. La Révolution française et le problème colonial* (Paris: Présence africaine, 1962). P. I. R. [böyle geçiyor] James, *Les Jacobins noirs* (Paris: Gallimard, 1949).

135 Bu ortaklaşa çalışmalar içinde dikkat çekenler, François Furet ve Mona Ouzouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française* (Paris: Flammarion, 1988); Jean Tulard, Jean-François Fayard ve Alfred Fierro, *Histoire et dictionnaire de la Révolution (1789-1799)* (Paris: Robert Laffont, 1987); Michel Vovelle (der.), *L'Etat de la France pendant la Révolution* (Paris: La Découverte, 1988). Bu çoraklık içinde, ismi anılan son eserin sömürge meselelerine birkaç sayfa ayırdığını teslim etmek gerekir. Bu kısmı yazan Amerikalı tarihçi Robert Forster ve yorulmak nedir bilmeyen Yves Benot. Kutlamalar hakkında bkz. Sala-Molins, *Les Misères des Lumières.*

136 Örneğin Yvan Debbash, "Le Marronage: Essai sur la désertion de l'esclave antillais", *L'Année sociologique* (1961):1-112; (1962):117-195.

137 Verilebilecek pek çok örnekten biri şu: David Geggus ve Jean Fouchard, 1791 ayaklanmasının arkasında bir kralcı komplonun olduğu konusunda mutabıktırlar. Fouchard bu ihtimali, Haiti tarihinin epik bir eseri hâline gelmiş bir kitapta ileri sürer. Geggus ise eğer kralcıların bu işte dahli olduğu ispatlanırsa "köle isyanının özerkliğinin büyük ölçüde azalacağını" söyler. Bu iki yazarın yaklaşımlarındaki farka dikkat çeken Robin Blackburn,

Geggus'un ulaştığı sonucu "tuhaf" olarak niteler (Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery*, s. 210). Jean Fouchard, *The Haitian Maroons: Liberty or Death* (New York: Blyden Press, 1981; ilk basıldığı yıl 1972).

138 Bkz. Julius S. Scott III, "The Common Wind: Currents of Afro-American Communications in the Era of the Haitian Revolution", (Doktora tezi, Duke University, 1986).

139 Bkz. Robert Stein, *Léger Félicité Sonthonax: The Lost Sentinel of the Republic* (Rutherford: Fairleigh Dickinson, 1985); Benot, *La Révolution.*

140 Stein, *Léger Félicité Sonthonax;* Cauna, *Au temps des isles;* David Geggus, *Slavery, War and Revolution: The British Occupation of St. Domingue, 1793-1798* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1982). Geggus'un kitabında bahsi geçen "devrim", Fransız Devrimi'dir. Sonradan bu kelimeyi Haiti'deki başarıları da kapsayacak şekilde genişletmiştir.

141 Eugene Genovese, *From Rebellion to Revolution* (New York: Vintage, 1981 [1979]). Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery.*

142 Thomas Madiou, *Histoire d'Haïti,* 7 cilt (Port-au-Prince: Henri Deschamps, 1987-89 [1847-1904]); A. Beaubrun Ardouin, Études sur l'histoire d'Haïti (Port-au-Prince: François Dalencourt, 1958). Bkz. Catts Pressoir, Ernst Trouillot ve Hénock Trouillot, *Historiographie d'Haïti* (Mexico: Instituto Pan-Americano de Geografía e Historia, 1953); Michel-Rolph Trouillot, *Ti difé boulé sou istoua Ayiti* (New York: Koléskion Lakansièl, 1977); Michel-Rolph Trouillot, *Haiti: State against Nation.*

143 Bkz. Carolyn Fick, *The Making of Haïti: The Saint-Domingue Revolution from Below* (Knoxville: University of Tennessee Press, 1990); Claude B. Auguste ve Marcel B. Auguste, *L'Expédition Leclerc, 1801-1803* (Port-au-Prince: Imprimerie Henri Deschamps, 1985). Fick, Haiti tarihyazımı geleneğindeki destan retoriğine fazlasıyla yakındır. Direniş hikâyesini ele alış şekli gereğinden fazla şekilde ideolojiktir; bu da onun, kanıtları bir kahramanlık hikâyesi olarak yorumlamasına yol açar.

Buna rağmen, destan geleneğindeki pek çok yakın zamanlı çalışmaya kıyasla, Fick'in kitabının ampirik yanı kuvvetlidir. David Geggus'un hâlen devam etmekte olan çalışması ise ampirik olarak kusursuzdur. Gönül ister ki sıradanlaştırıcı söylemlerden giderek uzaklaşsın ve günü geldiğinde bu yaklaşımın altındaki gizli varsayımları ifşa etsin. Auguste biraderlerin Fransız seferi hakkında yaptıkları çalışma, bu anlamda hem ele aldıkları malzemeye ideolojik bir saygı gösteren hem de bunu yaparken bir kutlama havasına girmeyen, kanıtlara fazladan anlam yüklemeyen olumlu bir çalışmadır. Arşiv ayağı kuvvetlidir; ancak sıradanlaştırıcı söylemlere taviz verilmemiştir.

144 Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism,* 3 cilt (New York: Harper & Row, 1981-1992); Eric R. Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley: University of California Press, 1982); Marc Ferro, *Histoire des colonisations. Des conquêtes aux indépendances, XIIIe-XXe siècles* (Paris: Seuil, 1994).

4 – İyi Günler, Kolomb

145 Rachel Arié, *L'Espagne musulmane au temps des Nasrides (1232-1492)* (Paris: Éditions E. de Brocard, 1973); Charles Julian Bishko, "The Spanish and Portuguese Reconquest, 1095-1492", *Studies in Medieval Spanish Frontier History* içinde (Londra: Variorum Reprints, 1980; Setton ve Hazard'ın derlemesinin yeni basımı, *A History of the Crusades* (Madison: University of Wisconsin Press, [1975], 1980 s. 396-456).

146 Avrupa'nın hâkimiyeti altındaki yerlerde sekiz yüzyıla yakın süren İslam kontrolünün inkâr edilemeyecek etkileri olmuştur. Bkz. S. M. Imamuddin, *Muslim Spain, 711-1492 A.D.,* Medieval Iberian Texts and Studies (Leiden: E. J. Brill, 1981); Robert I. Burns, *Muslims, Christians and Jews in the Crusader Kingdom of Valencia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984); Allan Harris Cutler ve Helen Elmquist Cutler, *The Jew as Ally of the Muslim. Medieval Roots of Anti-Semitism* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1986); Claudio Sanchez-Albornoz, *L'Espagne musulmane,* çev. Claude Farragi (Paris: OPU/Publisud., 1985 [1946-1973]). Zafer kazanan Hıristiyanlar Yahudileri sür-

düler; ancak imtiyaz antlaşmaları uyarınca İslami kültürel pratikler ve din korundu. Bkz. Arié, *L'Espagne musulmane;* Irving, "Reconquest of Granada"; Bishko, "The Spanish and Portuguese Reconquest". Burn'ün *Muslims, Christians and Jews* isimli kitabı, Müslüman-Hıristiyan temasına dair yapılan çalışmaların yaklaşımlarını gayet hoş bir şekilde özetler.

147 J. M Wallace-Hadrill, *The Barbarian West, 400-1000* (Oxford ve New York: Basil Blackwell, [1965] 1988); Bishko, "The Spanish and Portuguese Reconquest"; Cutler ve Cutler, *The Jew as Ally of the Muslim.*

148 Bishko, "The Spanish and Portuguese Reconquest."

149 İsabel, Kolomb'u Hıristiyan kararlılığının bir simgesi ve kuşatma esnasında askerî bir üs olarak hizmet vermesi için inşa ettiği, Gırnata yakınlarındaki Santa Fe kasabasına davet etmiştir. Antonio Rumeu de Amas, *Nueva Luz sobre las Capitulaciones de Santa Fe de 1492 Concertadas entre les Reyes Católicos y Cristóbal Colón. Estudio Institucional y Diplomático* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas,1985) isimli eserinde kraliyet sekreteri Juan de Colomba ve Kolomb'un sponsoru Fr. Juan Pérez arasındaki müzakerelerin 2 Ocak 1492'de yani tam da Elhamra Sarayı'na Hıristiyan bayrağı çekildiği gün başladığını anlatır. Bu konudaki talimat ise Nisan 1492'de yazılmıştır.

150 Biyografi yazarları Kolomb'un Portekiz'de geçirdiği on yılın hayatına şekil veren yıllar olduğu konusunda hemfikirdir. Maalesef o dönemle ilgili elimizde çok az belge var. Bakınız: Samuel Eliot Morrison, *Christopher Columbus, Mariner* (New York: New American Library, 1983), s. 12-16; Gianni Granzotto, *Christopher Columbus* (Garden City: Doubleday, 1985), s. 34-47; William D. Phillips, Jr. ve Carla Rahn Phillips, *The World of Christopher Columbus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 94-97.

151 Thomas Gomez, *L'Invention de l'Amérique. Rêve et réalités de la conquête* (Paris: Abier, 1993), s. 188-200.

152 Roy Preiswerk ve Dominique Perrot, *Ethnocentrism and History. Africa, Asia and Indian America in Western Textbooks* (New York, Londra, Lagos: Nok Publishers, 1978), s. 105.

153 Canacho Juan Rafael Quaseda ve Magda Zavala, der., *500 años: Holocausto o Descubrimiento?* (San Jose: Editorial Universitaria Centroamericana, 1991). Justin Thorens ve diğerleri., der., *1492. Le Choc des deux mondes* (Geneva:UNESCO/La Différence, 1993).

154 Vitorino Magalhaes Godinho, "Rôle du Portugal aux XVe-XVIe siécles. Qu'est-ce que découvrir veut dire? Les nouveaux mondes et un monde nouveau," J. Thorens ve diğerleri, *1492 Le Choc* içinde, s. 57.

155 İsimlendirme ve iktidar ilişkisi için bakınız: Michel-Rolph Trouillot, *Peasants and Capital. Dominica in the World Economy*, Johns Hopkins Studies in Atlantic History and Culture (Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1988), s. 27; "Discourses of Rule and the Acknowledgement of the Peasantry in Dominica, W.I., 1838-1928," *American Ethnologist* 16 (4) (1989), s. 704-718. Ayrıca bakınız, bu kitapta ikinci bölüm.

156 Mevzuyu Amerikalı okuyucular için daha anlaşılır kılmak amacıyla bir benzetme yapacağım. Yasal bulanıklığa ve terimin tuhaflığına rağmen "sevgili tecavüzü" (date rape) kavramı, tecavüz kurbanları için hem kavramsal hem de siyasî bir zafer sayılabilir. Bu kavram tecavüz hakkındaki bazı gerçeklerin hijyenikliğini bozdu ve daha önce tecavüz anlatısı olarak kurulmaları yasaklanmış olan anlatılara imkân sağladı. Eskiden son derece ayan beyan ortada olduğu iddia edilen "gerçekler" en azından yargı karşısına çıkarıldı. Kavramın anlamındaki belirsizlik bir yana, bu kazanımlar, tecavüz kurbanları için hiç de önemsiz değiller.

157 Bu bağlamda, Kolomb'un karaya ulaşmasının 400. yıl kutlamaları, dünya sahnesinde kamusal tarihin nasıl yazıldığının en açık örneklerinden birini sunar. İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri, Atlantik'in iki yakasındaki devletlerin bu kutlamalara katılmasını 1890'ların başlarında pek zorlanmadan sağlamışlardı. 1992'de ise bu konuda başarılı olamadılar.

158 Yüzyıl anmaları da yıldönümü temasının daha özenle hazırlanmış çeşitlemelerinden biridir. Genellikle, az sayıda insan tarafından bile olsa her sene düzenli olarak kutlanan bir olay çevresinde örülürler. Buna mukabil, birazdan göreceğimiz gibi, senelik bir döngüyü yeniden canlandırmaları da mümkündür.

159 Bu üç topluluk, bu bölümde eşit şekilde ele alınmadılar. Üstelik, Kolomb'un ve karaya çıkışının bu üç bölgede nasıl ele alındığını tümüyle kapsadığım iddiasında da değilim. Özellikle, Kolomb'a dair inşa faaliyetinin çok karmaşık olduğu Latin Amerika'ya ileriki sayfalarda eksik bir şekilde de olsa değiniyorum. Bkz. Edmundo O'Gorman, *The Invention of America: An Inquiry into the Historical Nature of the New World and the Meaning of its History* (Bloomington: Indiana University Press, 1961); John Leddy Phelan, *The Millennial Kingdom of the Franciscans in the New World* (Berkeley: University of California Press, 1970). Ancak benim amacım, bu üç topluluğun her birinde Kolomb imgelerinin neye benzediğini göstermek ya da üçünden eşit sayıda malzeme devşirip bir albüm oluşturmak değil. Bu kitap, daha ziyade iktidarın nasıl anlatılar kurduğu hakkında bir başka anlatı. Bir yeri merkez olarak almamaya gayret ediyor. Kolomb'un ayak bastığı, şimdi Karayipler denen o belirsiz, hiçliğin ortasındaki yer hariç.

160 Michel-Rolph Trouillot, "Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness," *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, Richard G. Fox (der.) içinde, (Santa Fe: School of American Research Press, 1991), s. 17-44.

161 Lewis Hanke, *Aristotle and the American Indians* (Londra: Hollis and Carter, 1959), s. 2-3; Gomez, *L'Invention de l'Amérique*, s. 281.

162 Örneğin 1830'lara kadar, Amerikalı bir figür olan Montezuma hakkında, Kolomb'a kıyasla, üç kat fazla edebî ve müzikal eser üretilmişti (Vivaldi'ninki de dahil).

163 [Tarihçi] Eric Hobsbawm, Birleşik Devletler'de geleneğin icadının Avrupa'dakinden daha farklı olduğunu, Amerika'da geleneğin bir başka türlü icat edildiğini vurgular. Bkz. Eric Hobs-

bawm, "Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914", *The Invention of Tradition* içinde, E. Hobsbawm ve T. Ranger (der.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 279. Birleşik Devletler'de geleneğin icat edilmesi, Hobsbawm'ın düşündüğünden daha eski bir geçmişe dayanır. Hatta Avrupa'dan bile önce başlamış olabilir; zira Kuzey Amerika'nın otantik hiçbir geleneğinin olmadığı kanaati vardır.

164 Tammany Cemiyeti için bkz. Edwin Patrick Kilroe, *Saint Tammany and the Origin of the Society of Tammany or the Columbian Order in the City of New York* (New York: Columbia University Press, 1913); Jerome Mushkat, *Tammany: The Evolution of a Political Machine, 1789-1865* (Syracuse: Syracuse University Press, 1971). Kolomb'un karayı görmesinin yıldönümü, 1792 yılında Baltimore ve Boston'da da kutlanmıştı. Bkz. Herbert B. Adams, "Columbus and His Discovery of America", *Columbus and His Discovery of America* kitabının içinde, H. B. Adams ve H. Wood (der.), Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, 10. seri (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1892), s. 7-39; Reid Badger, *The Great American Fair: The World's Columbia Exposition and American Culture* (Chicago: N. Hall, 1979). Birleşik Devletler'de Kolomb için ilk kalıcı abide, Baltimore'daki Fransız Konsolosu Chevalier d'Anmour tarafından diktirilmiş olabilir (Adams, "Columbus and His Discovery of America", s. 30-31). Yine de New York, ilk zamanlardaki kutlamaların en popüler referans noktası olarak gözüküyor. Demek ki gelenek icat etme geleneği bile eşit olmayan bir düzlemde gerçekleşiyor. Birleşik Devletler'deki ilk Kolomb abideleri için bkz. Charles Weathers Bump, "Public Memorials to Columbus", Adams ve Wood'un derlediği *Columbus and His Discovery of America* içinde, s. 69-88.

165 Kolomb 1505 yılında İspanya'da öldü. 30 yıl sonra naaşı önce Santo Domingo'ya, ardından rivayete göre Havana'ya ve/veya Sevil'e aktarıldı. Şu an nerede gömülü olduğu hâlâ ihtilâflı bir konu; ama adaylar arasında Santo Domingo bir adım önde.

166 Kolonizasyonun ilk dönemlerinde sınıflandırmanın kurallarının değiştiğine dair kabul bir hayli aşikârdı. 18. ve 19. yüzyıl-

lardaki bir düşüşten sonra 20. yüzyılda çeşitli türde siyasî ve kültürel milliyetçiliklerin etkisiyle bu kabul yeniden ağırlık kazandı. Bkz. Anthony Pagden, "Identity Formation in Spanish America", *Colonial Identity in the Atlantic World* isimli kitabın içinde, N. Canny ve A. Pagden (der.) (Princeton: Princeton University Press, 1987), s. 51-93; Stuart Schwartz, "The Formation of Colonial Identity in Brazil", *Colonial Identity in the Atlantic World* isimli kitapta, s. 15-50; Magnus Mörner, (der.), *Race and Class in Latin America* (New York: Columbia University Press, 1970).

167 Mörner, *Race Mixture; Race and Class in Latin America*; Schwartz, "The Formation of a Colonial Identity in Brazil"; Pagden, "Identity Formation in Spanish America"; Marvin Harris, *Patterns of Race in the Americas* (New York: Norton Library, [1964] 1974); Nina De Friedemann, "The Fiesta of the Indian in Quibdó, Colombia", *Ethnicity in the Americas* kitabında, F. Henry (der.) (Hague ve Paris: Mouton, 1976), s. 291-300. Bu, Latin Amerika'nın uluslararası mahiyetteki ırksal, dinsel, kültürel hiyerarşilerden muaf olduğunu yahut bu bölgede yaşayan yerlilerin önyargılara maruz kalmadığını göstermez. Fakat yine de dolaşımdaki söylemler ve kurumsallaşmış ayrımcılık pratikleri, aktörlere, farz-ı misal Birleşik Devletler'deki katı sisteme kıyasla çok daha fazla esneklik sağlar. Öyle ki dış görünüş tek başına o insanın sosyal-ırksal konumunu belirlemez. Hatta bazı durumlarda tam tersi geçerlidir: Ecdadı yerli [Indian] olduğu belli olanlar "beyaz"a dönüşebilir. Bkz. Eric R. Wolf, *Sons of the Shaking Earth* (Chicago ve London: University of Chicago Press, 1959), s. 236. Siyahî nüfusa nasıl davranıldığı, siyahlığı ve beyazlığı tanımlayan sınırların nasıl belirlendiği de burada ileri sürülen argümanlarla alâkalıdır. Latin Amerika'daki biraz naif kaçan "ırkların harmonisi" tabirini haklı saiklerle eleştiren Marvin Harris yine de şöyle der: "Ne geçmişte ne de bugün melezler, ecdadın kimliğine dayanan katı kurallara başvurularak keskin bir şekilde ayrıştırılmış zenci kategorisine sokulmuştur. Bu hem köleliğin devam ettiği dönem hem de sonrası için geçerlidir..." Bkz. Harris, *Patterns of Race*. Amerikan yerlileri için bu durum daha da geçerlidir.

168 Schwartz, "The Formation of a Colonial Identity in Brazil", s. 30. Ayrıca bkz. Pagden, "Identity Formation in Spanish America."

169 Mörner'den alıntı, *Race Mixture,* s. 86.

170 Mörner, *Race Mixture*; Manning Nash, "The Impact of Mid-Nineteenth Economic Change Upon the Indians of Middle America', *Race and Class in Latin America* içinde, Mörner (der.), s. 181-183.

171 Kültür ve etnisite hakkındaki bu söylemlerin ideolojik yönü Latin Amerika'da o kadar kuvvetlidir ki akademik yazına da sirayet eder. Pek çok akademisyen, Latin Amerikalı gruplardan, istila öncesinde sanki "safkan"mış da (Amerikan Yerlisi, Afrikalı, İspanyol, Portekiz...) sonradan sütlü kahve gibi kendine has yeni bir biyolojik karışım hâline gelmiş gibi bahseder (Mesela Mörner, *Race Mixture* ve *Race and Class*). Benzer bir şekilde, bilhassa "yerli" kültür tarihçileri, İspanyol Amerika'sının "yerli mirası"nı ortaya koyup göstermekten ziyade "kesin vardır" varsayımıyla hareket ederler. Mesela Mariano Picón-Salas, *A Cultural History of Spanish America from Conquest to Independence* (Berkeley: University of California Press, 1967).

172 Lydio F. Tomasi (der.), *Italian-Americans. New Perspectives in Italian Immigration and Ethnicity* (New York: Center for Migration Studies of New York, 1985); Charles Speroni, "The Development of the Columbus Day Pageant of San Fransisco", *The Folklore of American Holidays* kitabında yeniden basılmış, H. Cohen ve T.P. Coffin (der.) (Detroit: Gale Research, 1987), s. 301-302.

1840 gibi erken bir tarihte de Kolomb Günü'nün kutlandığına dair muğlak bazı atıflar yapılmıştır, özellikle de Cenovalı [Cenevizli] göçmenlerin New York'ta Kolomb Muhafızları'nı kurmasından sonra. Bkz. Lydio F. Tomasi (der.), *The Italian in America: The Progressive View, 1891-1914* (New York: Center for Migration Studies, 1972), s. 79.

173 Christopher Kauffmann, *Faith and Fraternalism. The History of the Knights of Columbus, 1882-1982* (New York: Harper & Row, 1982).

174 Kaufmann, *Faith and Fraternalism,* s. 79-81.

175 Bessie Louise Pierce, *Public Opinion and the Teaching of History in the United States* (New York: Alfred A. Knopf, 1926).

176 Hobsbawm, "Mass-Producing Traditions"; Eric Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914* (New York: Pantheon, 1987); Salvador Bernabeu Albert, *1892: El IV Centenario del descubrimiento de America en España: Coyonjuta y Commemoraciones* (Madrid: Ceonsejo Superior de Investigaciones Cientificas, 1987); Timothy Mitchell, *Colonizing Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988); Reid Badger, *The Great America Fair: The World's Columbia Exposition and American Culture* (Chicago: N. Hall, 1979).

177 Raymond Carr, *Spain, 1808-1939,* Oxford History of Modern Europe (Oxford: Clarendon Press, 1966); Melchor Fernandez Almagro, *Cánovas. Su vida y su política* (Madrid: Ediciones Tebas, Colección Políticos y Financieros, 1972); Hobsbawm, *The Age of Empire.*

178 Albert, *1892*, s. 19.

179 400. Yıl kutlamalarına dair anlattıklarım daha ziyade Albert'in *1892* isimli kitabında yazdıklarına dayanıyor. O dönemki İspanya ile ilgili bkz. Carr, *Spain, 1808-1939*; Cánovas hakkında bkz. Almagro, *Cánovas.*

180 Bu ülkeler şunlardı: Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Belçika, Rusya, Avusturya, Hollanda, Danimarka, Almanya, Portekiz, Meksika, Arjantin, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Kosta Rika, Kolombiya, Uruguay, Bolivya, Peru, Şili, Brezilya, Haiti ve Birleşik Amerika.

181 Albert, *El IV Centenario*; Louis de Vorsey, Jr. ve J Parker (der.), *The Columbus Landfall Problem: Islands and Controversy* (Detroit: Wayne State University Press, 1982).

182 Madrid ve diğer yerlerde konular "Özel Uluslararası Hukukta Evlilik ve Boşanma"dan, İspanya-Portekiz askerî ittifakının Latin Amerika ile rabıtasına ve hatta tarihin yazılmasında felsefî pozitivizmin önemine uzanan bir çeşitlilik gösteriyordu.

183 Albert'ten alıntı, *El IV Centenario,* s.123.

184 Badger'den alıntı, *The Great America Fair,* s. 120.

185 Badger, *The Great America Fair,* s. 132. Chicago Fuarı ile ilgili bkz. John Joseph Flinn (der.), *Official Guide to the World's Columbian Exposition,* elkitabı, (Chicago: Columbian Guide, 1893); Rand McNally ve diğerleri, *Handbook of the World's Columbian Exposition* (Chicago: Rand McNally, 1893); Badger, *The Great America Fair* ve son olarak Robert W. Rydell, *All the World Is a Fair. Visions of Empire at American International Expositions, 1876-1916* (Chicago: University of Chicago Press, 1984).

186 Bu olaydan yıllar önce Birleşik Devletler, Bolívar tarafından düzenlenen benzer bir girişimi boykot etmiştir. Blaine, fuarın açılışına katılamaz; çünkü Başkan Harrison'a istifasını sunduktan birkaç ay sonra, Ocak 1893'te vefat eder.

187 Albert T. Volwiller (der.), *The Correspondence Between Benjamin Harrison and James G. Blaine, 1882-1893,* Memoirs of the American Philosophical Society, 1940); Leslie Manigat, *L'Amérique latine au XXe siècle 1889-1929,* L'Univers Contemporain, Jean Baptiste Duroselle (der.) (Paris: L'Université de Paris, Institut d'Histoire de Relations Internationales, 1973); Lester D. Langley, *America and the Americas: The United States in the Western Hemisphere* (Athens: University of Georgia Press, 1989); Homer E. Socolofsky ve Allan B. Spetter, *The Presidency of Benjamin Harrison,* Amerikan Başkanlık Serisi (Lawrence: University of Kansas, 1987); David Healy, *Drive to Hegemony. The United States in the Caribbean, 1898-1917* (Madison: University of Wisconsin Press, 1988).

188 Flinn, *Official Guide to the World's Columbian Exposition*, s. 7-8.

189 I. W. Howerth, "Are the Italians a Dangerous Class?", *The Charities Review -A Journal of Practical Sociology* IV (1894): 17-40.

190 Tomasi, *The Italian in America*; Badger, *The Great America Fair,* s. 85.

191 "An Act Fixing and Establishing the Permanent and Temporary Seats of Government", *Journal of the House of Representatives of the State of Ohio* (Chillecothe: J. S. Collins, 1812). "An Act to Amend an Act Fixing", *Journal of the House of Representatives of the State of Ohio* (Zanesville: Dadid Cham, 1816). John Kilbourn, *The Ohio Gazetteer or Topographical Dictionary,* 2. basım, (Columbus: Smith ve Griswold, 1816), s. 3'te ve diğer muhtelif yerlerde; 3. basım, (Albany, New York: Loomis, 1817); 5. basım, (Columbus, Ohio: Griswold, 1818); 6. basım, (Columbus, Ohio: Bailhache & Scott, 1819). Caleb Atwater, *A History of the State of Ohio, Natural and Civil,* 2. basım, (Cincinnati: Glenzen & Shepard, 1838). James Silk Buckingham, *The Eastern and Western United States of America,* 2. cilt, (Londra: Fisher, Son, 1842). James H. Perkins, *Annals of the West* (Cincinnati: James R. Albach, 1847). Henry Howe, *Historical Collections of Ohio* (Cincinnati: Bradley ve Anthony, 1848). W. H. Carpenter ve T. S. Arthur, (der.), *The History of Ohio, from its Earliest Settlement to the Present Time* (Philadelphia: Lippincott, Grambo, 1854). Jacob Henry Studer, *Columbus, Ohio: Its History, Recources and Progress* (Columbus: J. H. Studer, 1873).

Elbette ki bütün bu belgeler Cenovalı denizci ve kasaba arasındaki bağlantıyı ıskalamış olabilir. Benim burada söylemek istediğim, eğer bir bağlantı vardıysa bile o dönem bunun Kolomb kasabasındakiler ve hatta diğerleri için büyük bir önem arz etmediği. Buckingham ve Howe'nin kasaba isimlerinin nereden geldiğine dair özel bir ilgileri olmasına rağmen, ikisi de Cenovalıdan bahsetmemiştir.

192 Bump, "Public Memorials to Columbus", s. 70.

193 *Resmî Rehber Kitabı, AmeriFlora '92: 20 Nisan- 12 Ekim* (Columbus: Marbro Guide Publications, 1992). "Burası dünya-

da büyük kâşifin ismiyle anılan en büyük şehirdir" tabiri, yakın zamanlı pek çok kaynakta geçmektedir. Böyle bir tanım, Chicago 1893'ü ve Amerikalıların büyük ebatlı işlere karşı iştahını bir kere daha hatırlatmaktadır.

194 Sidney W. Mintz, "Goodbye, Columbus: Second Thoughts on the Caribbean Region at Mid-Millennium", Walter Rodney anısına yapılmış konferans, Mayıs 1993 (Coventry: University of Warwick, 1994).

195 "Siyahî" mi, "Zenci" mi yahut "Afro-Amerikalı" mı, "Afrika kökenli Amerikalı" mı [Afro-Americans/African-Americans] gibi terminolojik tartışmaların o yüzden pek de bir ehemmiyeti yoktur. Temel mesele, Afrika kökenli bir Birleşik Devletler vatandaşının nasıl isimlendirileceği değil, siyahlığın Amerikalılıkla nasıl uzlaştırılacağıdır. Bazı Asya kökenli ya da Latin Amerika kökenli Amerikalıların (Asian-Americans, Hispanic-Americans) günü geldiğinde aynen kendilerinden önceki İtalya ve İrlanda kökenli göçmenler gibi fahri Beyazlık payesine erişip erişemeyeceği veya bunun Amerikalılık kavramını dönüştürüp dönüştüremeyeceği, şu an için cevabı belli olmayan sorulardır.

196 Tomasi, *The Italian in America*, s. 78.

197 Kolomb Günü'nün tüm ülke genelinde tatil olarak kabul edilmesi 1968 yılını bulur.

198 Birleşik Devletler'in Eski Dünya'da ele geçirdiği yerlerde, "Amerikalı Kolomb" imgesi daha farklı kisvelere bürünmüştür. 12 Ekim günü, bağlamın daha da koptuğu yerlerde, mesela Hawai ve Guam'da, buraların keşfedildiği gün olarak kutlanmaya başlanmıştır. Oysa Kolomb buralara hiç ayak basmamıştır. Efsane, ABD iktidarı ile seyahat etmektedir.

199 12 Ekim, İspanya'nın eski kolonisi olan en az on iki ülkede resmî tatil ilan edilmiştir. Her birinde (metinde geçenler de dahil olmak üzere) farklı isimler kullanılır, Amerika Kıtası Günü de dahil. İçeriğin farklı varyasyonları bulunur. Latin olup olmadığı tartışmalı olan Panama (çünkü ülke Birleşik Devletler sponsor-

luğunda kurulmuştur) 12 Ekim'i Latin Amerika Millî Bayramı olarak kutlar. Küba'da devrimci hükümet, keşif vurgusunu azaltır ve bunun yerine Bağımsızlık Savaşı'nın başlama tarihi olan 10 Ekim'i koyar. Peru'da Kolomb Günü resmî tatil değildir; ama 9 Ekim'de Millî İtibar Günü kutlanır. İspanya etkisinin bariz bir şekilde daha az olduğu yerlerde durum bir hayli farklıdır. ABD ve Kanada hariç, İspanya'dan çok İspanya'nın sömürgeci rakiplerinden birinin nüfuz ettiği bölgelerin hiçbirinde 12 Ekim kutlanmaz. Mesela Trinidad, Avrupalıların karayı gördüğü tarih olarak 4 Ağustos'ta kutlama yapar. Haiti ise kendi "keşfedilme" tarihi olarak 5 Aralık'ı kutlamaktadır.

200 Tarihin nasıl manipüle edildiği veya etnik grupların inşası sırasında günümüz takvimleriyle nasıl oynandığı hakkında pek çok şaşırtıcı örnek bulunur. [Örneğin] Kolombiya'daki Caño Mochuelo'da 12 Ekim, "Yerliler [Indian] Bayramı" olarak kutlanır. Bölgedeki pek çok bayramdan biridir ve De Friedemann'a göre bu bayramlar yerliler hakkındaki kalıp yargıları yeniden üretir, "hâkimiyet kurmanın kültürel mekanizması" olarak iş görür. Friedemann, "The Fiesta of the Indian in Quibdó, Colombia", s. 293.

201 Christopher Columbus, *The Diario of Christopher Columbus's First Voyage to America, 1492-1493* (Norman: University of Oklahoma Press, 1989), s. 63.

202 Columbus, *The Diario*; Columbus, *The Voyage of Christopher Columbus,* John Cummins (der.) (Londra: Weindenfeld ve Nicholson, 1992), s. 93.

5 – Geçmişteki Bugün

203 William Styron, "Slavery's Pain, Disney's Gain", *The New York Times,* 4 Ağustos 1994.

204 Jorge Luis Borges, "Pierre Ménard, Author of Don Quixote", *The Overwrought Urn*, C. Kaplan (der.) içinde, (New York: Pegasus, 1969 [İspanyolca orijinali, 1938]). Bir performans olarak Ménard'ın romanı için bkz. A.J. Cascardi, "Remembering", *Review of Metaphysics 38* (1984): 275-302.

205 Birçok tarihçi ve Sivil Savaş meraklısının [1861-1865 Amerikan İç Savaşı kastediliyor –*çn*] projeye karşı çıkmalarının temel sebebi, parkın önemli savaş alanlarının üstüne kurulacak olmasıydı. Çevreciler ise kalabalık ve artacak trafik yüzünden seslerini yükselttiler. Her iki itiraz da projenin kendisini sorgulamaktan çok yer seçimine yönelikti. Bunlara yanıt olarak Disney, daha "sorunsuz bir alan" bulmaya çalışacaklarını duyurdu. Bazı yorumcuların, Disney'in duyurusunun aslında projeyi tümden iptal etmenin daha zarif bir şekli olduğunu anlaması çok sürmedi. *The Wall Street Journal* (29 Eylül 1994), s. 3; *The New York Times* (29 Eylül 1994); (30 Eylül 1994).

206 Burada Ménard'ın veya Borges'in tutarlı bir tarih felsefesi tanımladıklarını yahut benimsediklerini söyleyecek değilim. Hatta Borges'in ana temasının tarih olduğunu dahi zannetmiyorum. Parodiyi belli ki kendi çerçevemden bakarak okuyorum. Öyle bile olsa, bu kullanımın açıklanabilir olması benim için kâfi. "Pierre Ménard"ın daha farklı açılımları için bakınız Raphaël Latouche, *Borges, ou l'hypothèse de l'auteur* (Paris: Balland, 1989), özellikle de III. kısım, "L'oeuvre invisible. Pierre Ménard auteur du Quichotte", s. 170-210. Emilio Carilla, *Jorge Luis Borges autor de 'Pierre Ménard' (y otros estudios borgesianos),* 1. kısım (Bogota: Instituto Caro y Cuervo, 1989), s. 20-92. Pierre Ménard'ın *Quixote*'si ile ilgili bir başka teorik metin için bkz. Cascardi, "Remembering", s. 291-293. Metinlerin tarihi ve Ménard için bkz. Jean-Marie Schaeffer, *Qu'est-ce qu'un genre littéraire?* (Paris: du Seuil, 1989), s. 131-154.

207 Edebî metinler için benzer bir sonuç, Borges okumalarından gelir. Bkz. Schaeffer, *Qu'est-ce qu'un genre littéraire?*

208 Borges, "Pierre Ménard", s. 23. [Alıntı Türkçe 2003 baskısının 40. sayfasında —*çn*].

209 Cascardi, "Remembering", s. 289.

210 Pierre Vidal-Naquet, *Les Assassins de la mémoire: "un Eichmann de papier" et autres essais sur le révisionnisme* (Paris:

La Découverte, 1987); Pierre Weill, "L'anniversaire impossible", *Le Nouvel Observateur 1579*, 9-15 Şubat 1995, s. 51. Vidal-Naquet'in durduğu yerle benimki arasındaki en büyük fark (diğer bazı hususları bir kenara koyacak olursak) terminolojik. O, "hafıza"yı geçmişle kurulan ve hâlâ yaşamakta olan bir ilişki olarak görüyor; çünkü tarih dendiğinde, zımnen de olsa, 19. yüzyıldan kalma bilim modeline dayanan tarih bilimini anlıyor. Ben böyle bir modeli, hem doğa bilimleri için hem de profesyonelce yürütülen sistemli tarih araştırmaları için, açıkça reddediyorum. Şerh düşmek adına şunun da altını çizmek gerekir. Weill'in açıklaması Fransız toplumunun yapısına uyum göstererememiş bir Yahudi'nin kişisel yakınması olarak göz ardı edilmemelidir. Kendisi Sofres Grubu'nun (şirket) başkanıdır ne de olsa.

211 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: The Free Press, 1992).

212 David McCullough, James McPherson ve David Brian Davis bu tarihçilerden bazılarıdır. Bazı tartışmalarda kamusal kanallardan veya gazetelerden geniş kesimlere seslenmişlerdir.

213 Fransa'da loncanın önde gelen isimleri, düzenli olarak haftalık ya da gündelik bir yayında fikirlerini açıklarlar. François Furet yahut Emmanuel Leroy Ladurie, *Le Nouvel Observateur* veya *Le Monde*'ta yazdıkları için cezalandırılmazlar. Alman tarihçilerinin en meşhur isimleri, günlük ya da haftalık gazetelerin sayfalarından Soykırım'ın tek seferlik eşsiz bir hadise olup olmadığına dair yürütülen *Historierke* [Almanca aslı *Historikerstreit*, metinde yanlış yazılmış —*çn*] tartışmalarına müdahil olmuşlardır. Halka açık bu tartışmayı başlatan da filozof-sosyolog Jürgen Habermas'tır.

214 Jacques Le Goff, *History and Memory* (New York: Columbia University Press, 1992).

215 1970'lerde Jean Chesneaux ve Paul Thompson gibi tarihçiler, akademik tarihçilerin günümüz meseleleri ile ilgili pozisyon almaları için tutkulu bir girişim başlatmışlardı. Bkz. Jean Chesneaux, *Du passé faisons table rase* (Paris: Maspero, 1976); Paul

Thompson, *The Voice of the Past: Oral History* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1978).

216 Bkz. Tzvetan Todorov, *Les Morales de l'histoire* (Paris: Bernard Grasset, 1991), akademisyen ve entelektüel arasındaki etik farklarla ilgili olarak 7. ve 8. kısımlar.

Michel-Rolph Trouillot, Aydınlanma'nın (veya o hat üzerinden devam edersek bugünkü "yüksek" medeniyetin) tam ortasında duran bir çelişkiyi ele alıyor. İnsanlık adına ortaya atılan büyük fikirlerin ancak belli suskunluklar pahasına kabul görebildiğini anlatıyor: Şöyle diyor: *"Aydınlanma Çağı öyle bir çağdır ki Nantes'lı köle simsarları unvan satın alıp felsefecilerle kol kola yürenlik edebilir. Özgürlük savaşçısı Thomas Jefferson, hiçbir ahlâki veya entelektüel sıkıntı yaşamadan köle sahibi olabilir."*

"Tarihsel kültürle ilgilenen herkese seslenen bir kitap..."

AMERICAN HISTORICAL REVIEW

www.ithaki.com.tr
facebook.com/ithakiyayin
twitter.com/ithakiyayinlari
ithaki

18 TL

İnternet Satış:
www.iknokta.com